A.C. Joshi Library
P.U. Chandigarh

MSS No. 727 (Part-1) Subject Vyakarna

Name of MSS Saraswat Parkirya

Author Swarupacharya

Period ____ Folios 32

Script Devnagiri Source Prof. M. Rakesh, D.A.V. college, Jalandhar.

Missing Folios ____

151

727 1

१ ॐ श्रीगणेशाय नमः वंदे ब्रह्मशिवौ वंदे देवीं सरस्वतीम् ल
क्ष्मीं वंदे हरिं वंदे वंदे सिद्धार्थदेवताम् १ संज्ञा संधिर्विभक्तिश्च
युष्मदस्मच्च कारकम् तद्धितस्त्रीसमासश्च दशधाख्यानमिष्य
ते २ कृतश्च प्रत्ययाधातोर्विभक्त्यंतं पदं स्मृतम् वाक्यं तत्समुदा
यश्च सा वाक्यमप्युच्यते ३ अइउऋऌसमानाः १ ह्रस्वदीर्घ
प्लुतभेदाः सवर्णाः २ एऐओऔसंध्यक्षराणि ३ उभये स्वराः ४
अवर्जा नामिनः ५ हयवरल ञणनङम झढधघभ ग
डदगब खफछठथचटतकप शषस अघोषेनाभ्यो ६ घो १

समानादीर्घाः ७ अन्त्यात्पूर्वउपधा ८ कार्यायेत् ९ आदैऔवृ-
द्धिः १० अरेदोनामिनोगुणः ११ स्वरानन्तरिताहलःसंयोगः १२
कुचुटुतुपुवर्गाः १३ इतिसंज्ञाप्रकरणम् इयंस्वरे ७ उवम्
८ ऋरम् ९ ऌलम् १० एअय् ११ ऐआय् १२ ओअव् १३ औ-
आव् १४ योलोपश्चवापदान्ते १५ एदोतोऽतः १६ अःस १७
सवर्णेदीर्घःसह १८ अइए १९ उओ २० ऋअर् २१ ऌअ-
ल् २२ एऐऐ २३ ओऔऔ २४ ओष्ठोतोर्वौ २५ इतिस्वरसंधिः
नामी २६ यवह्विवे २७ औनिपातः २८ स्मृतः २९ इतिप्रकृ-

२ न्तिभावः चपाग्रेवेजवा ३० जमेजमावा ३१ चपाच्छःशः ३२
होऽकुभा ३३ सोऽस्मुभिःस्यु ३४ नप्रशान् ३५ छुमिछः ३६ ।
नोर्लिलः ३७ नषि ३८ टोरंस्तात् ३९ नःसकछेते ४० शेव
कवा ४१ ङ्णोह्रस्वाद्विःस्वरे ४२ हसेह्नसः ४३ सोनुस्वारः
४४ नश्चापदांतेकसे ४५ यमाययेस्वावा ४६ इतिहसस
न्धिः विसर्जनीयस्यसः ४७ कुपोः×कः×पौवा ४८ अतोस्तुः
४९ हवे ५० आदवेलोपश्च ५१ भोसः ५२ नामिनोरः ५३ रः
५४ रिलोपोदीर्घश्च ५५ सैषाद्धसे ५६ इतिविसर्गसंधिः । २

अविभक्तिनाम् ५७ तस्मात् ५८ सिऔजस् अमौशस् टा
भ्यांभिस् ङेभ्यांभ्यस् ङसिभ्यांभ्यस् ङस्ओस्आम् ङिओस्
सुप् समानाद्धेर्लोपोऽधातोः ५९ अग्न्यामेतो रस्य ६० सोनः
पुंसः ६१ नुडामः ६२ रः ख्योयाः ६३ इमः ६४ येरयङ् ६५
ङ्लः ६६ जश्शसोर्लुक् ६७ इतेः ६८ अष्टनोडौवा ६९ वाश्
रैस्मिः ७० अद्भि ७१ अपः ७२ तास्मिवड्वे ७३ ओसि ७४
ङसिरत् ७५ ङसस्य ७६ टेन ७७ ङेरक् ७८ सर्वादेःस्मट्
७९ अतः ८० ङिस्मिन् ८१ जसी ८२ सुडामः ८३ आपः ८४

३ यटोऽग्र ८५ हसेपः सेर्लोपः ८६ टौस्मोरे ८७ यिरी ८८ औ ८९ 5
ङितो यट् ९० आप्स्त्रेर्नियः ९१ स्त्रियां यः ९२ योङ्सः ९३
ङितामट् ९४ वेयुवः ९५ इडः ङ्याम् ९६ औयू ९७ दाना
स्त्रियाम् ९८ एङोजसि ९९ यौ १०० ङिति १ ङेरौ ङितः २
अतोऽङः ३ सेरा ४ येरट् ५ ऊौ ६ पंचमः ७ स्तुराट्
८ पुंसोऽसुङ् ९ श्विनोऽनुम् १० वादीपोः शानुः ११ अप्प
यो राच्चिसमम् १२ न्तम्म हतो यो दीर्घः शौच १३ नोपधायाः
१४ अनसोः सौ १५ शसि १६ नामि १७ इनोपौ सौ १८ अ ३

लोपः १९ स्वरेमध्ययुक्तात्क्समादौ २० वेऽस्त्रोः २१ एवेदीर्घश्च
२२ तिरश्चादयः २३ युनोलोपोऽनेते २४ श्ववजघ्नतेरपि २६
क्विलान्तः सःकृतस्य २७ प्रादेश्वनथ्यानातास्तुतमो २८ नः
प्रेसकान्त्यमोल्लुक २९ अतोऽम् ३० अमादेः ३१ ईमोऽ
जश्शसोः पिः ३२ नुमयमः ३३ नामिनः स्वरे ३४ अस्त्र
स्थोधासादौ ३५ यादावुक्तपूर्वक्तपूर्ववद्वा ३६ वसोर्वउः ३७
स्वादेः ३८ आतोधातोर्लोपः ३८ पथ्यादेः ३९ इनोन्तेच
सु ४० थोन्तद् ४१ आमो ४२ दिवऔ ४३ उऽम ४४ चव

४ राम्योच ४५ अनडुहश्च ४६ पावम् ४७ औरो ४८ आमशसि 7
४९ एतस्तुः ५० मृडोपेः ५१ उशनसाम् ५२ घोर्धातोरिस्त्रि
यां स्वरे ५३ स्त्रीभ्रुवोः ५४ वाम्शसि ५५ यो वा ५५ नानेर्णौ
र्वः त्रुणानो ५६ इति विभक्तिः युष्मदस्मदोः षष्ठीचतुर्थीद्विती
याभिस्तेमेवान्नौवस्नसौ ५७ नामामा ५८ नादौ ५९ चादिभि
श्च ६० त्वन्मदेकत्वे ६१ युवावौ द्विवचने ६२ आमो ६३ त्वं
महं सिना ६४ यूयं वयं जसा ६५ तुभ्यं मह्यं ङया ६६ त
वममङसा ६७ ङसिभ्यमोस्तुः ६८ भ्यसस्भ्यम् ६९ सा ४

माकम् ७० आम्भौ ७१ एटाङ्गाः ७२ सखिपत्योरीक् ७३
ङेः ७३ शाकृङेः ७४ त्रिचतुरोः स्त्रियां तिसृचतसृवत् ७५ काष्ठ
तः ७६ क्रुशोवा ७७ अन्यार्थे ७८ गोः ७९ नपुंसकस्य ८०
सदादेर्हैरः स्यादौ ८१ दस्यमः ८२ मोसः ८३ तः ८४ इदं
मोयंपुंसि ८५ इयंस्त्रियाम् ८६ स्मः ८७ अनेटासोः ८८
भिसृभिस् ८९ अदसः ९० सेरौ ९१ माद् ९२ गारीवद्भुले
९३ भिदयाम् ९४ वसोरसे ९५ वोऽङः ९६ दिषाम्
९७ बोडः ९८ नाम्नोनोलोपश्चाघौ ९९ संयोगान्तस्यलोपः १००

५ स्मागचोस्त्र १ स्तोर्विसर्गः २ सत्तौ ३ अङ्गः ४ पदान्तेच ५ गो
गत्रिष्ठ ६ दोषाम् ७ यान्तोस्त्रऊसे ८ मोन्तोयान्ता ९ १० हो·
हः ११ दोर्दर्घः १२ डुहादेर्वा १२ नह्योधः १३ क्वशाघराजादेः
षः १४ षढोःकस्से १५ सलोःनपि १६ दिपिसिपिवा १७
दः १७ त्वमैचपाऊस्मानाम् १८ ऊवैजवाः १९ वावस्माने
२० आदिजवान्तोऊभान्नस्यऊभाःसध्योः २१ नथ्योर्द्धः २२ आ·
व्याद्विभक्तेर्लुक् २३ समासप्रत्ययोः २४ अलुकक्वचित् २५
अव्ययीभावात् २६ अनोमनतः २७ वाटाड्योः २८ मनन्तस ५

कम् २९ एकोबहुद्विगुद्वन्द्वौ ३० इतियुष्मदस्मदो लिंगार्थेप्र
थमा ३१ आमंत्रणेच ३२ सिद्धिः ३३ भोसभगोसअघोस
३४ शेषाःकार्येकर्तृसाधनयोर्दानपात्रेविश्लेषावधौसेव
नआधारभावयोः ३५ विनासहनमस्तेनिर्द्धारणस्वाः
स्मादिभ्यश्च ३६ कर्तृकार्ययोरक्तादौकृतिषष्ठी ३७ अमो
नेप्रथमा ३८ इतिकारकसमासम् अपत्येऽण् ३९ अ
तइञनतेषः ४० णायनणेयणीयागगीनडाविस्त्रीपित्
वस्तादेः ४१ लक्ष्वङ्गनेकाचित ४२ देवनेदमर्थे ४३ णि

सू॰ नोवा ४४ कामकाङ्क्षियायुक्ते ४५ केनैयकाः ४६ स्वार्थेपि ॥
६ ४७ वन्तेस्य ४८ भावेनतनयत्ताः ४९ युस्मार्थेमन्तः ५० मा
नोपयाह्वनिनौ ५१ तरतेमयस्विष्ठाःप्रकर्षे ५२ वोव्यस्वरे ५३
ऋउरणि ५४ यस्यालोपः ५५ इपिच ५६ डितिटेः ५७ ना
नैनौ ५८ नोवा ५९ आदिस्वरस्यञ्णितिवृद्धिः ६० का
चिनह्वयोः ६१ नसेथिषोर्षुंडूच ६२ यानेनामिनः ६३
अतउपधायाः ६४ आतोयुक् ६५ हनोघत ६६ हनोघ्न
६७ रातेनोऽयुक् ६८ मितोह्रस्वः ६९ शेषाः निपात्याः ६

कस्मादयः ७० इति तद्धितप्रक्रिया ७१ आवतः स्त्रियाम् ७२ 12
ऋन्नेभ्यो ङीप् ७३ ष्ठिनः ७४ नदादेः ७५ जातेरयोपधादजादेः
७६ स्त्रीगाह्वी ७७ पुंयोगे च ७८ येचमनादेः ७९ पत्न्यादे-
यः ८० वीर्गुणात् ८१ उतऊः ८२ इति स्त्रीप्रत्ययः समास
श्चान्वयेनाम्नाम् ८३ संख्यापूर्वो द्विगुः ८४ समाहारेऽनई-
पु द्विगुः ८५ पूर्वे अव्ययीभावः ८६ अमादौ तत्पुरुषः ८७
नञि ८८ चार्थे द्वन्द्वः ८९ बहुव्रीहिरन्यार्थे ९० कर्मधार
यस्तुल्यार्थे ९१ टाडकाः ९२ पुम्वद्वा ९३ ना ९४ अत

७ से २५ महादेःसादिः २६ आदेश्वद्वन्द्वे २७ इसममसआदिहस 13
सर्गः २८ प्राग्यातोः २९ नाम्नश्शूक्रनामसमासः ३० चादिर्नि
पातः १ नञादिर्विभक्त्यर्थे २ सत्वआदिःकाले १ नदव्यय
म् २ इतिसमासप्रक्रिया पातेः ३ वर्त्तमाने तिप् तस् अं
ति सिप् थस् थ मिप् वस् मस् ते आते अंते से आथे ध्वे ए
वहे महे ४ विधिसंभावनयोः यात् यातां उस् यास् यातं
यात यां याव याम ईत ईयातां ईरन् ईथास् ईयाथां ई
ध्वं ईय ईवहि ईमहि ५ आशीःप्रेरणयोः तुप् तां अंतु ७

हितं त आनिप् आवप् आमप् तां आतां स्वआथां ध्वं ऐप् 15
आवहैप् आमहैप् ६ अनद्यतने अनतीते दिप् तां अन् सि
प् तं त अमिप् व म तन् आतां अन्त थास् आथां ध्वं इव
हि महि ७ परोक्षे णप् अतुस् उस् थप् अथुस् अ णप्
व म ए आते इरे से आथे ध्वे ए वहे महे ८ हिसु ९
आशिषि यात् यास्ताम् यासुस् यास् यास्तं यास्त यासं या
स्व यास्म सीष्ट सीयास्ताम् सीरन् सीष्ठास् सीयास्थां सी
ध्वं सीय सीवहि सीमहि १० श्वस्तने ता तारौ तारस्।

८ नासि नास्याम् नास्य नास्मि नास्मम् नास्मत् नासौ नास्म। 15
नासे नासाय्ये नाय्ये नास्मेह् नास्मेद् ११ आङुविकर्मणि
१२ कर्त्तरिपञ्च १३ यङ्कचनङ्ग १४ अपकर्त्तरि १५ यदादे
लेंक् १६ क्वादेर्हिंश्च १७ दिवादेर्यः १८ स्वादेर्नुः १९ तुदा
देरः २० रुधादेर्नम् २१ तनादेरुप् २२ नाक्र्यादेः २३ हसादे
नैह्रौ २४ ण्यादौभविष्यतिस्याप् २५ दिवादावट् २६ स्वादेः
२७ सायक्रियातिक्रमे २८ भूतेस्मिः २९ णिस्ने ३० अनिटो
नामिवतः ३१ हसापोनास्तक् ३२ जेरङ् हिश्च ३३ लिङ् ८

घोर्देङः ३४ इरितोवा ३५ इगलमकर्त्तरि ३६ लोपः ३७
दिस्योर्हस्सात् ३८ अड्डदाद्देहट् ३९ अस्तेरीट् ४० से: ४१
लोपोऽस्त्वान्ङसे ४२ इटईटि ४३ जस्मात् ४४ सोदःपे
४५ मेटः ४६ उर्वोह्नः ४७ अनः ४८ अदे ४९ स्नोरा ५०
आशायई: ५१ या ५२ यास्मियम् ५३ धुमइट् ५४ ओक्ना
वोलोपः ५५ कृञोये ५६ ङिन्मडः ५७ नातः ५८ ईहसे
५९ हस्लो ६० नमस्तोस्य ६१ सिसः ६२ आतोक्तोदनतः
६३ हेः ६४ अनउस् ६५ स्यानिदः ६६ आतोणपृऔ ६७

२ ग्रादन्नुदात्तङिःतः ६८ निविशादेः ६९ भिन्नवितितडभे ७० 17
परतोग्रमयत ७१ ग्रपित्तादेर्ङितः ७२ णादिःकित ७३ मृ
स्तेयागात्र ७४ नक्रोमेट् ७५ क्रोवा ७६ ग्रनिषायेहस्तादे
णाड्.हिस्त्र ७७ इच्छायामात्मनःसः ७८ ग्रुवाः ७९ ग्रा
यः ८० मास्वाय ८१ ईचास्य ८२ ग्राचारउपमानात ८३ क
त्रेर्यङ् ८४ णिङिंकरणे ८५ पानोःप्रेरणे ८६ चुरादेः ८७
सयात्रुः ८८ भ्रादिः ८९ मेदीर्घः ९० घोर्विहसे ९१ यि.
९२ पूर्वस्यहस्यादिःषोषः ९३ दादेशिः ९४ ग्रयकि ९५ ३

यादादौ २६ दादेः २७ मत्वर्थ्यादिद्विरद्धि २८ स्वादेशप 18
रः २९ शासानवषाः ३० ऊहोङ्कः १ ऊपानाजवषणाः २
रः ३ ह्रस्वः ४ यसे ५ भजोलकि ६ निजांगुणः ७ पङि.
१० आनः ११ जमजपोनुक १२ रीगद्धपयस्य १३ अडि.ल
वौह्रस्वः १४ उपधायाः १५ लघोर्दीर्घः १६ नरिनः १७ अ
मोणौदो १८ नुगाशो १९ लोपःपचोकिमेवास्य २० दोहौ
२१ ईसे २२ जोह्यसिमाधिः २३ गुपाः २४ भूषः २५ स्रीङः
२६ उपधायाःलेघाः २७ नानिटिमे २८ सिसाः २९ ओ ३०

सू॰

१ क्तिमब्रुसि ३१ नोलोपः ३२ नमः ३३ गमोस्वरे ३४ आतोनपि 19
३५ यतः ३६ जेः ३७ ष्योः ३८ आमर्वादेः ३९ संध्यक्षराणा
मा ४१ ओदेः सः स्तः ४२ विदोनवानोत्पादीनोणवादिवा
४३ युवआहस्त्रुपंवानो ४४ नश्चे ४५ श्ववादावाप्यितिल्लि
४६ ऊत्तौ ४७ गमोङ्कः ४८ टशादेःपषणादिः ४९ जमोङ्केः
५० षोर्द्दस्तः ५१ स्ववादेस्तुम् ५२ रिविनिपदस्य ५३ इदितः
५४ शमोदीर्घः ५५ जमस्य ५६ क्तिनिक्रमे ५७ लोपस्त्व
नुदात्ततनाम् ५८ स्तनड्र् ५९ पोस्तर् ६० सिसनासीमस्पा १

मिद् ६१ हलादेस्सवर्णोऽक्समादेः ६२ म्रतः ६३ हनूनः ६४ 20
सपः ६५ ऊदितोवा ६६ उदितःक्त्वोवेट् ६७ नैकस्वरादस्त्र
स्तात् ६८ वृंसे ६९ क्तिनः ७० आदीदितः ७१ स्ववमोः ७२
क्रादेर्स्मादेः ७३ कासादिप्रत्ययादाम्मन्त्रस्मपरः ७४ भुवोवु
क् ७५ इटोग्रहां ७६ नामिनोचनुवर्णोपाहः ७७ दृशास्वोतः
कृमर्जेरि ७८ नवृणो ७९ नाम्युपधात्कः ८० पचिनंदिग्रहा
देरयुणिनि ८१ इगुपादेःकः ८२ ज्वलादेर्णः ८३ कोयिंडण
८४ आनोडः ८५ नाम्निच ८६ अरौ ८७ इखखिः ८८ ण

सू॰ जोत्वृष्ठा १९ स्थुदूकरणे २० मज्जोविण् २१ आमोमनिपूर्व्वकाति॰ 21
११ पूर्वनिपः २२ किप् २३ दृशोष्टक्सकौचोपमानेकार्ये २४
आसर्वादेः २५ किमिदमकीषा २६ अदसोऽम् २७ णिनि
ग्नीने २८ क्विपूर्वनिषडाः २९ क्तक्तवतू ३० कस्तकानौ
णवेवत् १ शानश्शानौनिमेवक्रियाया २ विदेर्वावसु ३ मु॰
गानेतः ४ शीलेतृन् ५ इस्वत्तुक्रुः ६ घाकोकणः ७ ण
डुःऊकः ८ लुक् ९ वामत्र १० आहतःकिर्द्दिष्वभूते ११ ।
गीतानक्वर्त्तमानेपि १२ सदोणादयः १३ नमतदर्थायो ११

भविष्यति १४ घञ्भावे १५ आतः १६ संज्ञायामकर्त्तरि च 22
१७ स्वरादेः १८ मदोऽद्विनोऽप्सुः १९ क्तिनःस्त्रिमकत्तन्हूते २०
नक्लीक्तोनपुंसके २१ युट् च साधनाधारयोः २६ स्वरायः
२७ प्रशाकात् २८ ईवातः २९ ऋहृसोतान्त्यण्ण ३० उरवश्य
मि ३१ ऋडुपधात्काप् ३२ स्त्रियांयजोभावेक्तिः ३३ षिद्भि
दामङ्॰ ३४ गुरोर्हस्मात् ३५ प्रत्ययोनतात् ३६ वजोकयौ
चिति ३७ नञ्याद्दिस्वसमपतौ ३८ ङ्करवस्यापितिकितिव
कु ३९ शिनिचनर्वत् ४० ओदोतोर्यप्रत्ययःस्वरवत् ४१ ०

१२ ढलोपे दीर्घश्च ४२ सुवो रत्नात्कौ ४३ गोरोऽसे हृष्याम् ४४ 23
यजादियवराणां यृतः संप्रसारणं किति ४५ णवादौ पूर्वस्य ४६
ग्रहो ङिति च ४७ दो दत्ति ४८ स्वरात्तो वा ४९ स्यामी ५०
दस्तस्य नोदश्च ५१ त्राणात्रा: ५२ ल्वाद्योदितः ५३ इङ्कार्थे
शुनत्कृत्ये के शुत्वम् ५४ पूर्वकाले क्त्वा ५५ समासे क्यप् ५६
यौनः शुणेणामपदे ढिश्च ५७ नदव्यये ५८ ह्रादो ह्लानेटः
स्तुनः ५९ विचार्ये ६० द्विमात्रमेनन्त् ६१ लोकाच्छेषस्या
सिद्धिः ६२ समलोमतेर्वाचस्पारतावशुरोचिता सार्वधातु १२

विसंवादः कथं सारस्वताद्दतो १ बुद्धिः सर्वत्र संपन्नाद्बुद्धिः सं- 24
सारतारिणो बुद्धेरगोचरं नास्ति तस्माद्बुद्धिर्गरीयसी २ सा
रस्वतमूलसूत्रपाठः समाप्तः ॥ सारस्वतेनुक्तेपि सूत्रव- नं
क्तव्ययोर्भेदः प्रवृत्तिलक्षणान्सूत्रेव वक्तव्येन्तप्रयोगातः १
इत्यत्रवादरदृष्टादृष्टानि कानिचित्सारस्वतवक्तव्यानि लिख्य-
न्ते यथासंख्येवा वक्तव्यं १ गवादेरवर्णागमोत्तादौ वक्तव्यः
२ हलादेरीषादौ टेर्लोपो वक्तव्यः ३ रलयोः सावर्ण्यं व-
क्तव्यं ४ टिक्तिनावाय्येनयोर्वक्तव्यौ ५ क्वचिद्दीर्घोदपि

१३ वक्तव्ये ६ इतिमेयिव्यक्तव्यानि अकाराज्जसो अस्तुकक्वविढ
क्तव्यः ७ अकारस्याभिसिङ्क्ते देसे कारो वक्तव्यः ८ पूर्वादीनां
नवानां जसी कारो वा वक्तव्यः ९ ङसिङ्योः स्मात्स्मिनौ वा व
क्तव्यौ १० नीयस्य सर्वस्य द्रूपे ङि त्वं वा वक्तव्ये ११ पतिसमा
सप्तव सखिशब्दस्य वक्तव्यः १२ ङि देतस्य वक्तव्यः १३ कि
निशब्दाज्जसशसोर्लुक् वक्तव्यः १४ सेनामादीनां वासो
त्वं वक्तव्यः १५ उकारान्तस्यापि क्रोष्टुशब्दस्य उसि ङिपंचब
पिनु प्रत्ययांतस्येव रूपं वक्तव्यं १६ नतीयादौ तु स १३

ग्रदैान्प्रत्ययांननावक्तव्याः १७ जरायाः स्वरादौ जरसवा व- 26
क्तव्यः १८ आदीनां वामोनुड्वक्तव्यः १९ गुरुशिष्यसर्वस्य
वक्तव्यः २० मिदेर्ण्वान्तस्यरान्तरोवक्तव्यः २१ पृणोनपूर्वस्य कौ गौ
गुणोवक्तव्यः २२ कृस्वादेशोस्तथ्यान्तराणामिकारोवक्तव्यो २३
पंचस्वनुडुहश्चामागमोवक्तव्यः २४ एतदोऽन्वादेशोद्वितीया
टौस्स्वेनोवावक्तव्यः २५ श्वेचेः पंचस्वनुमागमोवक्तव्यः २६
शासादावनेननावावक्तव्यः २७ सज्जुषाश्शिषोरसेपदान्ते वदी-
र्घोवक्तव्यः २८ उपानसोपौनौननाश्वदेननावावक्तव्याः २९

१४ नोनादोनाच्छंदसिडिःशेषार्थालोपोवक्तव्यः ३० शसोनोवक्तव्यः 27
३१ शाच्छपिकारवक्तव्यानि अजादेशश्चावक्तव्यः ३२ ईयिण॰
श्लोःलोपोवक्तव्यः ३३ प्रथमवयोवाचिनोऽनईश्चवक्तव्यः ३४
हृदिकारादकेरीश्चावक्तव्यः ३५ हेतौतृतीयापंचमीचवक्त॰
व्या ३६ नादर्थेचतुर्थीवक्तव्या ३७ कायलोपेपंचमीवक्त
व्या ३८ निमित्तात्कर्मयोगेचसप्तमीवक्तव्या ३९ हृतेसमा
सेप्रत्ययस्यपूर्वनिपातोवक्तव्यः ४० द्वंद्वेअल्पस्वरस्ययाने॰
कारैकारांतानांपूर्वनिपातोवक्तव्यः ४१ देवताद्वंद्वेपूर्वप॰ १४

दस्यवादीर्घोवक्तव्यः ४२ अग्न्यादेः सोमादीनां षत्वं वक्तव्यं ४३ 28
एकवद्भावोसमाहारे वक्तव्यः ४४ अग्न्यादीनां विभक्तिलोपे
पूर्वपदस्य सगागमो वक्तव्यः ४५ बहुव्रीहौ विशेषणसप्तम्यो
र्नयोः पूर्वनिपातो वक्तव्यः ४६ संख्यासख्याद्यादिपूर्वस्य पा
दस्याद्द्यस्याः लोपो वक्तव्यः ४७ षासादौ स्वरे परे पदादेशो अव
क्तव्यः ४८ पुंसः खपे संयोगस्य लोपो वक्तव्यः ४९ समाना
धिकरणे पार्थिवादीनामुत्तरपदस्य लोपो वक्तव्यः ५० अ
तोर्हृदे पूर्वपदस्य चाकारो वक्तव्यः ५१ सौहार्दे शत्रुभावे ऽ

१५ ण वक्तव्यः ५२ अस्मायामेधास्रग्भ्यो ऽस्त्यर्थे विनिर्वक्तव्यः ५३ 29
कर्मण्यणिपियण् वक्तव्यः ५४ तदधीतेवेदवेत्यत्राऽण्वक्तव्यः
५५ ईयसिष्ठौ ऽडिमाविति वक्तव्यौ ५६ किमोऽव्ययादाख्याता
च्चान्तरेतमयोराम्वक्तव्यः ५७ द्वयोर्बहूनां चैकस्य निर्द्धारणे॰
किमादिभ्यो ऽडतरडतमौ वक्तव्यौ ५८ इति स्त्रीप्रत्ययकार
कसमासतद्धितवक्तव्यानि तुह्योस्तातङ्ङाशिषि वा वक्त
व्यः ५९ अदादिस्योरडागमो वक्तव्यः ६० क्लेदसिति वा॰
दिर्वियौ वा वक्तव्यः ६१ ह्रूशाख्याऽडुमरस्येहद्विर्वक्तव्यः ६२ १५

जहातेरातेर्लोपोयादादौऽवक्तव्यः ६३ कृञोनित्यंवमो 30
र्लोपोवक्तव्यः ६४ शीङोयङ्यकिवक्तव्यः ६५ मेद्घ्र
घ्यपःकित्वंवावक्तव्यं ६६ णत्वंनमोवाणिद्वक्तव्यः ६७ वैवि
ल्पपञ्चवयोरल्पकालेपिणत्वादिर्वक्तव्यः ६८ विनोतेःस
णादौकित्वंवावक्तव्यं ६९ भुवःस्सिलोपेसरेत्वुगागमोवक्त
व्यः ७० इणःस्सिलोपोवावक्तव्यः ७१ वर्त्तमानार्थायाऽ१
पिविभक्तेस्सयोगेभूतार्थतावक्तव्या ७२ ङेःवचेत्स्मात्
मोवक्तव्यः ७३ स्वरान्तानोयान्तानोहनयग्रहदृशांभावक

१९ मेणोः सिमनामीस्यपोणिङ्गावक्तव्यः ७४ मेदस्य मेणिनेवव 31
क्तव्य ७५ यादादेः कर्तृत्वपीणाव्यः ७६ स्वरादावदादीनाय
ङ्गवक्तव्यः ७७ पदस्यैवेत्तुभ्रंशाकनयनस्कंदायडिःपूर्व
स्यनीगागमोवक्तव्यः ७८ लुकिसलिपितित्स्विवेकारोव
क्तव्यः ७९ ऋकारान्तानामृडुपधानोचपूर्वस्ययडिःल
किसतिरुग्रिगीगागमोवक्तव्यः ८० यडिःसलोपोवक्तव्यः
८१ मान्तादीनांपूर्वस्यसेपरेदीर्घोवक्तव्यः ८२ इडादेर्दौङ्गु
गागमोवक्तव्यः ८३ वेडिस्येदीर्घनाचवक्तव्या ८४ लिः १९

१२ ह्रोनेरेड्डावक्तव्या ८५ क्रुशोर्दिस्योर्वाऽडागमो वक्तव्यः ८६ अ 32
सर्वेणीस्वरेपूर्वेकारइयादेशो वक्तव्यः ८७ इत्वाव्यानिवक्त
व्यानि डाचूक्वचिद्वक्तव्यः ८८ प्रक्वादेदीर्घेनाचवक्तव्या ८९
क्विपिपरेनलघूपोपसर्गस्यदीर्घेनावक्तव्या ९० भवदादिषु
दृशेरिवार्थेटकादयःपूर्वोहकारश्चवक्तव्यः ९१ द्विलक्वा
नोजह्वादीनांचषानुनुम्प्रतिषेधोवक्तव्यः ९२ यण्तभाव
कार्ययोर्विहितास्त्याद्यस्तेऽर्हेविधोचवक्तव्याः ९३ इतिः
हृदेतवक्तव्यानि इतिसारस्वतवक्तव्यानि शुभम् ॥ १२

A.C. Joshi Library
P.U. Chandigarh

MSS No. 727 (Part-2) Subject Vyakarna

Name of MSS Saraswat Parkirya (Panch Sandhi)

Author Swarupacharya

Period ______ Folios 24

Script Devnagiri Source Prof. M. Rakesh, D.A.V. College, Jalandhar

Missing Folios ______

सा॰
१

ॐ श्रीगणेशाय नमः ॐ प्रणम्य परमात्मानं बालधीवृद्धिसिद्धये सा
रस्वतीमृजुं कुर्वे प्रक्रियां नातिविस्तराम् १ इन्द्रादयोऽपि यस्यान्तं न
ययुः शब्दवारिधेः प्रक्रियां तस्य कृत्स्नस्य क्षमो वक्तुं नरः कथम् २
तत्र तावत्संज्ञाः संव्यवहाराय संगृह्यन्ते अइउऋऌसमानाः अत्रे
न प्रत्याहारग्रहणाय वर्णाः परिगण्यन्ते तेषां समानसंज्ञा च विधी-
यते नैतेषु सूत्रेषु संधिरनुसंधेयो विवक्षितत्वाद्धि विवक्षितस्तु सं
धिर्भवतीति नियमात् लौकिकप्रयोगानिष्पत्त्यर्थे समयमात्रत्वा
च्च ह्रस्वदीर्घप्लुतभेदाः सवर्णाः एतेषां ह्रस्वदीर्घप्लुतभेदाः पर १

स्वंरसवर्णाभएवंते लोकाच्छेषस्यसिद्धिर्वेदत्वात् ततोलोकतएव
ह्रस्वादिसंज्ञाज्ञातव्याः एकमात्रोह्रस्वः द्विमात्रोदीर्घः त्रिमा
त्रःप्लुतः व्यञ्जनेचार्द्धमात्रकम् एषामन्येप्युदात्तादिभेदाःसं
ति उच्चैरुपलभ्यमानउदात्तः नीचैरनुदात्तः समवृत्त्यास्वरितः
सानुनासिकोनिरनुनासिकश्च एऐओऔसंध्यक्षराणि एषां
ह्रस्वानसंति उभयेस्वराः अकारादयःपंचचत्वारएकारादयः
उभयेस्वराउच्यंते अवर्णोनामिनः अवर्णवर्ज्जास्वरानामिन
उच्यंते अनुक्तोनास्त्यावत्स्वराः प्रत्याहारेजिग्राहयिषयावोज

ऋप

3

सा॰ नामानुक्रमानि हयवरल ञणनङम झढधघभ जडदग.
२ ब खफछठथ चटतकप शषस आद्यंताभ्यां प्रत्याहारं
जिगृह्णता आद्यंताभ्यामेते वर्णा ग्राह्याः आदिवर्णेनांतेनसह
गृह्यमाणस्तन्नामप्रत्याहारः तथाहि अकारो वकारेण सह
गृह्यमाणोऽवप्रत्याहारः सचोच्यते अइउऋऌएऐओऔ ह
यवरल ञणनङम झढधघभ जडदगब इत्येतावत्संख्या
कः संपद्यते चटतकप इति चपप्रत्याहारः जडदगब इति
जबप्रत्याहारः झढधघभ इति झभप्रत्याहारः एवं यत्र यत्र २

पे न येनप्रत्याहारेणकृतंसमस्तचनतत्रग्राह्यः संख्यानियमस्तुना
स्ति हसाव्यंजनानि हकारादयःसकारांतावर्णाहसाव्यंज-
नानिभवंति स्वरहीनेव्यंजने तेषुअकारःसुखमुखोच्चारणा
र्थंनादिसंज्ञकाः कार्यायेनप्रत्ययाद्यतिरिक्ताः कस्मैचित्का
र्यायोच्चार्यमाणोवर्णः इत्संज्ञकोभवति यस्येत्संज्ञातस्यलो
पः वर्णादर्शनेलोपः वर्णविरोधोलोपश्च मित्रवदागमः
शत्रुवदादेशः स्वरानंतरविनाहसांसंयोगः कुचुटुतुपुवर्गाः
उकारःपंचवर्णपरिग्रहणार्थः अरेदोत्त्वाभिर्नामगुणः ना॰

सा॰ ३ मिनस्थानिकाअएओएतेगुणसंज्ञकाभवंति आऐऔवृद्धिः 5
आआर्ऐऔएतेवृद्धिसंज्ञकाभवंति अंत्यस्वरादिष्टिः अंत्योयः
स्वरस्तदादिवर्णाष्टिसंज्ञकोभवति अंत्यात्पूर्वोपधा अंत्याद्वर्णा॰
मात्रात्पूर्वोयोवर्णःसउपधासंज्ञकोभवति असंयोगादिपरोह्र
स्वोलघुः विसर्गानुस्वारसंयोगपरोदीर्घश्चगुरुः मुखनासिका
भ्यामुच्चार्यमाणोवर्णोऽनुनासिकः स्वरोपरिविंदुरनुस्वारः द्वि
विंदुर्विसर्गः इतिसंज्ञाप्रक्रिया अथुनास्वरसंधिरभिधीयते
इयंस्वरे इवर्णोयत्वमापद्यतेस्वरेपरे दध्यानयइतिस्थिते ३

दध्य्य्आनयइतितावद्भवति हसेर्हसः स्वरान्योरेफहका-
रवर्जितो हसोहसेपरेद्विर्भवति इतिधकारस्यद्वित्वे झभेज
बाः झसानां झभेपरेजबाभवंति इतिपूर्वधकारस्यदकारः
सवर्णनाद्वयोर्वर्णेणसवर्णेइतिवचनात् यथासंख्येनाव
क्षये स्वरहीनंपरेणसंयोज्य दद्ध्यानयइतिसिद्धं गौरीश्रव
श्चेर्हइतिविशेषणात्त्रेफस्यद्वित्वे किंतुरयोर्द्विः स्वरपूर्वाद्रे
फात्परयोर्यपोर्द्विर्भवति जलंतुविकाम्यायनेरेफस्याद्वेगामः
ने गौर्य्यत्र स्वरइत्यनुवर्तते एवमन्यत्रापियत्रनसूत्रात्व-

सा॰ रैःकार्य्यसिद्धिस्तत्रसर्वत्रसूत्रेऽन्तरापदान्तरानुवृत्तिर्ज्ञातव्या ग्रं
४ थभूयस्त्वभयान्नास्माभिर्लिख्यते उवे उवर्णोवत्वमापद्यतेस्व
रेपरे मधुअत्र मध्वत्र ऋरे ऋवर्णोरत्वमापद्यतेस्वरेपरे पि
तृअर्थः पित्रर्थः लृलं लृवर्णोलत्वमापद्यतेस्वरेपरे लृअ
नुबंधः लनुबंधः एअय् एकारोअय्भवतिस्वरेपरे नेअनं
नयनं ओअव् ओकारोअव्भवतिस्वरेपरे भोअति भवति गवा
देरवर्णागमोस्वादौवक्तव्यः गोअक्षः गवाक्षः गोइंद्रः गवेंद्रः
गोअजिनं गवाजिनं प्रऊढः प्रौढः स्वईरिणी स्वैरिणी । ४

अत्रऊहिणी अक्षौहिणी स्वईरं स्वैरं क्वचित्स्वरवय्यकारः य
थार्थपरिमाणे गोयूतिः गव्यूतिः अमत्रगवोभिश्रीभावे गो
यूतिः एश्राय् एकारस्य आय् भवति स्वरपरे नेअकः नायकः ओ
आव् ओकारस्य आव् भवतिस्वरपरे नोइह नाविह य्वोर्लोपश्चा
पदान्ते पदान्तेस्थितानामयादीनां यकारवकारयोर्लोपश्चावाभ-
वति नेआगताः नआगताः नयागताः पटोइह पटइह पटवि
ह नैस्मआसने नस्माआसने नस्मायासने अस्माइंडः अस्मा-
इंडः अस्माविंडः नस्मैपतन् नस्मायपतन् नस्मायेनतन् नोइमौ ।

सा॰ नाइमौ नाविमौ लोपश्चात्पुनर्नसंधिः छेदश्चित्भवति हे सखेइति
५ हे सखेवति हे सखेयिति पटोतानः पटोतेश्चितादेकारादोकारा॰
त्तपरस्याकारस्यलोपोभवति तेऽत्र तेत्र पटोऽत्र पटोत्र सव॰
र्णेदीर्घःसह सवर्णस्यसवर्णेपरेसहदीर्घोभवति अदीर्घोदीर्घ॰
तोयानिनामिदीर्घस्यदीर्घेना पूर्वदीर्घस्वरेदृष्टापरलोपोविधी
यते श्रद्धाअत्र श्रद्धात्र दधिइह दधीह भानुउदयः भानूदयः
पितृऋणं पितॄणं सामान्यशास्त्रतोनूनंविशेषोबलवान्भवे॰
त् परेणपूर्वबाधोवाप्रायशोदृश्यतामिह । अइए अवर्णाद॰ ५

वर्णेपरेसहएभवति तवइदं तवेदं हलादेरीषादौटेर्लोपोवक्त
व्यः हलईषा हलीषा लांगलईषा लांगलीषा मनस्ईषा म
नीषा कर्कअंधुः कर्कंधुः कुलअटा कुलटा सीमनअंतः सी
मंतः सारअंगः सारंगः पतत्अंजलिः पतंजलिः अघेओ अ
घो उओ अवर्णउवर्णेपरेसहओभवति गंगाउदकं गंगोदकं
ऋअर् अवर्णऋवर्णेपरेसहअर्भवति तवऋद्धिः तवर्द्धिः
ममऋद्धि ममर्द्धि क्वचिदार् अवर्णऋवर्णेपरेसहक्वचिदा
र्भवति ऋणऋणं ऋणार्णं दशऋणं दशार्णं वसनऋणं

सा॰ वसनार्णं प्रीतऋतः प्रीतार्तः प्रऋणं प्रार्णं दुःखऋतः दुःखा
६ र्तः लृभ्रल अवर्णे लृवर्णे परे सह ल्भ्रल्भवति नवल्कारः नव

ल्कारः भ्रलृवर्णयोर्मिथः सावर्ण्यं वाच्यं होतृ लृकारः होतृ ऌका

होतॄ लृ कारः
रः इतिसिद्धे होतृ ऋकारः होतॄ कारः रलयोः सावर्ण्यं वा वक्तव्यं

व्ये परिश्रेकः पर्य्यंकः पल्यंकः एऐए अवर्णे एकारे ऐकारे च
परे सह ऐकारो भवति नवएषा नवैषा नवएश्वर्य्यं नवैश्वर्य्यं ओ
औ अवर्णे ओकारे औकारे च परे सह औकारो भवति नवओदनं
नवौदनं नवऔत्सुक्यं नवौत्सुक्यं ओष्ठेनोवा अवर्णस्य ओष्ठानोः ६

रलयोर्लयोश्चैव शषयोर्बवयोस्तथा वदंत्येषां च सावर्ण्यमलंकारविदो जनाः ५४

परयोर्वा सहृद्धो भवति समासे विंबोष्ठः विंबौष्ठः विंबौष्ठः स्थू
लओतुः स्थूलोतुः स्थूलौतुः समासे किं नवौष्ठः इति स्वरसंधिः
अथ प्रकृतिभाव उच्यते नामी अदसो मीशब्दः संधिं न प्राप्नोति
अमी आदित्याः अमी उष्ट्राः अमी एडकाः अदस इति किं अमो॰
ऽगास्तस्थानअमी अमी असौ अम्यसौ सिद्धिते ईच ऊच एच द्वि
ईकारांत ऊकारांत एकारांतश्च पदो द्विने वर्त्तमानः संधिं न प्राप्नो
ति मणीवादिवर्ज्जं अग्नी अत्र पटू अत्र माले आनय मणी॰
वादिवर्ज्जनादिति किं मणीइव मणीव रोदसीइव रोदसीव

सा॰ दंपतीइव दंपतीव ओनिपातः आकारओकारनिपातः एकस्वर 13
स्वरेपरेयत्रप्राप्नोति ईषदर्थेक्रियायोगेमर्यादाभिविधौचयः ए
नमानेडि॰तेविंद्यात्सहाक्यस्मरणयोरडि॰त् आएवंमन्यसे नाथ
त्रस्यानवं अअपेहि इइंद्रंपश्य उउत्तिष्ठ प्लुतः प्लुतश्वरेपि
त्रप्राप्नोति देवदत्ताएहि दूरादाह्वानेटेप्लुतः दूरादाह्वानेगा
येनरोदनेविचारेचटेः प्लुतोभवति इतिप्रकृतिभावः ॥ अ
थव्यंजनकार्यमुच्यते वणाःव्यंजनाः पदांतेवर्तमानाश्चपा॰
जवाभवंतस्वेपरे षट्अत्र षडत्र वाक्पथा वाग्पथा ज

मेजमावा पदांतेवर्त्तमानाश्चपाञमेमपरेजमावाभवंति षट्
मम षड्मम षण्मम वाकमात्रे वाङ्मात्रे वाग्मात्रे मपटिव
चिनमये चिन्मये चपाच्छःशः चपाड्जनरस्यशकारस्यछोवा
भवति वाकश्रूरः वाकछूरः वाकश्रूरः ह्रोऊभाः चपाड्जन
मौ रस्यहकारस्यऊंवाभवति यद्वर्गगश्चपस्लद्वर्गगश्चतुर्थोभ
वति ततहविः तद्धविः तद्धविः वाकहरिः वाग्घरिः वाग्ह
रिः षटहलानी षड्ढुलानी षड्हलानी स्तोश्चुभिश्चुः स्तोः
सकारस्यतवर्गस्यशाकारेणचवर्गेणचयोगेशकारचवर्गौ

सा०

८

यथासंख्येन भवतः सकारस्य शकारः तवर्गस्य चवर्गः कसच

रति कश्चरति कसच्छादयति कश्छादयति कसश्शूरः कश्शूरः

ननचिते नश्चिते ननशाखे नच्छाखे [illegible]

[illegible] न शात् शकारादुत्तरस्य तवर्गस्य चुत्वं न भवति ।

प्रश्नानः प्रश्नः विश्नानः विश्नः ष्टुभिष्टुः स्तोः सकारतव-

र्गयोः षकारटवर्गाभ्यां योगे ष्टुर्भवति सकारस्य षकारः तव-

र्गस्य टवर्गः कसषष्ठः कष्षष्ठः कसटीकते कष्टीकते नत

टीकते नट्टीकते नोर्लिलः तवर्गस्य लकारे परे लकारो भव- ८

चक्रिन्ढौकसे चक्रिढौकसे

ति ततलनाति तल्लुनाति ञंतस्याद्विप्रभेदाः रेफवर्ज्जिता
यवलासानुनासिकोनिरनुनासिकश्च तत्रसानुनासिकएव
नकारस्यलकारोभवति भवान्लिखेत भवाँल्लिखेत नश्चि
षका रेपरेतवर्गस्यटुत्वेनभवति भवान्षष्ठः टोरन्त्यात् प
दांतेवर्त्तमानात्तवर्गान्परस्यसेष्टुत्वेनभवति षड्रः षड्रः
षण्णरः षट्सीदंति षड्सीदंति नःसकछते नोनस्यपद
स्यछतेपरेसगागमोभवति टित्कितावाद्यंतयोवक्तौ टि
तादाटौकित्वादंते राजन्चिते राजंश्चिते भवान्तनोति ।

सा॰ 17

भवांस्तनोति इत्रिकस्माद्धिसेरे ङःकोणकामनकाराङ्कस्माङत
रोद्धिर्भवति संपरतोनेच प्रत्यङ्ङ्‌इदं प्रत्यङ्ङिदं सुगण्णिह
सुगंस्मिह राजन्निह राजन्निह शेषगवा नोनतस्यपदस्यप्रोप
देवावयागमोभवति भवान्स्सूरः भवान्त्सूरः भवांस्सूरः भवा
न्सूरः पदांतेनेतिकिं देङिनौ हः इत्स्माङत्तरस्यचकारोद्धिर्भव
ति खेसेचपाकस्मानो ऊस्मानोखेसपरेचपाभवति नवछत्रे
नवच्छत्रे कचिद्दीर्घादपिविकल्पं स्त्रीछः स्त्रीच्छः म्लेछः ।
म्लेच्छः पदांताद्दीर्घाद्वा लक्ष्मीछाया लक्ष्मीच्छाया मानस्मा

रःमकारस्यानुस्वारोभवतिहसेपरेपदांतेचतम्हसति तंहस
ति षड्मृथा षड्वृथा नस्यापदांतेऊसे मकारस्यनकारस्यचा
पदांतेवर्त्तमानस्यानुस्वारोभवति ऊसेपरे यशान्सि यशांसि
पुम्भ्यो पुंभ्यो यमाययपेस्यवा अनुस्वारस्ययमावाभवति यपे
परे अस्ययपस्यसवर्णः त्वंकरोषि त्वङ्करोषि तंननोति तन्न
नोति यवलपरे यवलावा अनुस्वारस्ययवलपरेयवलावाभव॰
ति संयंता सय्यंता संवत्सरः सव्वत्सरः यंलोकं यल्लोकं
स्वरेमः अनुस्वारस्यमकारादेशोभवति स्वरेपरे तंइह तमिह

सा॰ ꣳ छंदसि अनुस्वारस्य ꣳकारमापद्यते शषसहरेफेषु परतः हं
१॰ सः हꣳसः इति व्यंजनसंधिः ॥ अथ विसर्गसंधिर्निगद्यते वि
सर्जनीयस्य सः विसर्जनीयस्य सकारो भवति खसे परे कः त॰
नोति कस्तनोति शषसे वा विसर्जनीयस्य सकारो वा भवति
शषसे परे कःशेते कश्शेते कःषंडः कष्षंडः कःसाधुः कस्सा
धुः ᳵकᳶपौ वा विसर्जनीयस्य कवर्गपवर्गसंबंधिनि खे॰
से परे ᳵकᳶपौ वा भवतः कपावुच्चारणार्थौ कःकरोति कᳵकरो
ति कःपठति कᳶपठति वाचस्पत्यादयः संज्ञाशब्दा निपाता १॰

20

माधवः वाचःपतिः वाचस्पतिः बृहतःपतिः बृहस्पतिः तस्करः
तस्करः अह्नोरेफविधि अह्नोविसर्जनीयस्य पदांते रो भवति
रूप्यादिवर्जितेषु परतः (अहःरात्रं अहोरात्रं अहःरूपं अहो-
रूपं अहःरथांतरं अहोरथांतरं) अहःपतिः अहर्पतिः अ-
हःगणः अहर्गणः अरात्रिषु इति विशेषणात् अहःरात्रं अहोरा-
त्रं अकारात्परस्य विसर्जनीयस्य उकारो भवति अतिपरतः
कःअर्थः कोर्थः हवे अकारात्परस्य विसर्जनीयस्य उकारो भ-
वति हवे परे कःगतः कोगतः देवःयाति देवोयाति मनः

अहोरात्रं अहः
रूपं अहोरूपं
अहः रथांतरं
अहोरथांतरं

सा॰ थः मनोरथः आ॰ देवेलोपपू॰ अवर्णात्परस्य विसर्जनीयस्य लो 21

११ पोभवत्यवेपरे देवाःअत्र देवाअत्र वानाःवानाः वानावानाः

स्वरेयत्वंवा अवर्णात्परस्य विसर्जनीयस्य यत्वंवाभवति स्वरे

परे देवाःअत्र देवायत्र देवाअत्र भोसः भोस् भगोस् अघोस्

इत्येतस्मात्परस्य विसर्जनीयस्य लोपोभवत्यवेपरे भोःएहि

भोएहि भगोनमस्ते भगोनमस्ते अघोःयाहि अघोयाहि ना

मिनोरः नामिनःपरस्य विसर्जनीयस्य रेफोभवत्यवेपरे अग्निः

अत्र अग्निरत्र पटुःयजते पटुर्यजते रेफप्रकृतिकस्य रत्वंवा रे ११

जे

फप्रकृतिकस्यविसर्ज्जनीयस्यरेफोवाभवति खेपेपरे गीःपतिः
गीर्प्पतिः गीःपतिः गीष्पतिः पूःपतिः पूर्प्पतिः पूष्पतिः
रः रेफसंबंधिनोविसर्ज्जनीयस्यरेफोभवत्यवेपरे प्रातःअत्र
प्रातरत्र अंतःगतः अंतर्गतः रिलोपोदीर्घश्च रेफस्यरेफेप॰
रेलोपोभवति पूर्वस्यचदीर्घः पुनःरमते पुनारमते शुक्तिः
रूप्यात्मनाभाति शुक्तीरूप्यात्मनाभाति सेषाद्धसे सषाद्धादे
घषाद्धात्वपरस्यविसर्ज्जनीयस्यलोपोभवति हसेपरे सःचरति
सचरति एषःहसति एषहसति सेषादितिसंहिता सेषदा॰

22

सा॰ शरथीरामः सैषराजायुधिष्ठिरः सैषकर्णोमहात्यागी सैषभीमो
१२ महाबलः इत्यादौपादपूरणेसंध्यर्थः यदुक्तंलौकिकायेहृतंतद्वेदे
वद्बलेभवेत् सेमोधूम्यादेदेसोषामित्यादीनामदुष्टता क्वचित्प्रवृ
त्तिःक्वचिदप्रवृत्तिः क्वचिद्विभाषाक्वचिदन्यदेव विधेर्विधानं
बहुधासमीक्ष्यचतुर्विधंबाहुलकंवदंति वर्णागमोवर्णविपर्ययश्च
द्वौचापरौवर्णविकारनाशौ धातोस्तदर्थातिशयेनयोगः
स्तदुच्यतेपंचविधंनिरुक्तं वर्णागमोगवेंद्रादौ सिंहेवर्णविप
र्ययः षोडशादौविकारःस्याद्वर्णनाशःपृषोदरे वर्णविकार १२

नाशाभ्यांयातोरतिष्वोयेनयःयेनःसउच्यतेप्राह्नेमघूरभ्रमरादि-
षु इतिविसर्गसंधिः इतिपंचसंधिःसमाप्तः शुभम् ॥

A.C. Joshi Library
P.U. Chandigarh

MSS No. 727 (Part - 3) Subject Vyakarna

Name of MSS Saraswat Parkirya (Tachvit)

Author Swarupacharya

Period ______ Folios 138

Script Devnagiri Source Prof. M. Rakesh, D.A.V. College, Jalandhar

Missing Folios ______

1

अथविभक्तिर्विभाव्यते सा द्विधा स्यादिस्त्यादिश्च विभक्त्यंतंपदं
तत्र स्यादिविभक्तिनाम्नोयोज्यते ऽविभक्तिनाम विभक्तिरहित
धातुवर्जितंचार्थवच्छब्दरूपंनामोच्यते कृत्तद्धितसमासाश्च
प्रातिपदिकसंज्ञा इतिकेचित् तस्मात् सिऔजस् १ अम्औ
शस् २ टाभ्यांभिस् ३ ङेभ्यांभ्यस् ४ ङसिभ्यांभ्यस् ५ ङसोस्
आम् ६ ङिओस्सुप् ७ तस्मान्नाम्नः परास्यादयः सप्तविभ
क्तयोभवंति तत्राप्यर्थमात्रेकत्वविवक्षायांप्रथमैकवचनेसि
देवसि इतिस्थिते इकारउच्चारणार्थः सोर्विसर्गः सका

सा॰ रेफयोर्विसर्जनीयादेशोभवतियातोः देवसेपदांतेच देवः द्वि
१४ वविवक्षायामौ औऔऔ देवौ बहुत्वविवक्षायांबहुवचनेदे
वजस्इतिस्थिते जकारोजसीतिसूत्रविशेषणार्थः जकार
स्यातसंज्ञायांलोपः प्रयोजनंजसीतिविशेषणे देवअस्इति
स्थिते दीर्घविसर्गौ देवाः अकाराज्जसोसुक् कचिच्छंदसिवि
ल्पः देवासः ब्राह्मणासः द्वितीयैकवचनेदेवअम्इतिस्थि
ते अम्यासोरस्य समानादुत्तरयोरम्शसोरकारस्यलोपोभव
त्ययातोः देवं देवौ बहुवचनेदेवशस्इतिस्थिते शकारो १४

नुबंधः शसीतिविशेषणार्थः सोनःपुंसः पुल्लिंगात्समानात् 3
उत्तरस्यशसः सकारस्यनकारादेशोभवति यदादेशास्तद्
द्भवति शसि शसिपरे पूर्वस्यदीर्घोभवति देवान् तृतीयैर
कवचने देवटाइतिस्थिते टकारोनुबंधः टेनेतिविशेषणार्
थः टेन अकारात्परष्टाइनभवति अट्य देवेन अद्भि अका
रस्याभवतिभकारेपरे देवाभ्यां देवभिस्इतिस्थिते अः अका
रात्परस्यभिसोभकारस्याकारादेशोभवति अट्य देवएस्इ
तिस्थिते वृद्धिविसर्जनीयौ देवैः अकारस्यभिस्सिपरेक्केद

सा० १५ स्यकारोवक्तव्यः देवेभिः कर्णेभिः चतुर्थ्येकवचनेदेवङे॰इतिस्थिते
ङे॰कारोङि॰त्कार्यार्थः ङे॰य॰ अकारात्परस्यङे॰इत्येतस्यायागमोभ
वतिकित्वादंते पश्चपूर्वदीर्घः देवाय देवाभ्यां भ्यसिबहुत्वे अकार॰
स्यएत्वंभवतिसकारेभकारेचपरेबहुत्वेसति देवेभ्यः पंचम्येक॰
वचनेदेवङ॰सिइतिस्थिते ङ॰सिरत् अकारात्परोङ॰सिरद्भवति
सवर्णेदीर्घःसह देवात् देवाभ्यां देवेभ्यः षष्ठ्येकवचनेदेवङ॰
स्इतिस्थिते ङ॰स्स्य अकारात्परोङ॰स्स्यभवति देवस्य ओसि
अकारस्यओसिपरेएत्वंभवति पश्चय् देवयोः नुडामः समा १५

5

नादुत्तरस्यामोनुडागमोभवति पुंसिनुड्‌ह्रस्वादेव दिन दादेविकि

त्वादेते नामि नामिपरेपूर्वस्यदीर्घोभवति देवानां सप्तम्येक

वचनेदेवडि इतिस्थिते अइए देवे देवयोः सप्तमीबहुवच

नेदेवसुप्‌इतिस्थिते क्विलात्वः सः कृतस्य कवर्गादिलात्परस्य

स्याहाराडुत्तरस्यकेनचित्सूत्रेणकृतस्यसकारस्यषकारादेशो

भवति देवेषु आमंत्रणेसिद्धिः आमंत्रणमभिमुखीकरणं

तस्मिन्नर्थेविहितः सिद्धिसंज्ञोभवति समानाद्वेर्लोपोयातोः

समानादुत्तरस्यधेर्लोपोभवत्ययातोः अभिमुखोभिव्यक्तये

सा० हेशब्दस्याकारयोगः हेदेव हेदेवौ हेदेवाः हीनबुद्धस्यसंबुद्धौ
१६ रे एवंरामविश्वघटपटस्तंभकुंभादयोप्यकारांताः पुल्लिंगाः
एतैरेवसूत्रैः सिद्धा इति अकारांतानामपिसर्वादीनांतुविशेषः
तेच सर्व विश्व उभ उभय अन्य अन्यतर [illegible] इतर डतर
डतम कतर कतम सम सिम नेम एक पूर्व पर अवर।
दक्षिण उत्तर अपर अधर स्व अंतर त्यद् तद् एतद् इदम् ५५
अदस् द्वि किम् युष्मत् अस्मत् भवत् एतेसर्वादयस्त्रिलि
गाः तत्रपुल्लिंगत्वेनरूपंलेख्यं सर्वः सर्वौ बहुवचनेसर्वजः १६

सइतिस्थिते जसी सर्वादेरकारांतात्परोजसीभवति अइ ए 7
सर्वे सर्वे सर्वौ द्वितीयाबहुवचनेसर्वअस् इतिस्थिते अ॰
स्यासोरस सोनःशसः शसि सर्वान् तृतीयैकवचनेसर्वटा
इतिस्थिते टकारष्टिकायोर्थः ऋवर्णोनानेति षकाररेफऋ॰
वर्णेभ्यःपरस्यनकारस्यणकारादेशोभवति अनेनस्थितस्य॰
नभवति सर्वानित्यादौ अवकुपंतरेपि अवप्रत्याहारेणकव
र्गेणपवर्गेणचमध्येव्यवधानेपिभवतिनान्यत्र सर्वेण अ॰
डीनाथे सर्वाभ्यां सर्वैः चतुर्थ्येकवचनेसर्वङे॰इतिस्थिते

सा॰ सर्वादेः स्मट् सर्वादेरकारान्तात्परस्य चतुर्थ्येकवचनस्य स्मडा। 8
१८ गमो भवति टकारः स्थाननियमार्थः ००० सर्वस्मै सर्वाभ्यां
सर्वेभ्यः पंचम्येकवचने सर्व ङसि इति स्थिते अतः सर्वादेर
कारान्तात्परस्यातः स्मडागमो भवति सर्वस्मात् सर्वाभ्यां
सर्वेभ्यः सर्वस्य सर्वयोः सुडामः सर्वादेरवर्णान्तात्परस्यामः
सुडागमो भवति सर्वेषां ङिः स्मिन् सर्वादेरकारान्तात्परस्य ङि
स्मिन् भवति सर्वस्मिन् सर्वयोः सर्वेषु हे सर्व हे सर्वौ हे
सर्वे एवं विश्वादीनामेकशब्दपर्य्यन्तानां रूपं ज्ञेयं डतरडतम १८

मौविहायतौप्रत्ययौ ततस्तदंताघाब्राग्राप्ता: पूर्वादीनांच
नवानांजस ईकारोवक्तव्य: पूर्वे पूर्वा: परे परा: इत्या
दि ङसिङ्योः स्मात्स्मिनौवावक्तव्यौ पूर्वस्मात् पूर्वात् पूर्व
स्मिन् पूर्वे हे पूर्वेइत्यादि प्रथमचरमतयायडल्पार्द्धकतिप
यनेमानांजसीवा प्रथमे प्रथमा: चरमे चरमा: द्वितये।
द्वितया: द्वये द्वया: अल्पे अल्पा: शेषंदेववत् नेमे नेमा:
शेषंसर्ववत् तयायडौप्रत्ययौद्वितीयसर्ववद्रूपंङिन्त्सवा
वक्तव्य द्वितीयस्मै द्वितीयाय द्वितीयस्मात् द्वितीयात् द्वि

सा॰ तीयस्मिन् द्वितीये तृतीयोप्येवं उभशब्दोनित्यंद्विवचनांतः 10
१९ उभौ उभौ उभाभ्यां उभाभ्यां उभाभ्यां उभयोः उभयोः उ॰
भयशब्दस्यद्विवचनाभावः एकवचनबहुवचनेभवतः उ
भयः उभये उभयं उभयान् उभयेन उभयैः उभयस्मै उ
भयेभ्यः उभयस्मात् उभयेभ्यः उभयस्य उभयेषां उभय
स्मिन् उभयेषु हेउभय हेउभये अकारांतःपुल्लिंगोमास
शब्दः मासस्यलोपोवा मासशब्दस्याकारस्यलोपोवाभव
ति सर्वासुविभक्तिषुपरतः हसेपः सेलोपः हसांतादीवं १९

ताच्च परस्य सेर्लोपो भवति माः मासः मासौ मासौ मासः।
मासाः मासं मासं मासौ मासौ मासः मासान् मासा मा
सेन स्वोर्विसर्गः आदेर्लोपश्च माभ्यां मासाभ्यां माभिः
मासैः मासे ङेरेक् मासाय माभ्यां मासाभ्यां माभ्यः मा
सेभ्यः मासः मासात् माभ्यां मासाभ्यां माभ्यः मासेभ्यः
मासः मासस्य मासोः मासयोः मासां मासानां मासि मा
से मासोः मासयोः मास्सु मासेषु इत्यादि अकारांतःपु
ल्लिंगः सोमपाशब्दः सोमपाः सोमपौ सोमपाः सोमपा

हे माः हे मासः हे मासौ हे मासौ हे मासः हे मासाः

सा० सोमपौ सोमपाश्च इति स्थिते आतो धातोर्लोपः धातुसंबं- 12
१८ धिन आकारस्य लोपो भवति शसादौ स्वरे परे सोमपः सोम-
पा सोमपाभ्यां सोमपाभिः सोमपे सोमपाभ्यां सोमपाभ्यः ।
सोमपः सोमपाभ्यां सोमपाभ्यः सोमपः सोमपोः सोमपां सो-
मपि सोमपोः सोमपासु इत्यादि अधातोरिति विशेषणाद्धा-
लोपो नास्ति हे सोमपाः हे सोमपौ हे सोमपाः एवं कीलालपा-
मधुपा गोपा वर्चोदा यन्दा शंखध्मा प्रभृतयः इकारान्तः पुल्लिं-
गो हरिशब्दः हरिः औङ् इकारान्ता उकारान्ताच्च परऔङ्श्चाप १८

13

घेत ईऊभवतः दीर्घः हरी पदेजसि इकारांतस्योकारांतस्य

चजसिपरेएकारऊकारश्चभवति अयादेशः हरयः हरिं ह

री हरीन् टानास्त्रियां इकारांताउकारांताच्चपरष्टानाभवत्य

स्त्रियां हरिणा हरिभ्यां हरिभिः ङिति इकारांतस्योकारांत

स्यचङितिपरेएकारऊकारश्चभवति हरये हरिभ्यां हरिभ्यः

ङसिङसोरस्य पदेङ्ग्यापरस्यङसिङसोरकारस्यलोपोभव

ति हरेः हरिभ्यां हरिभ्यः हरेः हर्योः हरीणां ङिरौङित्

इडद्भ्यामुत्तरस्यङेः औभवति सचङित् ङितिदेः ङितिपरेटेर्लो

सा॰ पोभवति हरौ हर्य्योः हरिषु यौ इकारांतस्योकारांतस्य च वि- 14
५ विधेयएकारउकारस्य भवति हेहरे हेहरी हेहरयः एवम-
ग्निगिरिरविकविप्रभृतयः उकारांताश्च विस्नुवायुवेणुभानुप्र
भृतयोप्येतैरेव सूत्रैः सिध्यंति भानुः भानू भानवः भानुं भा
नू भानून् भानुना भानुभ्यां भानुभिः भानवे भानुभ्यां भा-
नुभ्यः भानोः भानुभ्यां भानुभ्यः भानोः भानोः भानूनां भा
नौ भान्वोः भानुषु हेभानो हेभानू हेभानवः इत्यादि स-
खिशब्दस्यभेदः सेर्डायेः सखिशब्दस्य सेरयेर्डाभवति डित्वा- ५

ह्रिलोपः सखा पेसखुः सखिशब्दस्यैकारादेशो भवति पंच
स्वपरेषु षष्ठीनिर्दिष्टस्यादेशास्तदंतस्यैव वक्तव्यः अयादेशः
सखायौ सखायः सखायं द्विवचनस्यावाछंदसि सखाया
सखायौ सखीन् अयरितिविशेषणाद्विविषयेएकारः हे
सखे हे सखायौ हे सखायः सखिपत्योरीक् सखिपतिश
ब्दयोरीगागमो भवति टाङेङि॰ षुपरतः दीर्घत्वाहानानभव
ति सख्या आगमजमनित्यमिति न्यायात् सखिना पति
ना छंदसि सखिभ्यां सखिभिः सख्ये सखिभ्यां सखिभ्यः

सा० अहेः सखिपतिशब्दयोः अगागमो भवति ङसिङसोङकारे 16
४१ परे सख्युश्चसुइतिसिद्धे ऋतोङङः ऋकारान्तस्य ङसिङ
सोरकारस्य उकारो भवति सचडित् सख्युः सखिभ्यो सखि
भ्यः सख्युः सख्योः सखीनां ङेरौडित् सप्तम्येकवचने ङेरौ
डित्सौकारे कृते सखिपत्योरीगागमो भवति सख्यौ सख्योः
सखिषु पतिशब्दस्य प्रथमाद्वितीययोः हरिशब्दवत्प्रक्रिया
पतिरसमासएव सखिशब्दवद्रूपाः समासेतु हरिवत् न
तः समासो नस्य नादयो भवति प्रजापतिना प्रजापतये इ० ४१

स्यादि द्विशब्दान्निस्से द्विवचनान्तः द्वि औ इति स्थिते स्यदादेष्टेर
स्यादौ स्यदादेष्टेरकारादेशो भवति स्यादौ परे द्वौ द्वौ द्वाभ्यां द्वा
भ्यां द्वाभ्यां द्वयोः द्वयोः त्रिशब्दान्निस्से बहुवचनान्तः त्रिअस्
इति स्थिते पूर्वोजस्शीसिकारे कृते त्रयादेशः त्रयः त्रीन् त्रिभिः
त्रिभ्यः त्रिभ्यः त्रेस्त्रयङ् त्रिशब्दस्याय ङादेशो भवति नामि प
रे डिङ्टेनसैवं वक्तव्यः त्रयाणां त्रिषु कतिशब्दान्निस्से बहुव
चनान्तः कतिशब्दाज्जस्शसोर्लुक् कतिशब्दात्परयोर्जस्श
सोर्लुग्भवति प्रत्ययलोपे प्रत्ययलक्षणेन याति लुकि सति

सा॰ ननत्रिमिते कतिकति कतिभिः कतिभ्यः कतिभ्यः कतीनां
२२ कतिषु त्रिषुचायंस्वरूपः ईकारांतःपुंलिंगः अवीतंत्रीतरील
क्ष्मीह्रीश्रीधीयीणामनुनादयः एतेषांचशब्दानांनसेर्लोपोकदाच
न [illegible] सुश्रीः ध्वोर्यानोरियुवौस्वरे यानोरीकारोका
रयोरियुवौभवतःस्वरेपरे सुश्रियौ सुश्रियः सुश्रियं सुश्रि
यौ सुश्रियः सुश्रिया सुश्रीभ्यां सुश्रीभिः इत्यादि तथैवस
धीशब्दः ऊकारांतःपुंलिंगःस्वयंभूशब्दः स्वयंभूः स्वयंभुवौ
स्वयंभुवः इत्यादि सेनानीशब्दस्याविशेषः हसादौ स्वरादौ २२

तुविशेषः सेनानी यौवा धातोरवयवसंयोगः पूर्वो यस्मादी
कारादूकारात्राभिनदन्तस्यानेकस्वरस्येकारस्योकारस्य चयक
रवकारौ भवतः स्वरे परे वर्षाभूपुनर्भूव्यतिरिक्तभूशब्दसुधी-
शब्दौ वर्जयित्वा वाग्रहणादियं विवक्षा सेनान्यौ सेनान्यः से
नान्यं सेनान्यौ सेनान्यः सेनान्या सेनानीभ्यां सेनानीभिः से-
नान्यादीनां वामोनुट्वक्तव्यः सेनान्यां सेनानीनां आम्ङेः आ
वेनादौ वे नान्त्री शब्दाच्चोत्तरस्य ङेः आमादेशो भवति सेनान्यां।
सेनान्योः सेनानीषु एवं ग्रामणीप्रभृतयः ग्रामणीः ग्राम-

सा॰ ण्यौ ग्रामण्यः ग्रामण्यं ग्रामण्यौ ग्रामण्यः ग्रामण्या इत्यादि ई- 20
२३ कारांतः पुल्लिंगो वातप्रमीशब्दः शमिवातप्रमीमाहुः शमिवा
तप्रमीनिति ङौत्व वातप्रमी शेषं ग्रामणीसदृशं भवेत् वातप्र
मीः वातप्रम्यौ वातप्रम्य इत्यादि ऊकारांतास्त्वयवलूप्रभृतयः
ऋकारांतः पुल्लिंगः पितृशब्दः सेरा ऋकारांतस्य सेराभव
ति सचडित् डित्वाट्टिलोपः पिता अर् पंचसु ऋकार अर् भ
वति पंचस्वपरेषु पितरौ पितरः येरर् ऋकारांतस्य येरर्
भवति सचडित् हेपितः हेपितरौ हेपितरः पितरं पित २३

रौ पितॄन् पित्रा पितृभ्यां पितृभिः पित्रे पितृभ्यां पितृभ्यः
ऋतोडउः पितुः पितृभ्यां पितृभ्यः पितुः पित्रोः पितॄणां
ङौ ऋकारस्यार्भवतिङौपरे पितरि पित्रोः पितृषु एवंमा
तृभ्रात्रादयः नुर्वानामिदीर्घः नृशाह्रस्यनामिपरेवादीर्घो
भवति नृणां नॄणां कर्तृशब्दस्यपंचसुविशेषः स्वरात् सक
रतृप्रत्ययसंबंधिनऋकारस्यार्भवति पंचसुपरेषु कर्तार्
सि इतिस्थिते यदादेशस्तद्भवति सेरासचडित् डित्वाट्टि
लोपः कर्ता कर्तारौ कर्तारः हेकर्तः कर्तारं कर्तारौ कर्तॄन्

21

सा॰ कर्त्रो कर्तृभ्यां कर्तृभिः एवंनप्तृहोतृपोतृप्रशास्तृवियातृ सवि- 22
१४ तृप्रभृतयः स्वसानप्ताचनेष्टाचत्वष्टाक्षत्तातथैवच होतापोता
प्रशास्ताचअष्टैतेस्वस्रादयःस्मृताः उकारांतस्यक्रोष्टुशब्दस्यवि
शेषः उकारांतस्यापिक्रोष्टुशब्दस्यपंचस्वपितृप्रत्ययांतस्ये-
वरूपंवक्तव्यं क्रोष्टा क्रोष्टारौ क्रोष्टारः अपिश्चितिविशेषणत्वा
त् हेक्रोष्टो क्रोष्टारं क्रोष्टारौ क्रोष्टून् शसितृप्रत्ययवद्भावा-
भावात् तृतीयादौस्वरादौतृप्रत्ययांतत्वावक्तव्या क्रोष्ट्रा क्रोष्टुना
क्रोष्टुभ्यां क्रोष्टुभिः क्रोष्ट्रे क्रोष्टवे क्रोष्टुभ्यां क्रोष्टुभ्यः क्रो १४

ष्टुः क्रोष्टोः [illegible] क्रोष्टुभ्यां क्रोष्टुभ्यः क्रोष्टुः क्रोष्टोः क्रोष्ट्रोः
क्रोष्ट्वोः क्रोष्टूनां कृताकृतप्रसंगीयोविधिःसनित्यः नित्या॰
नित्ययोर्नित्यविधिर्बलवान् नुडागमकृतेह्रस्मादित्वान्न वृद्धा
वोनास्ति क्रोष्टरि क्रोष्टौ क्रोष्ट्रोः क्रोष्ट्वोः क्रोष्टुषु सकारां
नाॡकारांताएकारांतास्त्वाप्रसिद्धाः ऐकारांतः पुल्लिंगःसुरैःश
ब्दः रैस्मि रैशब्दस्याकारादेशोभवति सकारभकारादौविभ
क्तौपरतः सुराः सुरादौसर्वत्रायादेशः सुरायौ सुरायः सुराये सुरायो
सुरायः सुराया सुराभ्यां सुराभिः रुस्सुराः ओकारांतःपुल्लिंगो

सा° गोशब्दः ओसौ ओकारस्यौकारादेशो भवति पंचस्सुपरेषु गौः गा 24
२५ वौ गावः हेगौः वाम्शसि ओकारस्यात्वंवाभवति अमिशसि च
परे गां गावे गावौ गाः गवः गवा गोभ्यां गोभिः गवे गोभ्यां
गोभ्यः गोः गोभ्यां गोभ्यः गोः गवोः गोनुट्छन्दसि गोनां ग
वां गवि गवोः गोषु एवं सुद्योशब्दः ओकारांतः पुल्लिंगो ग्लौ
दा शब्दः तस्य हस्वांव विशेषः स्वरादावावादेशः ग्लौः ग्लावौ ग्ला
वः ग्लावं ग्लावौ ग्लावः ग्लावा ग्लौभ्यां ग्लौभिरित्यादि इति अ
तांताः पुल्लिंगाः ॥ अथ स्वरांताः स्त्रीलिंगाः तत्रा वंता स्त्रीलिंगो २५

गंगाशब्दः आवतःस्त्रियां आकारान्तान्नाम्नःस्त्रियांवर्तमानादा
प्प्रत्ययोभवति आपः आवेतात्सेर्लोपोभवति गंगा औरी
आवेतात्परऔईकारमापद्यते अइए गंगे गंगाः धिरिः आवे
तात्परोधिरिर्भवति हेगंगे हेगंगे हेगंगाः गंगां गंगे गंगाः
टौसोरे आवेतस्यटौसोःपरयोरेत्वंभवति अयादेशश्च गंगया
गंगाभ्यां गंगाभिः ङितांयट् आवेतात्परेषांङे.ङ.सिङ.सङि.
इत्येतेषांयडागमोभवति टकारोद्देशनियमार्थः गंगायै गं
गाभ्यां गंगाभ्यः गंगायाः गंगाभ्यां गंगाभ्यः गंगायाः गंग.

सा॰ योः गंगानां आमेः आवेनादीवंना[illegible]न्नीषाष्ट्राह्वोनरयेडे॰ 26
२६ एमादेशो गंगायां गंगयोः गंगासु एवं शालामालामेधाश्र॰
द्धायारादोलाहेलालाला अंबाअक्काअल्लाअन्नाप्रभृतयः अंबा
दीनां योह्रस्वः अंबादीनां यौ परे ह्रस्वो भवति हे अंब हे अक्क हे
अल्ल हे अन्न डलकवती नांन ह्रस्वः हे अंबाडे हे अंबाले हे अंबि
के इत्यादि सर्वादीनां डिन्त्वविशेषः यटोच्च आवेतात्सर्वादेः
परस्य यटः स्युडागमो भवति पूर्वस्य वा सोकारो भवति सर्व॰
स्यै सर्वाभ्यां सर्वाभ्यः सर्वस्याः सर्वाभ्यां सर्वाभ्यः सर्वस्याः २६

सर्वयोः सर्वआमितिस्थिते सुडामः सर्वासां सर्वस्यां सर्वयोः 27
सर्वासु हेसर्वे हेसर्वे हेसर्वाः जरायाः स्वरादौ जरस्वा वक्तव्यः
जरा जरसौ जरे जरसः जराः हेजरे हेजरसौ हेजरे हेजरसः
हेजराः इत्यादि इकारान्तो बुद्धिशब्दः तस्य पंचसु हरिशब्दव
त्प्रक्रिया स्त्रीलिंगत्वान्नत्वाभावो विशेषः बुद्धिः बुद्धी बुद्धयः
हेबुद्धे हेबुद्धी हेबुद्धयः बुद्धिं बुद्धी बुद्धीः बुद्ध्या बुद्धिभ्यां।
बुद्धिभिः इदुद्भ्यां वा स्त्रियां वर्तमानाभ्यामिकारोकाराभ्यां परे
घोङितो वचनानां वा यडागमो भवति बुद्ध्यै बुद्धये बुद्धिभ्यां

सा॰
१२

बुद्धिभ्यः बुद्ध्याः बुद्धेः बुद्धिभ्यां बुद्धिभ्यः बुद्ध्याः बुद्धेः बुद्ध्योर्बु
द्धीनां स्त्रियांस्योः इयुवउयुवुः तस्मादिवर्णोवर्णान्तात्स्त्रि
यांवर्तमानात्परस्यङेङसामोद्देशोभवति बुद्ध्यां अडागमाभावे आ
मोप्यभावः बुद्धौ बुद्ध्योः बुद्धिषु एवंमतिभूतिधृतिरुचिप्रभृ
तयः एवंरज्जुधेनुप्रभृतयोऽप्युकारान्ताः स्त्रीलिंगाः एतैरेवसूत्रैः
सिद्ध्यंति धेनुः धेनू धेनवइत्यादि ईकारान्तःस्त्रीलिंगोनदीश
ब्दः हसेपःसेर्लोपः हसान्तादीवन्ताच्चपरस्यसेर्लोपोभवति
नदी नद्यौ नद्यः योह्रस्वः ईकारोकारयोर्यान्ताःस्त्रियांयोप १२

ह्रस्वोभवति हेनदि हेनद्यौ हेनद्यः नदी नद्यौ नदीः नद्या
नदीभ्यां नदीभिः ङितामट् स्त्रियामीकारांतानाह्कारांतानाञ्चङि
तोवचनानामडागमोभवति नद्यै नदीभ्यां नदीभ्यः नद्याः न
दीभ्यां नदीभ्यः नद्याः नद्योः नदीनां आम् नद्यां नद्योः न
दीषु एवंगौरीसरस्वतीब्राह्मणीकुमारीप्रभृतः लक्ष्मीशब्दस्य
वंतनाभावात्सेर्लोपोनास्ति लक्ष्मीः लक्ष्म्यौ लक्ष्म्यः स्त्रीशब्दस्य
धे [illegible] तनात्सेर्लोस्ति स्त्रीभ्रुवोः स्त्रीशब्दस्यभ्रूशब्दस्यचइ
यवौभवतः स्वरपरे स्त्रियौ स्त्रियः हेस्त्रि वाम्यासि स्त्रीशब्द

पो५

सा॰ २९ स्यमिशसिचपरेवाऽइयभवति स्त्री स्त्रियं स्त्रियौ स्त्रियः स्त्रीः स्त्रि
या स्त्रीभ्यां स्त्रीभिरित्यादि ईकारांतः स्त्रीलिंगोश्रीशब्दः श्रीः श्रि
यौ श्रियः इत्यादि वेयुवः इयुवंतान्स्त्रियांवर्त्तमानात् ङितांव
चनानांवाअडागमोभवति एवंधीह्रीप्रभृतयोप्यनीवंताः एवं
भूशब्दोभ्रूशब्दश्चवधूजंब्वादीनांनदीशब्दवद्रूपंनेयं वधूः वध्वौ
वध्वः हेवधुइत्यादि ऋकारांतः स्त्रीलिंगोमातृशब्दस्यपितृश॰ ल
ब्दवत्प्रक्रिया माता मातरौ मातरः हेमातः मातरं मातरौ
मातॄः शसीतिदीर्घत्वे स्वसृशब्दस्यकर्तृशब्दवद्रूपंनेयं स्त्रीलिं २८

नत्वा गतोंभावोविशेषः ऐकारांतःस्त्रीलिंगोरैशब्दः तस्यरैशब्द 31
वत्प्रक्रिया राः रायौ रायः गोशब्दस्यपूर्ववत् नौशब्दस्यग्लौव
त्प्रक्रिया इतिस्वरांताःस्त्रीलिंगाः ॥ अथस्वरांतानपुंसकलिंगाः
प्रदर्श्यंते तत्राकारांतः कुलशब्दः तस्यप्रथमाद्वितीयैकवचने
अतोम् अकारांतान्नपुंसकलिंगात्परयोःस्यमोरम्भवति अथो
म् अमोंग्रहणेलुग्व्याहृत्यर्थं कुले ईमो नपुंसकलिंगात्परस्यौङईका
रमापद्यते अइए कुले जस्शसोःशिः नपुंसकलिंगात्परयोः
र्जस्शसोःशिर्भवति शकारःसर्वादेशार्थः गुरुशिश्चसर्वस्य

वक्तव्यः नुमयमः नपुंसकलिंगस्य नुमागमो भवति शेषापरे यमश्च
ब्दाद्यारान्तस्य न भवति मिदन्त्यात्स्वरात्परो वक्तव्यः उकार उच्चारणार्थः
नोपधायाः नान्तस्योपधाया दीर्घो भवति शेषि वर्जितेषु पंचस्वता
मिच कुलानि पुनरपि कुले कुले कुलानि शेषं देववत् एवं फ
लमूलपत्रपुष्पकुंडरुंडवादयः अन्यादेः अन्यादेर्गणात्परयोः
स्यमोः दुर्भवति दकारः सर्वादेशार्थः अन्यत् अन्ये अन्यानि पु
नरप्येवं अन्यत् अन्ये अन्यानि शेषं पुंवत् अन्यतरत् इतरत् क
तरत् कतमत् इत्यादि शेषं सर्ववत् इकारान्तोऽस्थ्यादयः नपुं

33

सकारस्यमोर्लुक् नपुंसकलिंगात्परयोः स्यमोर्लुग्भवति अस्थि
दृणि इ उ ऋ इत्येतेषां नपुंसके पो वा गुणो वक्तव्यः हे अस्थे हे अस्थि
उक्तेहि सेवोपधेनेत्तृशानसस्थितृपेसानेनथानोनमेथोर्घ्यदने ।
माध्येदिनिर्वेष्टिगुणोंविगानेन नपुंसके वा द्वपदो विशिष्टः १ नामि
नः स्वरे नाम्यंतस्य नपुंसकलिंगस्य नुमागमो भवति स्वरे परे अ
स्थिनी अस्थीनि अस्थ्यास्थ्याधासादे अस्थ्यादीनां नुमागमो भवति
पूर्वस्येकारस्य चाकारो भवति धासादौ स्वरे परे अल्लोपः स्वरेमपु.
कोच्कमादे नानस्यापपायायाश्च कारस्य लोपो भवति धासादौ च

ई औ::

सा॰ रेफे मकारवकारांतसंयोगाउत्तरस्यनभवति अस्था अस्थिभ्यां अ 34
३१ स्थिभिः ङेङ्योः॰परयोर्वा अकारस्यलोपोभवति अस्थ्नि अस्थनि
अस्थ्नोः अस्थिषु एवंदधिमथिसक्थिअक्षिप्रमुखादयः वारि वा
रिणी वारीणि २ नपुंसकस्यह्रस्वः नपुंसकस्यह्रस्वोभवति
ग्रामणिकुले ग्रामणिनी ग्रामणीनि टादावुक्तपुंस्कंपुंवद्वा
उक्तपुंस्कनामनेननपुंसकलिंगेटादौस्वरेपुंवद्वाभवति ग्राम
एण्या ग्रामणिना ग्रामणिभ्यां ग्रामणिभिः नुमंतस्यामिदी॰
र्घः ग्रामणीनां इत्यादि सोमपंकुले सोमपं सोमपे सोमपा॰ ३१

नि २ सोमपेन सोमपाभ्यां सोमपैरित्यादि उकारांतो मधुश 35
ब्दः तस्यापिस्वरेनुमागमः मधु मधुनी मधूनि २ मधुना।
मधुभ्यां मधुभिः मधुने मधुभ्यां मधुभ्यः इत्यादि ऊकारांतः
खलपूशब्दः खलपु खलपुनी खलपूनि २ ऐकारांतअ॰
तिरैशब्दः अतिरि अतिरिणी अतिरीणि २ इत्यादि ऊका॰
रांतउपगूशब्दः उप॰ उपगुनी उपगूनि २ इत्यादि ऋकारां॰
तःकर्तृशब्दः कर्तृ कर्तृणी कर्तॄणि २ औकारांतो अतिनौ
शब्दः अतिनु अतिनुनी अतिनूनि २ शेषंमधुवत् इति स्व॰

सा॰ रांतानपुंसकलिंगाः ॥ अथहकारांताःपुंलिंगाः तत्रहकारांतः 36
३१ अनडुह्शब्दः पंचस्वनडुहआमागमोवक्तव्यः सावनडुहः अन
डुह्शब्दस्यसौसापरेनुमागमोभवति संयोगांतस्यलोपः संयोगांत
स्यलोपोभवति रसेपदांतेच हसेपःसेलोपः अनड्वान् अनड्वा
पावम हौ अनड्वाहः अनड्वाहं अनड्वाहौ अनडुहः अनडुहा वसांसे
ध्वः वसुस्रंसुध्वंस्वनडुहदसोनेधातोःदत्वंभवतिरसेपदांतेच ।
अनडुद्भ्यां अनडुद्भिरित्यादि अनडुह्सुइतिस्थिते वसोरं
सेदत्वे खसेचपाजसानामितितत्वं अनडुत्सु गोडुह्शब्दस्य ३१
पावम अनडुहशब्दस्यधौपरेअमागमोभवति हेअनड्वन् हेअनड्वाहौ हेअनड्वाहः

भेदः दादेर्घः दादेर्धातोर्हकारस्य घत्वं भवति धातोर्झसे परे ना 37
म्न्यस्वरे सपदान्ते च आदिजबानां झभान्तस्य झभाः स्ध्वोः धातोर्झभा
न्तस्याद्यवर्तमानानां जबानां झभा भवंति स्कारे ध्वशब्दे च परे ना
म्न्यस्वरे सपदान्ते च वावसाने अवसाने वर्तमानानां झसानां जबा
भवंति चपा वा गोधुक् गोधुग् गोडुहौ गोडुहः हे गोधुक् हे
गोधुग् हे गोडुहौ हे गोडुहः गोडुहं गोडुहौ गोडुहः गोडुहा
मकारादौ दादेर्घ इति घत्वे कृते आदिजबस्य दकारस्य झभे धका
रे च कृते झभे जबाः गोधुग्भ्यां गोधुग्भिरित्यादि गोडुह्स्य पर

सा॰ निमित्ते ल्वेमे च पाक्रमस्तानामिमिनिकत्वं क्विलोप्शःसइति षत्वं क 38
३२ षसंयोगे क्षः गोधुक्ष मधुलिह्शब्दस्य भेदः हो ढः धातोर्हका
रस्य ढत्वं भवति धातोऊँसेपरे नाम्नस्वरेसेपदांते च वावसाने
मधुलिट् इति ढत्वस्वपत्व मधुलिट् मधुलिहौ मधुलिहः इत्यादि हका
रांतः मित्रद्रुह्शब्दः द्रुहादीनां घत्वढत्वे वा द्रुह् मुह् स्नुह् स्नि
ह् इत्यादीनां धातूनां घत्वढत्वे वा भवतः वावसाने मित्रधुक् मि
त्रधुग् मित्रधुड् मित्रधुट् मित्रद्रुहौ मित्रद्रुहः मित्रद्रुहं मि
त्रद्रुहौ मित्रद्रुहः मित्रद्रुहा मित्रधुग्भ्यां मित्रधुड्भ्यां मित्र ३२

क्रोष्टुः मित्रक्रोष्टिभिः इत्यादि एवंनवनवत्यादयःशब्दाः रेफांतश्च 39
तुर्शब्दोनित्यंबहुवचनांतः चतुराम्शौच चतुर्शब्दस्यामाग
मोभवति पंचसुपरेषु शौच चत्वारः चतुरः चतुर्भिः चतुर्भ्यः
चतुर्भ्यः रःसंख्यायाः रेफांतसंख्यायाःपरस्यामोनुडागमोभव
ति णत्वेद्वित्वे चतुर्णां चतुर्षु समासे प्रियाश्चत्वारोयस्यासौ
प्रियचत्वाः प्रियचत्वारौ प्रियचत्वारः हेप्रियचत्वाः नकारांतो
राजन्शब्दः नोपधायाइतिदीर्घः नाम्नोनोलोपशधौ ना॰
म्नोनकारस्यानागमजस्यलोपोभवति इत्येपदांतेचाधौ राजा
९१

सा॰ राजानौ राजानः अथाविन [illegible] विशेषणात् हे राजन् राजानं राजा॰ 40 कारस्य
३३ नौ अल्लोपः स्वरे मयुक्तात्क्कमादौ स्तोः श्चुभिः श्चुरिति चुत्वेन जकारः
जञोर्ज्ञः जकारञकारसंयोगे ज्ञो भवति राज्ञः राज्ञा लोपशिधुननं
स्वपिः इतिनियमादद्गीत्याबेनभवति राजभ्यां राजभिरित्यादि ।
वेड्योः ईड्योः परयोर्वा अकारस्य लोपो भवति राज्ञि राजनि राज्ञोः
राजसु एवं यज्वन् आत्मन् स्वयर्मन् प्रभृतयः अमयुक्तादिति विशे॰
षणादल्लोपो नास्ति यज्वनः यज्वना इत्यादि श्वन् युवन् मघवन्
शब्दानां पंचसु राजन् शब्दवत्प्रक्रिया शसादौ तु विशेषः श्वादे वङः ३३

श्वादेर्वकारस्य उत्वं प्राप्नोति घासादौ स्वरे परे नड्डिते ईपीकारे च शुनः 41
शुना श्वभ्यां श्वभिरित्यादि युवन्शब्दस्य वकारस्योत्वे कृते सवर्णे
दीर्घः सह इति दीर्घत्वे युवा युवानौ युवानः युवानं युवानौ यूनः
यूना युवभ्यां युवभिः यूने युवभ्यां युवभ्यः यूनः युवभ्यां युव-
भ्यः यूनः यूनोः यूनां यूनि यूनोः युवसु हे युवन् हे युवानौ हे
युवानः मघवन्शब्दस्य वकारस्य उत्वे कृते उ ओ मघोनः मघोना
मघवभ्यां मघवभिरित्यादि नकारांतस्यापि पथिन्शब्दस्य भेदः
इतोत्यंचस्त पंचसु स्यादिषु पथ्यादीनामिकारस्याकारादेशो भवति

थोनुट् पथ्यादीनांयकारस्यनुडागमोभवति पंचसुपरेषुपंथान्
मिइतिस्थिते थासो पथ्यादीनांटेरात्वंभवति सौपरे पंथाःपंथा
नौ पंथानः पंथानं पंथानौ पथोटेः पथ्यादीनांटेर्लोपोभवति
घासादौस्वरेपरे पथः पथा पथिभ्यां पथिभिरित्यादि एवंमथि
न् ऋभुक्षिन्शब्दौ दंडिन्शब्दस्यभेदः इनोघौसौच इन् हन् पू
षन् अर्यमन् इत्येतेषांघौसौचापोपरे उपधायादीर्घोभवति दं
डी दंडिनौ दंडिनः दंडिनं दंडिनौ दंडिनः दंडिना दंडिभ्यां दं
डिभिः दंडिने दंडिभ्यां दंडिभ्यः दंडिनः दंडिभ्यां दंडिभ्यः दं ३४

डिनः दंडिनोः दंडिनो दंडिनि दंडिनोः दंडिषु हे दंडिन् हे दं

डिनौ हे दंडिनः नकारांतो ब्रह्मन्शब्दः ब्रह्महा ब्रह्महणौ ब्र

ह्महणः ब्रह्महणं ब्रह्महणौ शसादावल्लोपः हनो घ्नेहंतेर्घो

नो हकारस्य घत्वं भवति नकारे ञ्णिति च परे चसंयोगेणत्वनि

षेधार्थः ब्रह्मघ्नः ब्रह्मघ्ना ब्रह्महभ्यां ब्रह्महभिः ब्रह्मघ्ने ब्रह्म

हभ्यां ब्रह्महभ्यः ब्रह्मघ्नः [illegible] ब्रह्महभ्यः ब्रह्म

घ्ने ब्रह्महभ्यां ब्रह्महभ्यः ब्रह्मघ्नः ब्रह्मघ्नोः ब्रह्मघ्नां ब्रह्मघ्नि ब्र

ह्मघ्नोः ब्रह्महसु हे ब्रह्महन् [illegible]

43

अल्लोपः स्याः वकारमकारयोर्योगे सस्य अल्लुगं भवति १

सा॰ [illegible]याभवति हे ब्रह्महणौ हे ब्रह्महणः पूषा पूषणौ पूषणः 44

३५ पूषणं पूषणौ पूषन् शसादस्य च प्राप्ता दौ स्वरे परे टेः लोपो वा व॰

क्तव्यः पूष्णः पूष्णा पूषभ्यां पूषभिः पूष्णे पूषभ्यां पूषभ्यः

पूष्णः पूषभ्यां पूषभ्यः पूष्णः पूष्णोः पूष्णाम् पूष्णि पूषणि पूष्णि

२ पूष्णोः पूषसु हे पूषन् हे पूषणौ हे पूषणः पूष्णोऽङौ टिलोपो

वेति केचित् अर्यमा अर्यमणौ अर्यमणः अर्यमणं अर्य॰

मणौ अर्यम्णः अर्यम्णा अर्यमभ्यां अर्यमभिः इत्यादि से

खाषाढाः पंचन् प्रभृतयो बहुवचनान्ताः त्रिषु सदृशाः पंच ३५

नजसइतिस्थिते जस्शसोर्लुक् षकारनकारांतसंख्यायाःप 45
योर्जस्शसोर्लुक्भवति प्रत्ययलोपेप्रत्ययलक्षणंनयाति पं
च पंच पंचभिः पंचभ्यः पंचभ्यः स्मः षकारणकारांतसंख्या
याःपरस्यामोनुडागमोभवति नोपधायाइतिदीर्घः नाम्नोनो
लोपश्चायौ पंचानां पंचसु एवंसप्तन्नवन्दशन्प्रभृतयः
अष्टन्शब्दस्यभेदः अष्टनोवाडौ अष्टन्शब्दात्परयोर्जस्शसोर्वा
डौभवति डित्वाट्टिलोपः अष्ट अष्टौ अष्ट अष्टौ वास अष्टः
नआसपरासुविभक्तिषुपरतोवाआत्वंभवति अष्टभिः अष्टा

सा· भिः अष्टभ्यः अष्टभ्यः अष्टनो अष्टसु मकारांतइदमशब्दः इदमो 46
३९ यंपुंसि इदमशब्दस्यपुंसिविषयेअयमादेशोभवति सिसहितस्य
अयं द्विवचनादौत्यदादेष्टेरस्यादाविति अकारः इदऔ इतिस्थिते द सर्वत्रा
श्मः त्यदादीनांदकारस्यमत्वंभवतिस्यादौपरे इमौ इमे सर्वा
दित्वाजसी इमं इमौ इमान् अनटौसोः इदमोअनादेशोभवति
टौसोःपरयोः अनेन स्यः इदमः मकारेभकारेचपरेअकारो
भवति कृत्स्नस्य अद्धीत्यात्वे आभ्यां भिसःभिसि इदमदसो
भिस्भिसेवभवति नमकारस्याकारः बस्मिबहुत्वे एभिः अ ३९

सर्वादेः स्म ट   उ० सि र तु अतः

सै स्याभ्यां ए भ्यः अस्मात् आभ्यां ए भ्यः अस्य अनयोः एषां अस्मि
न् अनयोः एषु त्यदादीनामेरभावः किमुशब्दस्य त्यदादेर्द्वेरात्स्मा
द्वाविति सर्वव्याकारोरक्ते न सर्वशब्दवद्रूपं ज्ञेयं कः कौ के कं कौ कान् के
केन काभ्यां कैरित्यादि धकारान्तस्तनवबुधशब्दः तस्य रसेपदा
नेच आदिजवानामिति बभकारस्य भकारः वावसाने नवभु
त् नवभुद् नवबुधौ नवबुधः हे नवभुत् हे नवभुद् नवबुधं
यं नवबुधौ नवबुधः नवबुधा नवभुद्भ्यां नवभुद्भिः नवबुधे
नवभुद्भ्यां नवभुद्भ्यः नवबुधः नवबुधोः नवबुधां नवबुधि
नवबुधः नवभुद्भ्यां नवभुद्भ्यः

सा० ३७ तनक्षुषोः तनक्षुषां तनक्षुषि तनक्षुत्सु तनभुत्सु जकारांतः सं 48

म्राजशब्दः छशषराजादेः षः छकारांतस्य शकारांतस्य षकारांत

स्य च राज् सृज् मृज् भ्राजादेश्च षत्वं भवति धातोर्झसे परे नाम्नश्च स्वर

सेपदांते च षस्य षत्वे डत्वनिषेधार्थः षोडः षकारस्य डत्वं भवति धा

तोर्झसे परे नाम्नश्च स्वरे सपदांते च वावसाने इति टकारः सम्राट् स

म्राड् सम्राजौ सम्राजः हे सम्राट् हे सम्राड् सम्राजं सम्रा

जौ सम्राजः सम्राजा सम्राड्भ्यां सम्राड्भिरित्यादि एवं विरा

जादयः दकारांतास्तद् तद् यद् एतद् शब्दास्त्यदादेष्टेरत् ३७

दाविति सर्वत्राकारे कृते सर्वशब्दवद्रूपं नेयं स्यः त्यदादेस्तकारस्य 49
सौ परे सत्वं भवति स्यः त्यौ त्ये त्यं त्यौ त्यान् त्येन त्याभ्यां त्यैः त्यस्मै त्या-
भ्यां त्येभ्यः त्यस्मात् त्याभ्यां त्येभ्यः त्यस्य त्ययोः त्येषां त्यस्मिन् त्य-
योः त्येषु सः तौ ते तं तौ तान् तेन ताभ्यां तैः तस्मै ताभ्यां तेभ्यः
तस्मात् ताभ्यां तेभ्यः तस्य तयोः तेषां तस्मिन् तयोः तेषु यः
यौ ये यं यौ यान् येन याभ्यां यैः यस्मै याभ्यां येभ्यः यस्मा-
त् याभ्यां येभ्यः यस्य ययोः येषां यस्मिन् ययोः येषु एषः
एतौ एते [illegible] एतदस्त्वादेशो हिनी याटौसो नो वा वक्तव्यः उकारस्य

सा॰ पुनरुक्तिरन्वादेशः एतंवा एनं एतौ एनौ एतान् वा एनान् एते 50
३८ नवा एनेन एताभ्यां एतैः एतस्मै एताभ्यां एतेभ्यः एतस्मात्
एताभ्यां एतेभ्यः एतस्य एतयोः वा एनयोः एतेषां एतस्मिन्
एतयोःवा एनयोः एतेषु ककारांतस्तत्त्वप्राङ्क्शब्दः क्रुषाघटादेः जा
घः घोड्ः वावसाने तत्त्वप्राट् तत्त्वप्राड् तत्त्वप्राञ्चौ तत्त्वप्राञ्चः।
तत्त्वप्राञ्चं तत्त्वप्राञ्चौ तत्त्वप्राञ्चः तत्त्वप्राञ्चा तत्त्वप्राड्भ्यां तत्त्वप्रा।
ड्भिरित्यादि थकारांतो अग्निमथ्शब्दः वावसाने अग्निमत् अ
ग्निमद् अग्निमथौ अग्निमथः हे अग्निमत् हे अग्निमद् अग्निम। ३८

61

थे अग्निमथो अग्निमथः अग्निमथा अग्निमद्भ्यां अग्निमद्भिः अग्नि
मथे अग्निमद्भ्यां अग्निमद्भ्यः अग्निमथः अग्निमद्भ्यां अग्निमद्भ्यः ।
अग्निमथः अग्निमथोः अग्निमथां अग्निमथि अग्निमथोः
अग्निमत्सु वकारांतः प्रत्यञ्च्शब्दः
प्रेचेः पंचसु नुमागमो वक्तव्यः प्रत्यन्च् सि इति स्थिते स्तोःश्चुभिश्चु
कारस्य३ रिति चुत्वे नंञकारः संयोगांतस्य लोपः चोः कुः चवर्गस्य कवर्
गादेशो भवति धातोर्उ सुपरे नाम्नस्वरे सुपदांते च यथासंख्ये
न प्रत्यङ् प्रत्यञ्चौ प्रत्यञ्चः हे प्रत्यङ् प्रत्यञ्चं प्रत्यञ्चौ प्रे च

रलोपोदीर्घश्च अन्त्वरकारस्य लोपो भवति पूर्वस्य च दीर्घः शसादौ
स्वरे परे नद्धित ईपीकारेच निमित्ताभावे नैमित्तिकस्याप्यभावः
प्रतीचः प्रतीचा प्रत्यग्भ्यां प्रत्यग्भिः प्रतीचे प्रत्यग्भ्यां प्रत्यग्भ्यः
प्रतीचः प्रत्यग्भ्यां प्रत्यग्भ्यः प्रतीचः प्रतीचोः प्रतीचां प्रती
चि प्रतीचोः प्रत्यक्षु सम्यङ् सम्यञ्चौ सम्यञ्चः सम्यञ्चं स
म्यञ्चौ समीचः समीचा सम्यग्भ्यां सम्यग्भिः समीचे सम्यग्भ्यां
सम्यग्भ्यः समीचः सम्यग्भ्यां सम्यग्भ्यः समीचः समीचोः
समीचां समीचि समीचोः सम्यक्षु एवं तिर्यंच तिर्यङ् ति

र्यञ्चौ तिर्यञ्चः तिर्यञ्चं तिर्यञ्चौ तिरश्चादयः तिरश्चाद० 53
योनिपातेन शसादावेरपरे नहितेर्ईपीकारेव तिरश्चः ति
रश्चा तिर्यग्भ्यामित्यादि उदङ् उदञ्चौ उदञ्चः उदञ्चं उदञ्चौ
उदई उदीचः उदीचा उदग्भ्यां उदग्भिः उदीचे उदग्भ्यां उद० दे
ग्भ्यः उदीचः उदग्भ्यां उदग्भ्यः उदीचः उदीचोः उदीचां उदी० ङी
चि उदीचोः उदक्षु हेउदङ् हेउदञ्चौ हेउदञ्चः नकारान्तो
महत्शब्दः महान् महान्तौ महान्तः हेमहन् हेम०
हद्दत्यादि एवमग्निचित्प्रभृतयः नकारान्तउकारान्तुवंयो

सा॰ महत्शब्दः ऋतोनुम् उकारानुबंधस्य ऋकारानुबंधस्य च नुमागमो
५४॰ भवति घुटिपंचमपरेषु न्संमहतोयोदीर्घः शौच न्संतस्याघुटा॰
हृस्यमहच्छब्दस्य च दीर्घोभवति पंचमयिवर्जितेषुशौपरे सं॰
योगांतस्यलोपः महान् महांतौ महांतः हेमहन् महांते महां
तौ महतः महता क्रमेणवाः महद्भ्यां महद्भिः महते महद्भ्यां
महद्भ्यः महतः महद्भ्यां महद्भ्यः महतः महतोः महतां मह
ति महतोः महत्सु नकारांतउकारानुबंधोभवच्छब्दः अवं॰
सोःसौ अवंतस्यांसंतस्य च दीर्घोभवति पिवर्जितेसौपरे भवा ५४॰

54

न् भवंतौ भवंतः हेभवन् भवंते भवंतौ भवतः भवता भव 55
द्भ्यां भवद्भिः भवते भवद्भ्यां भवद्भ्यः भवतः भवद्भ्यांभवद्भ्यः
भवतः भवतोः भवतां भवति भवतोः भवत्सु ऋकारानुबंध
स्यभवतृशब्दस्यनुमागमएवनदीर्घः भवन् भवंतौ भवंतः हे
भवन् भवंते भवंतौ भवतः भवता भवद्भ्यां भवद्भिरित्यादि
एवंपचतृशब्दः [illegible] पचन् पचंतौ पचंतः हेपचन् पचं
ते पचंतौ पचतः पचता पचद्भ्यां पचद्भिरित्यादि पठन् प
ठंतौ पठंतः हेपठन् पठंते पठंतौ पठतः पठता पठद्भ्यां

सा॰
५१

षड्भिरित्यादि शकारांतो विश्शब्दः क्वशोषतिषत्वेडत्वेच षोडेः 56

वावसाने चपस्त्व विट् विड् विशौ विशः हेविट् विशं विशौ

विशः विशा विड्भ्यां विड्भिरित्यादि षकारांतः षष्शब्दो नित्यं

बहुवचनांतः त्रिषुसरूपः जश्शसोर्लुक् षोडः षट् षड् ष

ड्भिः षड्भ्यः स्रड्ति नुट् षडनामड्तिस्थिते ड्ड्ः संख्यासंत्वेपि

नोडकारस्य णत्वंभवति नामिपरे ष्टुभिष्टुः षण्णां षट्सु क्वचि

दपदांतेपिपदांतताश्रयणीया दोषोरः दोषसजुषस्त्राशिषुः

हविष्प्रभृतीनां षकारस्य रेफोभवति रसेपदांतेच दोः दोषौ ५१

दोषः हेदोः दोषौ दोषो शसादौ हेरेणो नतनावक्तव्यः दोषः दोष्णः दो 57
ष्णा दोष्णा दोर्भ्यां वेष्णोः दोष्णि दोषणि दोषिरित्यादि सजुषा
शिषो रसेपदांते च दीर्घो वक्तव्यः सजूः सजुषौ सजुषः हे सजूः स
जुषं सजुषौ सजुषः सजुषा सजूर्भ्यां सजूर्भिरित्यादि सकारां
तः पुंस्शब्दः पुंसोसुङ् पुंसशब्दस्य पंचसु स्थानेषु ङादेशो भवति ङ
कारोत्यादेशार्थः पुमस्सि इति स्थिते उगितानम इति नुमागमः
न्स्महतोर्नोपधादीर्घः योच संयोगान्तस्य लोपः पुमान् पुमांसौ पु
मांसः हे पुमन् पुमांसं पुमांसौ पुंसः पुंसा पुंभ्यां पुंभिः पुं

स्वा० से पुंभ्यां पुंभ्यः पुंसः पुंभ्यां पुंभ्यः पुंसः पुंसोः पुंसाम् पुंसि पुंसोः
५२ पुंसु असंभवे पुंसः ककौ वेदानैकके यस्मात्मनो बहूनां संभवे वा देशे
सपाहस्य कगागमो भवति हपिपरे स्कोराद्योश्च संयोगाद्योः सकार
ककारयोर्लोपो भवति धातोर्ऊं सपरे नाम्नोर् रसपदान्तेच पुंस्तु । श्च
एवं विद्वस्शब्दः विद्वान् विद्वांसौ विद्वांसः हे विद्वन् विद्वांसं वि
द्वांसौ वसोर्वउः वसोः सेवंयिनो वकारस्य उत्वं प्राप्नोति शासादेश्च
रेपरे नह्वितेईपीकारेच विदुषः विदुषा वसोरसेद्ः वसस्त्वंसध्वंश्रस ह
अनडुहस्तेषां दत्वं भवति रसपदान्तेच विद्वद्भ्यां विद्वद्भिः विदु ५२

षे विद्वद्भ्यां विद्वद्भ्यः विदुषः विद्वद्भ्यां विद्वद्भ्यः विदुषः विदुषोः
विदुषाम् विदुषि विदुषोः विद्वत्सु आमंत्रणे हे विद्वन् हे विद्वांसौ
हे विद्वांसः सुवचसशब्दे तु अत्वसोः सावितिदीर्घः सुवचाः सुवच-
सौ सुवचसः सुवचसं सुवचसौ सुवचसः सुवचसा ससोर्विसर्गः
हवेइति उत्वे उत्वो सुवचोभ्यां सुवचोभिः सुवचसे सुवचोभ्यां सुव-
चोभ्यः सुवचसः सुवचोभ्यां सुवचोभ्यः सुवचसः सुवचसः सु-
वचसोः सुवचसां सुवचसि सुवचसोः सुवचस्सु आमंत्रणे हे
सुवचाः हे सुवचसौ हे सुवचसः एवं चंद्रमसशब्दः उशनसशब्द-

सा॰ ४३ हृस्वभेदः उशनसौ उशनसपुरुदंसामनेहस इत्येतेषां सेरयेडाः
भवति डकारष्टिलोपार्थः उशना उशनसौ उशनसः उशनसा
यौसंबोधनेनलोपोनवाश्वेतावावक्तव्यः हे उशनः हे उशन हे उशन॰
हे उशनसौ नू उशनसं उशनसौ उशनसः उशनसा उशनोभ्यां उशनोभिः
हे उशनसः उशनसे उशनोभ्यां उशनोभ्यः उशनसः उशनोभ्यां उशनोभ्यः
उशनसः उशनसोः उशनसां उशनसि उशनसोः उशनस्सु अ
नेहसो हे उशनः हे उशनसौ हे [illegible] अदसष्टाहृस्वभेदः त्यदा
देष्टेरितिसर्वत्राकारः अदसिइतिनिश्चिते सौसः सौपरे अदसोदका ४३

रसस्सत्वंभवति असौ अदसः सैरौकारादेशोभवति अमौद्विवचनेअ 61
दसौइतिस्थिते दसमः माहः उश्चऊश्च ऊः अदसोमकारादस्य
ह्रस्वस्यह्रस्वोकारोदीर्घस्यचदीर्घोकारोभवति अमूबहुवचनेसर्वा
दित्वाज्जसी अइए अमेइतिस्थिते एरीबहुत्वे बहुत्वेसतिअदस
एकारईकारोभवति अमी अमुं अमू अमून् मनेउत्वेचकृते टाना
स्त्रियां अमुना द्विवचने अद्रीम्यामेपश्चान्माहूकारः अमूभ्यां भि
सु भिस् एरीबहुत्वे अमीभिः अमुष्मै अमूभ्यां अमीभ्यः अमु
ष्मात् अमूभ्यां अमीभ्यः अमुष्य ङसिएत्वे अयादेशेचकृतेप

सा॰ श्चाउकारः अमुयोः अमीषां अमुष्मिन् अमुयोः अमीषु सामान्येऽप्य
४४ दसः कः स्यादिश्च सामान्येस्याधारणेऽर्थेवाच्येसति अदसः प्राक्टासरः
कः अमयोभवति सचस्यादिर्वन् यस्मादौ विभक्तौ तदेवकार्यं अमु
कः अमुकौ अमुके इत्यादि इति हसांताः ॥ अथ हसांतास्त्रीलिं
गाः प्रदर्श्यंते तत्र हकारांतः उपानह्शब्दः नहोधः नहोहकारस्य
धकारादेशो भवति रसेपदांते च उपानत् उपानद् उपानहौ उपा॰
नहः हे उपानत् हे उपानद् उपानहं उपानहौ उपानहः उपान
रुमेजवाः हा उपानद्भ्यां उपानद्भिः उपानहे उपानद्भ्यां उपानद्भ्यः उपानहः ४४

खसे चपा झसानां

उपानद्भ्यां उपानद्भ्यः उपानहः उपानहोः उपानहां उपानहि उपानहोः उपानत्सु वकारान्तो दिव्शब्दः दिव औसौ दिवश ब्दस्य वकारस्यौकारादेशो भवति सौ परे द्यौः दिवौ दिवः हे द्यौः वामि दिवो वकारस्य वा स्यात् अमि परे द्यां वा दिवं दिवौ दिवः उरसे दिवो वकारस्य रसे परे उः स्यात् द्युभ्यां द्युभिः रेफे नस्यानुस्वारो ह्रस्वे निसे बहुवचनान्तः त्रिचतुरोः स्त्रियां तिसृचतसृ स्वत् स्त्रियां वर्तमानयोः त्रिचतुरोः शब्दयोः तिसृचतसृ इत्येतावादेशौ भवतः ऋकारस्य ऋकारवत् ननस्तुराद्रुनम

सा॰ वति तिस्रः तिस्रः चतस्रः चतस्रः तिसृभिः चतसृभिः ति॰
४५ सृभ्यः चतसृभ्यः तिसृचतसृशब्दयोर्दीर्घो न भवति नामिपरे
तिसृणां चतसृणां ङेदस्मिन्वा तिसृचतसृशब्दयोः ङेदीर्घो
वा दीर्घो भवति नामिपरे तिसृणां चतसृणां तिसृषु चतसृ
षु रेफांतो गिर्शब्दः स्वोर्विहसे धातोरिकारोकारयोः दीर्घः
स्यात् रेफवकारयोः हसपरयोः गीः गिरौ गिरः गिरं गिरौ
गिरः गिरा गीर्भ्यां गीर्भिः गिरे गीर्भ्यां गीर्भ्यः गिरः गी
र्भ्यां गीर्भ्यः गिरः गिरोः गिरां गिरि गिरोः गीर्षु ग्रामेव्रणे ४५

हेगीः हेगिरौ हेगिरः एवंधुर्पुरादयोज्ञेयाः धकारांतः समि 65
धशब्दः वावसाने समित् समिद् [illegible] समिधौ [illegible] सः
मिधः समिधं समिधौ समिधः समिधा समिद्भ्यां समिद्भिः
समिधे समिद्भ्यां समिद्भ्यः समिधः समिद्भ्यां समिद्भ्यः स
मिधः समिधोः समिधां समिधि समिधोः समित्सु श्रामं
हे समिद् ने हे समित् हे समिधौ हे समिधः भकारांतः ककुप् ककुब् कुभौ ककुभः क
कुभं ककुभौ ककुभः ककुभा ककुब्भ्यां ककुब्भिः ककुभे
ककुब्भ्यां ककुब्भ्यः ककुभः ककुब्भ्यां ककुब्भ्यः ककुभः क
ककुभशब्दः ककुब् ३

ह्रे ककुब् ह्रे ककुप् ह्रे ककुभौ ह्रे ककुभः

सा॰ ङ्भ्योः ककुभां ककुभि ककुभोः ककुप्सु दकारान्तात्त्यदाद 66
५८ यः तेषां त्यदादेष्टेरः इति सर्वत्राकारे कृते स्त्व इति सत्वं आवन्तः
स्त्रियां अकारान्तान्नाम्नः स्त्रियां वर्तमानादाप्प्रत्ययो भवति
पकारः सिलोपार्थः सवर्णे दीर्घः सह इति दीर्घे कृते स्त्रीलिं
गे सर्वत्राप्वद्रूपं नेयं स्या त्या त्याः त्यां त्ये त्याः त्यया त्याभ्यां
त्याभिः त्यस्यै त्याभ्यां त्याभ्यः त्यस्याः त्याभ्यां त्याभ्यः त्य
स्याः त्ययोः त्यासाम् त्यस्यां त्ययोः त्यासु सा ते ताः तां ते
ताः तया ताभ्यां ताभिः तस्यै ताभ्यां ताभ्यः तस्याः ताभ्यां ५८

ताभ्यः तस्याः तयोः तासां तस्यां तयोः तासु या ये याः यां
ये याः यया याभ्यां याभिः यस्यै याभ्यां याभ्यः यस्याः या
भ्यां याभ्यः यस्याः ययोः यासाम् यस्यां ययोः यासु ए
षा एते एताः एतां वा एनां एते वा एने एताः वा एनाः ए
तया वा एनया एताभ्यां एताभिः एतस्यै एताभ्यां एताभ्यः
एतस्याः एताभ्यां एताभ्यः एतस्याः एतयोः वा एनयोः ।
एतासाम् एतस्यां एतयोः वा एनयोः एतासु का के काः
कां के काः कया काभ्यां काभिः कस्यै काभ्यां काभ्यः ।

सा० कस्याः काभ्यां काभ्यः कस्याः कयोः कासाम् कस्यां कयोः कासु
४७ मकारान्त इदम्शब्दः इयंस्त्रियाम् इदंशब्दस्यस्त्रियांमिसहितस्यरू
पंभवति इयं इमे इमाः इमां एनाम् इमे एने इमाः एनाः
टीम्रोरे २६ अनदोसोः अनया एनया आभ्यां आभिः अस्यै आभ्यां आभ्यः
अस्याः आभ्यां आभ्यः अस्याः अनयोः एनयोः आसाम् अस्यां
अनयोः एनयोः आसु अथचकारान्तः त्वच्शब्दः चोःकुरिति
कुत्वे वावसाने त्वक् त्वग् त्वचौ त्वचः हेत्वक् हेत्वग् हेत्वचौ हे
त्वचः त्वचा त्वग्भ्यां त्वग्भिः त्वचे त्वग्भ्यां त्वग्भ्यः त्वचः त्वग्भ्यां त्व० ४७

त्वचं त्वचौ त्वचः

भ्यः त्वचः त्वचोः त्वचाम् त्वचि त्वचोः त्वक्षु एवंवाच्ऋच्प्रभृत·
यः पकारान्तअप्शब्दो नित्यंबहुवचनान्तः अप्जलम्इतिस्थिते स्व
म्नहृतोरिति दीर्घः आपः द्वितीयाबहुवचनेतुनदीर्घः अपः भिद्पा
भवति म् अप्शब्दस्यभकारेपरेदत्वं अद्भिः अद्भ्यः अद्भ्यः अपां अप्सु शकारा
न्तोदिश्शब्दः स्त्रीलिंगः दिशाकः दिश् दृश् स्पृश् मृश् पृश् उ
ष्णिह् ऋत्विज् दधृष् सृज् असृज् अनयुज् क्रुञ्च् इत्यादि नोरः
वेदस्थाने मेपदान्तेचकत्वंभवति दिक् दिग् दिशौ दिशः दिशं दिशौ
111. दिशः दिशा दिग्भ्याम् दिग्भिः दिशे दिग्भ्यो दिग्भ्यः दिशः

ऊभजवा

सा॰ दिग्भ्यो दिग्भ्यः दिशः दिशोः दिशाम् दिशि दिशोः दिक्षु हे दिक् 70
५८ हे दिग् हे दिशौ हे दिशः षकारांतः विष्शब्दः षो डः इति डः वाव
सानेइतिदः विट् विड् विषौ विषः विषं विषौ विषः विषा
षोडः विड्भ्यां विड्भिः विषे विड्भ्यां विड्भ्यः विषः विड्भ्यां विड्भ्यः वि-
षः विषोः विषाम् विषि विषोः विट्सु हे विट् हे विषौ हे विषः हे विड्
आशिष्शब्दः सजुष्शब्दवत् आशीः आशिषौ आशिषः हे आ-
शीः हे आशिषौ हे आशिषः आशिषं आशिषौ आशिषः आ-
शिषा आशीर्भ्यां आशीर्भिः आशिषे आशीर्भ्यां आशीर्भ्यः आ- ५८

शिषः आशीर्भ्यां आशीर्भिः आशिषः आशिषोः आशिषाम् आ॰ 71
शिषि आशिषोः आशीःषु स्त्रीलिंगत्वाददस्शब्दस्य सौ न विशेषः
असौ द्विवचनादौ त्यदाद्यत्वे टेरेकृते आवन्तः स्त्रियामित्यापू दीर्घे च
विभक्तिकार्य्यं च गौरी पश्चात् अमादेः इति दीर्घस्य दीर्घोकारः ह्रस्वस्य
ह्रस्व उकारः अमू अमूः अमूं अमू अमूः अमुया अमूभ्यां अमू-
अमू भ्यः भिः अमुष्यै अमूभ्याम् अमुष्याः अमूभ्यां अमूभ्यः अमुष्याः अ-
मुयोः अमूषाम् अमुष्याम् अमुयोः अमूषु इति हसांताः स्त्रीलि-
गाः अथ हसांताः नपुंसकलिंगाः तत्र रेफांतो नपुंसकलिंगो वार्

शाह्ः समासेऽक् वाः वारी अयमस्त्रि इति विशेषणात् नुं न भवति वारि २
पुनरप्येवं वारा वार्भ्यां वार्भिः वारे वार्भ्यां वार्भ्यः वारः वार्भ्यां वा
र्भ्यः वारः वारोः वाराम् वारि वारोः वार्षु॥ चतुर् शाब्दात् चतुरः
मेराचेत्याम् चत्वारि २ चतुर्भिः चतुर्भ्यः चतुर्भ्यः चतुर्णां चतुर्षु
नकारांतो अहन् शब्दः अह्नः सः अहन् शब्दस्य सकारः स्यात् रसेप
दांते च समासेऽक् स्वो विसर्गः अहः ईमौ वेङ्ग्राः अह्नी अहनी
अहानि २ अह्ना अरात्रिष्विति विशेषणात् रेफो भवति अहोभ्यां
अहोभिरित्यादि ब्रह्मन् शब्दः रसेपदांते च नलोपो वक्तव्यः ब्रह्म ४९

ब्रह्मणी ब्रह्माणि २ पुनरपि हे ब्रह्मन् हे ब्रह्मणी हे ब्रह्माणि ब्रह्म 7B
णा ब्रह्मभ्याम् ब्रह्मभिः ब्रह्मणे ब्रह्मभ्याम् ब्रह्मभ्यः ब्रह्मणः ब्र
ह्मभ्याम् ब्रह्मभ्यः ब्रह्मणः ब्रह्मणोः ब्रह्मणाम् ब्रह्मणि ब्रह्म
णोः ब्रह्मसु एवं कर्मन् धर्मन् चर्मन् प्रभृतयः नोनातामदंता
नो छंदसि ङि॰ सुपां वा लोपो वक्तव्यः परमे व्योमन् व्योम्नि वा पर्यायः
छंदस्यागमजानागमजयोर्लोपालोपौ वक्तव्यौ सर्वाभूतानि सर्वा नी
भूतानीति पर्य्यायः दीर्घेनानानिवर्त्तते मदादीनां स्थैमालुकिकृ
तेटत्वेन न भवति लकिनन निमित्तं वावसाने सद् त्यत् ते त्या

सा॰ नि पुनरप्येवं २ तद् तत् ते तानि पुनरप्येवं २ यद् यत् ये यानि पु
प॰ नरप्येवं २ किं के कानि पुनरप्येवं २ द्विवचनादौ टेरत्वे एतद् एत
एते त्॰ एतानि पुनरप्येवं २ एतद् एतद् एतत् एतत् एते एतेँ ए ए तानि
तानि पुनरप्येवं २ इदं इमे इमानि पुनरप्येवं २ तृतीयादौ तु स
र्वत्र पुंवत् चकारांतः प्रत्यच्शब्दः अचेरलोपो दीर्घश्च वोक्तः प्रत्य
क् प्रतीची प्रत्यञ्चि पुनरप्येवं प्रतीचा प्रत्यग्भ्याम् प्रत्यग्भिः प्र
तीचे प्रत्यग्भ्यां प्रत्यग्भ्यः प्रतीचः प्रत्यग्भ्याम् प्रत्यग्भ्यः प्रतीचः प्र
तीचोः प्रतीचाम् प्रतीचि प्रतीचोः प्रत्यक्षु हे प्रत्यक् हे प्रतीची ५॰

हे प्रत्यञ्चि जगत् जगती जगंति पुनरप्येवं २ महत्‌शब्दस्य भेदः 75

स्यात् महत इति दीर्घः महत् महती महांति पुनरप्येवं २ षकारां

ताश्चायुष् यजुष् सजुष् चक्षुष् वपुष् प्रभृतयः आयुः आयुषी आ

यूंषि पुनरप्येवं २ यजुः यजुषी यजूंषि पुनरप्येवं २ सकारां

ताः पयस् वचस् तेजस् वर्चस् प्रभृतयः पयः पयसी पयांसि पु-

नरप्येवं २ पयसः पयोभ्यां पयोभ्यः पयसः पयसोः पयसां ।

पयसि पयसोः पयस्सु हे पयः हे पयसी हे पयांसि अदस्‌शब्द

स्य स्यमोर्लुकिकृते सोर्विसर्गः अदः द्विवचनादौ टेरत्वेकृते 10

सा॰ मतोत्वमाह् अमुनी अमूनि ॥ पुनरप्येवं अदः अमू(नी) अमूनि शे 76
पा षेपुवत् नामिनःस्वरेइतित्वः अमुना अमूभ्यां अमीभिः अमु॰
ष्मै अमूभ्याम् अमीभ्यः अमुष्मात् अमूभ्यां अमीभ्यः अमुष्य
अमुयोः अमीषाम् अमुष्मिन् अमुयोः अमीषु इतिहसांतान
पुंसकलिंगाः अथेदानीयुष्मदस्मदोः स्वरूपंनिरूप्यते तयोश्च
वाच्यलिंगत्वात्रिषुलिंगेषुसमानंरूपं त्वमहंसिना सिसहि॰
तयोःयुष्मदस्मदोःत्वम् अहम् आदेशौभवतः यथासंख्येन त्व
म् अहम् युवावांद्विवचने युष्मदस्मदोःद्विवचनेपरेयुवआव॰ पा

आदेशौ भवतः आमौ युष्मदस्मदोः परः ङे आम् भवति युवाम्
आवाम् यूयंवयं जसा नसासहितयोः युष्मदोः यूयंवयं आदे
शौ भवतः यूयं वयं त्वन्मदेकत्वे एकत्वेगम्यमाने युष्मदस्मदोः
त्वत्मत् इत्येतावादेशौ भवतः अम्शौ युष्मदस्मदोः टे ानेसा
न् अमिसकारे भि सि भकारे च परे नौ मौ युवां आवां त्वदादेहे
शेष्वेत्वे कृते यासीति दीर्घः शसो नो वक्तव्यः युष्मान् अस्मान् त्व
त्वन्मदादेशे कृते एटाङ्योः युष्मदस्मदोः टेरेत्वं भवति टाङि
इत्येतयोः परयोः यादेशः त्वया मया युवाभ्यां आवाभ्यां

सा॰ युष्माभिः अस्माभिः तुभ्यमह्येङया ङयां सहितयोः युष्मदस्मदोः 78
प२ तुभ्यं मह्ये इत्येतावादेशौ भवतः तुभ्यं मह्यं युवाभ्याम् आवाभ्याम्
भ्यस् भ्यम् युष्मदस्मदोः परे भ्यस् भ्यं भवति आकारो भकारा॰
दित्यादृत्यर्थः तेनात्वे नेनभवतः युष्मभ्यं अस्मभ्यं ङसिभ्य॰
सोः स्तुः पंचम्याः ङसिभ्यसोः स्तुर्भवति आकारः सर्वादेशार्थः
उकारः उच्चारणार्थः त्वत् मत् युवाभ्याम् आवाभ्याम् युष्मत् अ
स्मत् तवमम ङसा ङसां सहितयोः युष्मदस्मदोः तवमम इ॰
त्येतावादेशौ भवतः तवमम युवयोः आवयोः युष्माकं यु प२

मदादीनां देश भावः

ष्मदस्मदोः परः साम आकम भवति युष्माकम् अस्माकम् त्वयि म 79

यि युवयोः आवयोः युष्मासु अस्मासु अथानयोरादेशविशेषविधि

र्निरूप्यते युष्मदस्मदोः षष्ठी चतुर्थी द्वितीयाभिस्तेमेवानौवस्नसौ

युष्मदस्मदोर्यथासंख्येनामी आदेशाभवंति कीदृशयोःषष्ठी चतुः

र्थीद्वितीयाभिःसहितयोः तत्रैकवचने ते मे द्विवच

तव ने वांनौ बहुवचने वस्नसौ स्वामीतेंसममायातःस्वामी मेंसोप्रत मम

युष्मभ्यं गतः नमस्तेंभगवन्भूयोदेहिमेंमोत्तमदतये स्वामीवांसजद्दासोस्त्व युवयोः

ईड्वानौंदानयाचनाम् राजावांदास्यनेदानेंज्ञानेनोंमधुसूदनः

आवयोः मह्यं युवाभ्यां आवाभ्यां

युवां १=　　　आवां १=　　　युष्माकं १=

सा १　अस्मा(पद)कं २=

देवोवांमवताद्दिह्युष्मान्नरकान्नौजनार्दनः स्वामीवोंबलवान्वाजास्वा
मीनोंसौजनार्दनः ३ नमोवोंब्रह्मविद्भ्योज्ञानंनोंदीयतांधनम्
स्वानेदास्यैः प्रपश्यामः पश्यध्वंनैः सदखिलः त्वामामा अस्मास
हितयोर्युष्मदस्मदोस्त्वामाइत्येतावादेशौभवतः पश्यामित्वांमद्
मां लीढंपश्यमांमदभेदकम् पश्यामित्वांजगत्पूज्यंपश्यमांजगतो
पतिम् १ नादौ पादादौवर्तमानयोर्युष्मदस्मदोर्नैतेआदेशा
भवंति नवयेपात्रवोराजन्ममनेष्यतिशाश्वतः नवमित्राणित्रिया
निसुर्ममित्राणितान्यपि १ सवोयनपरादग्रेनभवंतिवसा

अस्मभ्यं २=
युष्मभ्यं २=
युष्मान् २=
अस्मान् २=
त्वां
त्वां मां
पद

४ रुद्रोविश्वेश्वरोदेवोयुष्माकंकुलदेवता सएवभगवाञ्शंभुरस्माकंपापनाशनः २४

81

द्यः देवास्मान्पाहि नृहरे विश्वोस्मात्त्वत्सर्ववेदा हे रामनवदासो
स्मि रामतुभ्यंनमोनमः ५ पादादावि[illegible]निकिम् पांतुवो
नरसिंहस्यनखलांगलकोटयः हिरण्यकशिपोर्वक्षःक्षेत्रासृ
क्कर्दमारुणाः चादिभिश्च चादिरपियोगेनैते आदेशाभवे
ति युष्माकं अस्माकंच चादिर्निपातः चवा ह अह एव
एवम् नूनम् पृथक् स्वस्ति अस्ति दोषा मृषा मिथ्या मिथ
स् अथ अथो त्वमस्वम् उच्चैस् नीचैस् स्वर् अंतर् प्रातर्
भूयस् अहो स्वित् सह साकम् समम् सत्रा सार्द्धम् अं

सा॰ ५४ नरा नमस् अलम् कृतम् अमा नो ना ईषत् किल खल्वै 82
आरात् मृषाम् यत् तत् स्वराश्च इत्येवमादि गणो निपात
संज्ञो भवति तत्रादिविभक्त्यर्थे निपात्यते तस्मिन्निति तत्र य
स्मिन्निति यत्र कस्मिन्निति [illegible] कुत्र [illegible] तस्मिन् काले तदा
यस्मिन् काले यदा कस्मिन् काले कदा एकदा अन्यदा तेन प्रका
रेण तथा येन प्रकारेण यथा कथम् इत्थम् तस्मादिति ततः यतः
कुतः अतः इतः सार्वविभक्तिकस्तस् इत्येके पूर्वस्मिन्निति
पूर्वतः पुरस्तात् अयस्मिन्निति पुरस्तात् अयस्तात् प॰ २४
स्मात् एकस्मादिति ए॰

कृतः परस्मिन्पूर्वेपरस्तात् आहिचदूरे दूरेर्थेवाच्येआहिप्रत 83
योभवति इहिलाह्विवक्षेतिवोउत्ताः किमःसामान्येचिदादिः
कश्चित् कश्चन क्वचित् क्वचन नदर्थीनकार्त्स्न्येयोर्वासात् रा
जसात् भस्मसात् गुर्वधीनेधने गुरुसात् उर्युरर्थ्यंगीकरणे
उरीकृत्य उररीकृत्य सद्यआदिरद्यकालेनिपात्यते सद्यः सप
दि अधुना इदानीं सांप्रतं तूर्णं शीघ्रं आशुसंप्रति पूर्वेद्युः
अन्येद्युः अपरेद्युः यदि यर्हि झटिति अलंप्रादिरुपसर्गाः
प्र [illegible] अप सं अनु अव निर् दुर् वि आङ् अधि अपि अ

सा॰ ति सु उत् अभि प्रति परि उप प्रादुस् अंतर् आविः अयंगण
५५ उपसर्गसंज्ञोभवति प्राग्धातोरुपसर्गाः धातोःप्राक्प्रयोक्तव्याः
तदव्यये नदिदंवादिशब्दरूपमव्ययंस्यात् क्त्वायंतेव क्त्वाप्रत्य
यांतेचाव्ययसंज्ञंभवति क्त्वा कृत्वा गत्वा क्यप् तुम् णं डाच् व
त् आम् कृतम् शस् इतिक्त्वादयः अव्ययाद्धि भक्तेर्लुक् अव्य
यात्परस्याविभक्तेः लुग्भवति नशब्दनिर्देशो अव्ययानांवचनं
लिंगादिनियमः उच्चैःकुलम् उच्चैः स्त्री उच्चैःकुले उच्चैश्च स
दृशंत्रिषुलिंगेषु सर्वासुचविभक्तिषु वचनेषुचसर्वेषुयन्नव्ये ५५

ति तद्वाच्यम् उक्तान्यलिंगान्यव्ययानि अधुनालिंगविशेषविधि 85
विज्ञापयिषया स्त्रीप्रत्ययाः प्रस्तूयंते आवंतः स्त्रियाम् आकारो
ऽन्तोऽस्य स्त्रियो वर्त्तमानात् टाप् प्रत्ययो भवति जाया माया मेधा
श्रद्धा धारा इत्यादि अजादेश्चापि वक्तव्यः अजा एडका कोकि
ला शूद्रा बाला गणिका काप्यतः कापि इश्चातः स्त्रियोका
पि परे पूर्वस्याकारस्येकारादेशो भवति कारिका पाचिका पा
ठिका वष्टिभागुरिर्ल्लोपमवाप्योरुपसर्गयोः आपं चैव हलंतानां
यथा वाचा निशा दिशा अवगाहः वगाहः अपिधानं पिधा

सा॰ ने ह्रस्वो वा स्त्रियां क्वापि परे नद्यादेश्च पूर्वस्य ह्रस्वो वा भवति वेणि
५८ का वेणीका नदिका नदीका श्रेयसितरा श्रेयसीतरा नौकाः
दौ ह्रस्वो न भवति वाग्रहणादियं विवक्षा निपातस्यानेकेष्वर्थेषु वृ
त्तिर्निपातानामनेकार्थत्वात् उक्तंच यातश्च श्चोपसर्गाश्च नि
पाताश्चेति ते त्रयः अनेकार्था हि विज्ञेयाः पाठस्तेषां निदर्शनं
न्वणईप् नकारान्तात् ऋदन्तात् अणन्तात् स्त्रियामीप्प्रत्ययो भव
ति दण्डिनी दन्तिनी करिणी हस्तिनी मालिनी ईपि राज्ञो लो
पो वक्तव्यः राज्ञी शुनी कर्त्री अयमवी ऋकारान्तान्मातृष्वसा ५८

86

देवीश्वनभवति यस्यलोपः इष्ठ्यश्चस्त्ययः नस्यलोपोभवति स्वरेय 87
कारेचपरे ॐगवी षिद्गतः षकारटकारउकारऋकारान्तुबेया
च्चस्त्रियांईप्रत्ययःस्यात् ष वराकी ट कुरुचरी उगोमती ऋपचंती
भवंती पठंती इत्यादि नद्यादेः नदादेर्गणात्स्त्रियामीप्रत्ययःस्यात्
नदी मही गौरी गोतमी चतुर्थी पंचमी इंद्रादेरानीप् इंद्रा
देर्गणात्स्त्रियामानीप्रत्ययःस्यात् इंद्राणी भवानी रुद्राणी
णी ब्रह्मा मृडानी वरुणानी शर्वाणी मातुलादेर्वा मातुलोपा
ध्यायतस्त्रियांवाच्यमूर्याद्वाआनीप्रत्ययोभवति मातुलानी

सा· मातुली उपाध्यायानी उपाध्यायी क्षत्रियाणी क्षत्रिया आचार्यानी 88
५० आचार्या ईपसमाहारेगुणेषु त्रयाणांसमाहारः त्रयी द्वयी पुंयो
गेच शूद्रीगणकी चकारात्झोपालिकादीन जातेरयोपधात् जा
तिवाचिनोयकारोपधादकारान्तात् स्त्रियामीप्रत्ययास्यात् मेषी
सूकरी हंसी कुक्कुटी ब्राह्मणी अयकारोपधात्किं क्षत्रिया वै·
श्या आर्या प्रथमवयोवाचिनोईपूर्वक्तव्यः कुमारी किशोरी त
कलमीइत्यादि प्रथमग्रहणात्किं वृद्धा स्थविरा अकुग्रहणात्किं
शिशुः कमारोतिष्ठः कन्या स्वाङ्गाद्वा दीर्घपुच्छी दीर्घपुच्छा सो ५०

गाद्वा स्वांगाद्वा॥ स्त्रियांवाईप्रस्यात् सुमुखी सुमुखा सस्तनी स-
स्तना नतंगी नतंगा मृगाक्षीतिसिद्धे पद्मवदनादित्यादौ वा ग्रह-
णान्न भवति अद्रवं मूर्तिमत्स्वांगं प्राणिस्थमविकारजं अतत्स्थं त-
त्र दृष्टं च तेन चेत्तत्तथा युतं कृदिकारादक्तेरीप्र्वा वक्तव्यः अंगुली
अंगुलिः धूली धूलिः आजिः आजी अक्तेरितिविशेषणात् कृ-
तिः भूतिः धृतिः मतिः ऐचमन्वादेः मन्वादेर्गणात् स्त्रियामीङ्
प्रस्यात् ऐकारादेशश्च मनायी वृषायी वृषाकपायी अग्ना-
यी चकारान्मनोरौ वा मनावी पत्यादयो निपात्यन्ते पत्नी अ-

सा॰ नर्वर्ती सखी अशिश्वी अ र्द्धजरती युवती प्राची प्रतीची इ
५८ त्यादयः दार शद्वोनित्यंपुंल्लिंगोवहुवचनांतः दाराः दारान्
दारैरित्यादि वैरंगणान् उकारांतान्गुणवाचिनः स्त्रियांवाई
प्स्यात् पट्वी पटुः मृद्वी मृदुः तन्वी तनुः ऋज्वी ऋजुः उत
ऊः उकारांतानऊप्रत्ययःस्यात् पंगूः वामोरूः सूतस्त्रिः युव
नशद्वात्तिप्रत्ययःस्यात् युवतिः एभ्योनामवान्त्यादयः स्त्रा
वंतादापइतिसेर्लोपः ईवंतान्हसेपइतिसेर्लोपः पूर्ववत्क्रि
या १ (अथाविभक्तयानरूपेन लिंगार्थेप्रथमा यानप्रयय) ५८

ॐ अथविभक्त्यर्थोनिरूप्यते लिंगार्थेप्रथमा यात्तप्रत्ययायति
रिक्तमर्थवस्तुस्वरूपंलिंगं तस्मिन्नेवमन्मात्रेर्थेप्रथमाविभक्तिर्भव॰
ति लिंगादयोपिप्रथमार्थाइतिकेचित् तत्सङ्ख्यालिंगपरिमा
णवचनानि कुसः स्त्रीः ज्ञानेपरिमाणे खारीद्रोणः आढकं॰
वचने एकः द्वौ बहवः रविविराजतेराजारोषात्कुमारी॰
रोदपिते वोभुज्यतेभुवंभूपालःग्रामग्रासोरामलक्ष्मणौ मन
सिवचसिकायेतुनयपीयूषपूर्णाः त्रिभुवनमुपकारश्रेणि
भिःप्रीणयंतःपरगुणपरमाणून्पर्वतीकृत्यनिजहृदिवि निसं॰

सा· लसेनः सेतिसेनः कियेनः ऊमाराः श्वारेनेस्वरंरोरूपंनेचनार
काः जेगीयेनेचगीतज्ञाः मेन्त्रीयेनेहजाजिताः श्रामेत्रणेव
५८ श्रामेत्रणेभिस्तुविकरणे ऽर्थेप्रथमाविभक्तिर्भवति मोसमुद्ध
रगोविंदप्रसीदपरमेश्वर ऊमारोस्वरमासाथात्तमर्येभान
वस्विनः मोसः [illegible] मोस भगोस अघोस
इत्येतेशाहानिपातांनेयिविधेयेत्नमस्तमोडुनराध्यभगोस्तुभे
नमोस्तुने अथोक्षमोमहाप्राज्ञयानयाचोः सज्वस्वरंघोषाः ५५
कार्येकर्तृसाधनयोर्दानपात्रेविस्लेषावयोसंबेयश्चापारभाव·

योः शेषाषष्ठ्विभक्त्या द्वितीयाप्या पञ्चार्थेषु भवंति कार्थेक
मेकारके उत्पाद्येप्राप्ये संस्कार्ये विकार्ये च द्वितीया विभक्ति
र्भवति कटंकरोति कांकारूपं पश्यति वाक्षणः गंस्पृशा
प्नोति पर्सिंहः सोमंसुनोति सोमपाः अभिसर्वतसोः का
यात्रिगुपर्यादिषु त्रिषु द्वितीयाम्रेडितां तेषु ततोन्यत्रापि द
श्यते अभितो ग्रामे नदी वहति सर्वतो नगरं नरवोदृश्यंते धि
गेस्वदत्तं षु रोहितमुपर्युपरि याचकाः पतंति व्याप्यमध्याधि
गृत्राप्यावेति नगरमयोयो निर्याने दृश्यंते समयाग्रामे शत्रु

93

मा· हेतः निकषाग्रामे शुभे प्रामे [illegible] यदभूताभाविनडुला 94
घेयस्मिंस्तमेवप्राप्यतेतत् आण्यत्रगुणायानमूलापाकृषि·
५५ णेवाक्रियतेतत् संस्कार्ययत्रपूर्वावस्थापरित्यागेनावस्थान्त
प्राप्तिक्रियतेतद्विकार्यं यदाकर्तेरिप्रथमास्यात्कर्मणिद्वि·
पा तीयतदा यदाकर्तरितृतीयास्यात् कर्मणिप्रथमातदा का·
लाध्वनोर्नैरंतर्य्ये नैरंतर्य्येकालाध्ववाचिभ्योव्याप्तावुप·
रिद्वितीयाकार्या मासमधीते क्रोशंपर्वतः अत्यन्तयोमास·
मद्विरधीते क्रोशस्यैकदेशेपर्वतः कर्तरिप्रयानेक्रियाश्र ५५

येसाधनेन क्रियासिद्ध्युपकारके करणेऽर्थे तृतीया विभक्तिर्भव
ति भिन्नः शरेण रामेण रावणो लोकरावणः करायेण विदी
र्णोपि वानरैर्युध्यतेऽत्र नः साध्यतेऽनेन इति साधनं साधनं द्वि
विधं बाह्यमाभ्यंतरं च शरीराभिन्नेन दात्रेण दन्यतु वा लोमन।
साहरिं स्मरति रथेन द्वारकां गच्छति १ दानपात्रे संप्रदान का
रके चतुर्थी वेदविदे गां ददाति दानं किमुच्यते दीयते इति दा
नेऽत्र स्वत्वः रजकस्य वस्त्रं प्रदत्वा ननाय ददाति न दानं भवेत् न
हि स्वस्वत्वपरित्यागः परस्वत्वोत्पादनं च दानं ज्ञायकत्वाद।

स

दाति सम्यक्श्रेयोबुद्ध्या प्रदीयते यस्मै तत्संप्रदानं कथ्यते कवींद्रैः
नविषया केवलया तपसा वापि पात्रता यत्र हूतयमेवाभतद्धि

पात्रं प्रकीर्तितं विश्लेषावधौ पंचमी विश्लेषो विभागस्तत्र योवधि
श्चलनया अचलनया वा विवक्षितस्तत्रापादाने पंचमी विभक्ति
र्भवति यस्माद्विभागो जायते सोवधिः यावतोश्वादपतत् भूभृ
तोऽवतरति गंगा संबंधे षष्ठी भेद्यभेदकयोः श्लिष्टः संबंधोऽत्रो
च्यते द्विष्ठो यद्यपि संबंधः षष्ठ्युत्पत्तिस्तु भेदकात् राज्ञः सपु
रुषो ज्ञेयः पित्रोरेतत्सृजते गुरूणां वचने पथ्यं कवीनां रसवद्व

वः आधारेसप्तमी आधारोधिकरणं षड्विधमधिकरणं औप-
श्लेषिकं १ सामीपिकं २ अभिव्यापकं ३ वैषयिकं ४ नैमि-
त्तिकं ५ औपचारिकं ६ चेति कटेशेतेऊमासेमीवटेगावः
सुशेरते तिलेषुविद्यतेतैलं हृदिब्रह्मामृतेपरे युद्धेसंनह्य-
ते पीरोगुल्मेग्रकरिणांशते भावेसप्तमीभावः क्रियालक्षणं
तत्रापिसप्तमीययाक्रियया क्रियान्तरंलक्ष्यतेतत् क्रियालक्षणं
भावः वर्षतिदेवेचौरआयातः पतत्यंशुमालिनिपतितोरतिः
कालेपिसप्तमीवसन्तेकोकिलास्वरंकरोति अथउपपदविभ-

सा॰ कार्योति तृप्येते विना सह न मनुते निर्धारणे साम्यादिभिस्त्रयपै 98
रपि योगे द्वितीयादयः षड् भक्तयो भवंति विना पापं सर्वं फल
६२ ति अंतरेण हरिं एणी किं जीवितेन अंतरेणास्मामधुरित्यादि पदा॰
द्राव सह सहरेश साकं सार्द्धं समं इत्यादि योगे तृतीया सह शि
ष्येण गतो गुरुः सहरा श्वेतो मैत्रेण साकं नयनाभ्यां अश्रु त्यक्षणा॰
देता: सार्द्धं पतिभिर्धनं साधुः समं चन्द्रेणो दिनो गुरुः सहा॰
र्थे गम्यमाने सह योगे विना पितृतीया वृद्धो यूना समायातीत्या ६२
दि: नमः स्वस्ति स्वाहा स्वधालं वषट् योगे चतुर्थी नमो नारायणा॰

99

णाय सविताग्नेसोमायस्वाहा पितृभ्यःस्वधाअलंमल्लोमल्लाय
इन्द्रायवषट् ऋतेथ्यादियोगेपंचमी ऋतेज्ञानान्नमुक्तिः ऋतेयो
गेद्वितीयापिज्ञानमृतेविनायोगेतृतीयापि ज्ञानेनऋतेमुक्ति
र्व्रध्न्योगृहाद्विहारः निर्द्धारणेषष्ठीनिर्द्धारणेक्रियागुणजा
तिभिः समुदायात्पृथक्करणेनषष्ठी क्रियापराणामध्येभ
गवदाराधकःश्रेष्ठः गवांकृष्णासंपन्नक्षीरा एतेषांद्दवियःशू
रतमः स्वाम्यादियोगेषष्ठीसप्तमीचगवांस्वामी गोषुस्वामी
गवांधिपतिः गोष्वधिपतिः कर्तृकर्मयोरक्तादौकृति

सा० ष्ठीकर्तरिकार्ये चषष्ठीविभक्तिर्भवति क्तादिवर्त्तिते कृदंते श 100
ब्दे प्रयुज्यमाने व्यासस्य कृति भारतस्य श्रवणं सूनौ च कार्ये स
६२ तौ यामौ प्रयुज्यमाने कार्ये षष्ठी विभक्तिर्भवति चकाराद्धितौ
याप्यमातुः स्मरति मातरं स्मरति हेतौ तृतीया पंचमी च वक्त
व्या फलमायतनयोर्गेणाहेतुः नित्यः शब्दः आकाशगुणत्वात् पर
ममहत्परिमाणवत् इति वादिनं मीमांसकं प्रति नैयायिकः शा
ह अनित्यः शब्दः कृतकत्वेन कृतकत्वात् चाभयहेतौ पंचमी । ६२
चौराद्बिभेति व्याघ्रात्त्रस्यति विद्युत्पातात्त्रकितः षष्ठीहेतुप्रयो

गे हेतुप्रयोगे सति षष्ठी विभक्तिर्भवति कस्य हेतोरियं कन्या
अन्नस्य हेतोर्वसति इत्थंभावे तृतीया अन्यस्यान्योपचारेण लक्ष
णं इत्थंभावः तस्मिन्नित्थंभावे तृतीया विभक्तिर्भवति शिखा
पुत्रेण पश्यति संसारमसारेण येनांगविकारः येन विकृतो
गेनांगिनोंगविकारो लक्ष्यते तस्मादंगात्तृतीया विभक्तिर्भवति
अक्ष्णा काणः पादेन खंजः करणेन वधिरः शिरसा खल्वाटः
जनिकर्तुः प्रकृतिः जायमानस्य कार्यस्योपादानमपादानसं
ज्ञं भवति तस्यापादाने पंचमी यस्मात्प्रजाः प्रजायंते तद्ब्रह्म

निविडर्द्धुणाः आङादियोगे पंचमी आपाटलिपुत्रात् वृष्टो देवः आ
दिशाब्दात् अबधपूर्णरिणैरपियोगेपि तादर्थ्ये चतुर्थी च वक्तव्या
तस्मै कार्याय इदं कार्यं तादर्थ्ये संयमाय श्रुतं धत्ते नरो धर्माय सं॰
यमं धर्मं मोक्षाय मेधावी धनं दानाय भुक्तये क्रुधादियोगे च॰
तुर्थी कृष्णाय क्रुध्यति मित्राय द्रुह्यति गुणवते असूयते काश्र॰
लोपे कर्मण्यपि करणे च पंचमी वक्तव्या कावयोर्दर्शने यत्र का
वेतानैव दर्शनेन सम्बन्धात् ल्यप् लोपः स्यादिति प्रोक्तं मनीषिभिः
हर्म्यात् प्रेक्षते हर्म्यमारुह्य प्रेक्षते इत्यर्थः आसनात् प्रेक्षते आसन॰ ९३

102

त्रे उपविष्टे प्रवृत्तेते ऽस्मर्थः निमित्तात्कर्मयोगे सप्तमी च वक्तव्या 103
चर्मणि द्वीपिनं हन्ति दन्तयोर्हन्ति कुञ्जरं केशेषु चमरीं हन्ति सीम्नि
पुष्कलको हतः विषये च विषयेऽर्थे सप्तमी विभक्तिर्भवति तर्केव
बुः षष्ठी सप्तम्यौ चानादरे बहूनां क्रोशतो गतश्चौरः बहुषु स
पुत्रवत्स्वपि स्वयमार्येण याति साधुमार्गेण मातापित्रोः रुद
तोः प्रव्रजति पुत्रः अन्योक्तप्रथमा यदि कार्यं तदा यमेनाख्याते
नक्तुतावोक्ते भवति तदा प्रथमा प्रयोक्तव्या यदा क्रियते पं
टः कार्यं छेदः स्मिस्यादिः सर्वत्र दध्ना जुहोति धुनेत्वबलस्य

104

सा॰ स्मृतिः बुजनीर्विरेजुः कर्ताकर्मचकरणंचसंप्रदानंतथैवच अ
पादानाधिकरणमित्याहुः कारकाणिषट् इतिकारकप्रक्रिया
६३ अथार्थवद्विभक्तिविधिप्रष्टानां पदानां समासोनिरूप्यते विभज्य
तेपृक् शक्ति तेक

६४

नेकर्मधारयेऽपि पा[illegible]साविभक्तिः समासस्थानेयेनाम्नो नाऽ 105
म्नामनयोर्योगपत्वेसत्येवसमासोभवति यथाश्वातद्धितोपि तऽ
द्धितसमासयोर्विभक्तिसहितयोर्नामत्वे ततोभार्यापुरुषयो
स्तादैनभवति परस्परसंबंधाभावात् सच समासः षड्विधः
द्विगुस्तत्पुरुषो द्वंद्वः कर्मधारय एव च बहुव्रीहिरव्ययीभावः
समासाः षट्प्रकीर्तिताः पूर्वपदप्रधानोऽव्ययीभावः परपद
प्रधानौ द्विगुतत्पुरुषौ उभयपदप्रधानौ कर्म्मधारयद्वंद्वौ
अन्यपदप्रधानो बहुव्रीहिः तत्रक्रियासन्निधानादुभयपद

सा॰
६४

प्रधानो बलवान् ऐकपद्यमैकस्वर्यमेकविभक्तिकत्वं च समासप्र- 106
योजनं स्त्रीश्रिय इति स्थिते स्त्रीशब्दाद्द्वितीयैकवचने श्रम् स्त्रिय-
मधिकृत्येति विग्रहे अन्वययोग्यार्थसमर्थकः पदसमुदायो
विग्रहो वाक्यमिति यावत् कृते समासेऽव्ययस्य पूर्वनिपातो व-
क्तव्यः पूर्वेऽव्ययेऽव्ययीभावः अव्यये पूर्वपदे सति योन्वयः सोऽव्य-
यीभावसंज्ञकः स्यात् समाससंज्ञायाम् समासप्रत्यययोः लुक् स-
मासे वर्तमानायाः विभक्तेः प्रत्यये च परे लुक् स्यात् इत्यमोर्लु-
क् निमित्ताभावे नैमित्तिकस्याप्यभावः कृत्तद्धितसमासेनाम- ६४

ते नामसंज्ञायां स्यादिर्विभक्तिः अधिस्त्रीसि इति स्थिते सनपुं 107
सके सोव्ययीभावो नपुंसकलिंगः स्यात् नपुंसकाद्ध्रस्वत्वे अव्य
यीभावात् अव्ययीभावात्परस्या विभक्तेर्लुग्भवति अधिस्त्रि ग
हकार्ये रायमतिक्रांते अतिरिकुले नावमतिक्रांते अतिनु
जले ह्रस्वादेशे सत्युत्तराणामिकारोकारौ वक्तव्यौ यथासादृ
श्ये यथाशब्दो सादृश्ये वर्तमानः समस्यते सोव्ययीभावसंज्ञकः
समासः स्यात् शक्तिमनतिक्रम्य करोतीति यथाशक्ति अतोम
न्ततः अकारांतादव्ययीभावात्परस्या विभक्तेरम् स्यात् अनेप

सा॰ वर्जनेवर्ज्जयित्वा कुंभस्यसमीपेउपकुंभंवर्त्तते उपकुंभंपश्य वा
८५ टाङ्योः टाङि॰इ॰पितयोः अम्भावात् उपकुंभंकृतं उपकुंभेनकृ
तं उपकुंभंस्थापय उपकुंभंस्थापय अनतइतिविशेषणात्पंच
म्यानभवति उपकुंभादानय अवधारणार्थेयावतिच अवधार
णार्थेयावच्छब्देप्रयुज्यमानेअव्ययीभावसंज्ञकः समासोभवति
यावंत्यमत्राणिसंभवंति तावंतोब्राह्मणानामंत्रयस्वेति याव
दमत्रं [illegible] मक्षिकाणामभावोनिर्मक्षिकंवर्त्तते पारेम
ध्ये षष्ठ्यावा गंगायाः [illegible] पारेगंगं गंगायामध्येगंगं अमादे ८५

तत्पुरुषः द्वितीयैयंते [illegible] पदेसतितत्पुरुषसमासःस्यात् ग्रामे
प्राप्तः ग्रामप्राप्तः दात्रेणछिन्नः दात्रछिन्नः यूपायदारुः यूप-
दारुः वृकेभ्योभयं वृकभयं राज्ञःपुरुषः राजपुरुषः अक्षेषु-
शौंडः अक्षशौंडः क्वचिदमायेनस्यत्वपरत्वे अग्नेआहितः आ-
हिताग्निः पूर्वंभूतः भूतपूर्वः समासेक्वचिदेकपदंयेणह्नुः शा- त्व ५
राणेवणे शरवणे आम्राणेवने आम्रवणे त्रीणिनयनानियः-
स्य त्रिनयनः पानस्यवा पानशाह्नस्यनकारस्यणकारोवाभ-
वति सुरायाःपाने सुरापाणे सुरापाने नञि नञिपूर्वपदे-

सा° सतियोनञः सतञ्चतत्वःस्यात् समासेसतिनञअकारादेशोभ°
९९ वति नाकादिवर्जे नब्राह्मणः अब्राह्मणः नविद्यते अकंदुःख
यस्मिन्सनाकः नखनक्षत्रनपुंसकनक्षत्रमित्यादौनभवति अत्
स्वरेसमासेसतिनञः अनादेशोभवति स्वरेपरे अश्वादन्यः अन
श्वः धर्मविरुद्धः अधर्मः ग्रहणाभावः अग्रहणमिति तद
न्यतद्विरुद्धतदभावेषुनञ्वर्तते चार्थेद्वंद्वः समुच्चयान्वाच°
येतरेतरयोगसमाहाराश्चार्थाः नचेश्वरं गुरुंचभजस्वेतिप्र°
त्येकमेकक्रियापदसंबंधे समुच्चयेसमासोनास्ति परस्पर ९९
वटोभिक्षामट गांचानयेति क्रमेणक्रियाद्वयसंबंधे अन्वाचये समासोनास्ति।

मसंबंधात् इतरेतरयोगसमाहारेचार्थे द्वंद्वसमासोभवति
द्वंद्वेअल्पस्वरप्रधानेकारोकारांतानांपूर्वनिपातोवक्तव्यः पटुश्च
गुप्तश्चपटुगुप्तौचकार उक्तार्थानामप्रयोगः अग्निश्चमारुतश्च
अग्निमारुतौभोक्ताचभोगश्च भोक्तृभोगौयवश्चखदिरश्च य
वखदिरौ इत्यादि देवताद्वंद्वे पूर्वपदस्यदीर्घोवक्तव्यः अग्निश्च
सोमश्च अग्नीषोमौ इंद्रश्चबृहस्पतिश्च इंद्राबृहस्पती अग्न्या
देःसोमादीनांसस्यषत्वंवक्तव्यं इतरेतरयोगेद्विवचनं एक
वद्भावोवासमाहारेवक्तव्यः धवाश्चखदिराश्चपलाशाश्च

112

सा॰ शाखाङ्कशापलाशाः शाखाङ्कशापलाशं अस्यादीनां विभक्तिलोपश्च
६७ नेपूर्वपदस्य सकारागमो वक्तव्यः अस्मोनंपरस्येरएकाने द्विगुद्वंद्वौ
एकनेववर्तमानौ द्विगुद्वंद्वौ नपुंसकलिंगौ भवतः संख्यापूर्
वो द्विगुः संख्यापूर्वो द्विगुःसमासोभवति समाहारेऽनईघ
द्विगुः समाहारेऽर्थे द्विगुःसमासोभवति ततअकारांतादीप्प्र
त्ययोभवति दशानांग्रामाणांसमाहारः दशग्रामी पंचानांअ
ग्नीनांसमाहारः पंचाग्निः पंचानांगवांसमाहारः पंचगुः न ६७
पुंसकत्वात्ह्रस्वत्वं त्रयाणांफलानांसमाहारः त्रिफली त्रिफ

लेतिहरितः पात्रादीनामीषत्प्रतिषेधोवक्तव्यः पंचानांपात्राणांसमा
माहारःपंचपात्रंत्रिभुवनेचतुर्युगमित्यादिः बहुव्रीहिरन्यार्थेप्र
थमपदार्थेप्रधानोयः सबहुव्रीहिसंज्ञकःसमासोभवति बहु
धनेयस्य सबहुधनः यस्यप्रधानस्यैकदेशोविशेषणत्वेना
यत्रज्ञायतेनसतद्गुणसंविज्ञानोबहुव्रीहिः लंबोकर्णोयस्यसलंब
कर्णः बहुव्रीहौविशेषणसप्तम्यंतयोःपूर्वनिपातोवक्तव्यः क
रेथनेयस्यसकरथनः नेहादिभ्यस्तुइहादिभ्यःपरस्यसप्तम्यंतस्य
पूर्वनिपातोनभवति इंडपोलवः कपिध्वजः चक्रपाणिः प

सा॰ प्रजाभिः प्रजामेधयोरसुक् स्वष्टुप्रजायस्यससस्वष्टुप्रजाः दुष्टामेधायस्य 114
९७ सदुर्मेधाः धर्मादन् धर्मशब्दादनप्रत्ययोभवति स्वष्टुधर्मोयस्यसस
धर्मा रूपवतीभार्यायस्यासौरूपवद्भार्यः समार्थे स्त्रीलिंगस्यात्मार्थे
वर्तमानस्यह्रस्वोभवति पुंवद्वासमासेसतिसमानाधिकरणे पूर्वस्यस्त्री
पा शब्दस्यपुंवद्भावोभवति पुंवद्भावादीपोनिवृत्तिः रम्याभार्यायस्यासौरम्य
वागरूणातं भार्यः कल्याणीप्रियइत्यादौनभवति गोः गोशब्दस्यसमार्थेवर्तमान
स्यह्रस्वोभवति पंचगावोयस्यपंचगुः संख्यासुख्याद्यादिपूर्वस्य पादशब्द
स्याल्लोपोवक्तव्यः सहस्रपादाःयस्यासौसहस्रपात् शोभनौपादौयस्य ९८
स्यासौसुपात् व्याघ्रपातन्यस्मादोपरे पादशब्दस्यपदादेशोभवति द्विपदः
द्विपदा सहस्रपदः सहस्रपदा सहस्रपद्भ्यां सहस्रपद्भिः इत्यादिनह्रस्वादेः ह्रस्वादेःपरस्यपादस्य
ह्रस्वाकारस्यलोपोनास्ति

हस्तिपादः

[illegible]पादः हस्तिनः पादाविव पादौ यस्य सः [illegible] 115

[illegible] टङकाः

समासे सति टक्अडकण् ने प्रत्ययाः स्युः यथाप्रयोगमनुसंधेयं

टकारस्तत्पुरुषे ज्ञेयो अकारो द्वंद्व एव च ककारस्तु बहुव्रीहौ

डकारः सर्वतोमतः अचिंत्यो महिमा यस्य स अचिंत्यमहिमः

नो वा नोनस्य पदस्यांते लोपो वा भवति यकारे स्वरे च परे वा अ

हृणात् क्वचिन्न भवति उपधालोपश्च अक्ष्णोमध्यं मध्याक्षः

कवीनां राजा कविराजः टकारोनुबंधः ईवर्थः कविराज्ञी

सा॰ राज्ञः पुरं राजपुरं वाकर्मनसश्चवाङ्मनसे दक्षिणस्यादिशिपे
८८ श्याः दक्षिणपूर्वाः अहश्चरात्रिश्च अहोरात्रं द्वौचत्रयश्चद्वित्राः
वृ॰ बहूकर्त्तारोयस्यसः बहुकर्तृकः प्रासादः बहवोराजानोयस्यां
जा॰ नगर्य्यांसाबहुराजनगरी अजटेर्लोपेकृते प्रावृताः स्त्रियो इ
तिबहुव्रीहिः कर्मधारयस्तत्सार्थे पदद्वयेनत्सार्थे एकार्थे
निष्पन्नेसतिसमासः कर्मधारयसंज्ञोभवति नीलंवनउत्पलंवनी
लोत्पले रक्ताश्वासौलतारक्तलता पुमांश्चासौकोकिलश्चपुं
स्कोकिलः पुंसः खपेसंयोगान्तस्यलोपोवक्तव्यः नान्तस्तु ८८

तामसमासः प्रादेरुपसर्गस्यनाम्नश्च कृदंतेनसहसमासःसतत्पुरु
षोभवति सचामाद्येतत्राभावेपिंतत्पुरुषसंज्ञकः प्रकृष्टोवादः
प्रवादः कुंभंकरोतिकुंभकारः सहादेःसादिः समासेसतिसहा
दीनांसादिर्भवति पुत्रेणसहागतःसपुत्रः क्वचिन्नयथासह
चरः सहसेतिरसोसध्रिसमितिरयः सह सम तिरस इमेः
तेषांसध्रिसमितितिरिइत्येतेआदेशाःस्युः सहांचतीतिसध्र्यङ्
समञ्चतीतिसम्यङ् तिरोंचतीतितिर्यङ् कोःकत् कुषाढ्वः
स्यतत्पुरुषेसमासेस्वरेपरेकद्भवति कुत्सितेर्थे कदन्नं इष.

सा०
९९

दृश्येकदादिः ऊषाहृस्य ईखदृश्येवर्त्तमानस्यकत्तकाकवड्स्येनेआ 118
देशाभवति कडस्सेकोस्से कबोस्से लवणेका कालवणे ष्ठुस्ष्ठे
वा ऊषुरुषः काषुरुषः षषडदोडश्च षषुउत्वेदयोर्डोदेतस्याद
त्तुषषुइत्यस्यउः दस्यउत्वेचभवति षट्चदशाच षोडश षट्प्र
काराद्यस्यसः षोढा संख्यायाः प्रकारेण षोडन् दंतस्यदत्तुषस्य
उत्वे नवर्गस्यसः वृहतांपतिः वृहस्पतिः महेश्वरः महतन्नैश्वर
कारः समानाधिकरणेदिवोद्यावाभूमौ द्यावाभूमी द्यावापृ०
थिव्यौ जायाचपतिश्चजंपती महतीमायामहामाया इत्या ९९

दिष्वाकृतिगणोयं लक्ष्मसुहृत्प्रपलक्षणप्रभृतिः अलुकक्वचि
त् क्वचित्समासेकृतेतद्धितेपिविभक्तेरलुकभवति कुष्ठा॰
न्मुक्तः स्तोकान्मुक्तः अप्सुयोनिरस्येति अप्सुयोनिः उरसि॰
लोमा हृदिस्पृक् कण्ठेकालः वाचोयुक्तिः दिशोदण्डः पश्यतो
हरः इत्यादि तद्धितेपिसमानाधिकरणेशाकपार्थिवादीनां॰
मध्यपदलोपोवक्तव्यः शाकप्रियश्चासौपार्थिवः शाकपार्थि
वः देवपूजकोब्राह्मणः देवब्राह्मणः देवानांप्रियइतिमू॰
र्खेनिपात्यते आदेश्चद्वंद्वे द्वंद्वसमासेआदिपदस्यक्वचिल्लो

सा॰ पःस्मात् वकाराद्विकल्पोपिक्वचित् मातावपितावतौपि 120

७॰ तरौ श्वश्रूश्वशुरश्चतौ श्वशुरौ दुहिताचपुत्रश्चतौपुत्रौ

ऋतोद्वंद्वे द्वंद्वेपूर्वपदस्याकारोवक्तव्यः मातावपितावतौ

मातापितरौ द्वंद्वेसर्वादिनाज्ञसी वर्णाश्रमेतरे वर्णाश्र

मेतराः वैयधिकरणेवहुव्रीहौमध्यमपदलोपश्च भिन्ना

र्थेनिष्टत्वेभिन्नविभक्तिकत्वेवैयधिकरणे गेयादेरिः गेया

देरिःप्रत्ययोभवति उपमानाच्च उपमानात् गेयशब्दात् इ

प्रत्ययोभवति स्त्रीचेत्कुमुदगेया कुमुदस्यगेयइवगेयो ७॰

यस्यसक्तुमुद्गौपि: हंसस्यगामनंइवगामनंयस्याःसाहंसगा
मना दिक्संख्येसंज्ञायाम् दिक्शब्दाःसंख्याशब्दाःसंज्ञायांविष
येपरपदतुल्यार्थैःसमस्येते ससमासः नन्दरूपःस्यात् अविग्र
होनित्यसमासस्वमस्वस्वपदविग्रहोपि दक्षिणाग्निः सप्तर्षि
मा इतिसमासप्रक्रियासमाप्ता ॥ अथतद्धितानिरूप्यन्ते अ
पत्येण नाम्नोपत्येर्थेण प्रत्ययोभवति उपगोरपत्यमितिवा
क्ये उपगोरण इतिस्थिते समासप्रत्यययोरितिषष्ठीलोपः
णकारोवृद्ध्यर्थः आदिस्वरस्यञ्णितिचवृद्धिः स्वराणांमध्ये

सा० यश्चादिस्वरस्तस्य वृद्धिर्भवति ञिति णिति च तद्धिते प्रत्यये परतः। 122
७१ उकारस्यौकारो वृद्धिः वोत्वस्वरे उकारस्यौकारस्य च अव् भवति
स्वरे णकारे च परे औपगवः वासिष्ठः गौतमस्यापत्यं गौतमः
भारद्वाजः शैवादिभ्यस्त्वनिवत्कव्यः शैवः वैदेहः कुत्सस्यापत्यं
कौत्सः ऋउरणि मातृपादस्य ऋकारस्य उर् स्यात् अणि परे के
चिन्कसानोज माद्रष्टव्याः संमामातृणामपत्यं सामातुरः
द्वैमातुरः त्रैमातुरः अनडुहनन्तेः अकारेणनाम्नो नान्तविशेः
ह्रादणस्येर्ष्येजप्रत्ययः स्यात् जकारो वृद्ध्यर्थः यस्य लोपः दे ७१
३

वदन्नस्यापत्यं वैदन्निः श्वैपरिः दापारथ्यिः पुंदरस्यापत्यं पौ
रंदरिः वक्कादेश्वेनत्वमत्वः वाहोरपत्यं वाहविः उपबाहोरप
त्यं औपबाहविः [illegible] औपबिंदविः एणाय[illegible]णेयस्त्रीः
यायागीनडादिस्त्रीपितृष्वस्रादेः गर्गादेः नडादेः श्वस्रादेश्च स्त्रीः
लिंगात्पितृष्वस्रादेश्च एण् ञायण् ण्यण् णी यञ्च्येते प्रत्ययाः
स्युः अपत्येऽर्थे गर्गस्यापत्यं गार्ग्यः वत्सस्यापत्यं वात्स्यः नडस्या
पत्यं नाडायनः अत्रेरपत्यं आत्रेयः नियेरपत्यं नैयेयः कापेरप
त्यं कापेयः वियेरपत्यं वैयेयः गंगाया अपत्यं गांगेयः मस्त्रा

ए यण्‌ प्रते यस्यलोपः ए यण्‌ प्रते

मा॰ अपत्ये माहेयः पितृष्वस्रपत्ये पैतृष्वस्रीयः मातुः स्वसा मातृष्व
७२ सा मातृष्वस्रपत्ये मातृष्वस्रीयः मातृपितृभ्यां डामहच् मातुः
पितृभ्यां डामहच् प्रत्ययः स्यात् मातुः पिता मातामहः पितुः पि॰
ता पितामहः क्वचित् स्त्रीलिंगादपि भूमेरपत्ये भौमः लग्व
डुत्वे क्वचित् अपत्येर्थे उत्पन्नस्य प्रत्ययस्य बहुत्वे सति क्वचिद्
क्विविषये लुग्भवति वसिष्ठस्यापत्यानि वसिष्ठाः गार्गाः वत्साः
अत्रेरपत्यानि अत्रयः विदेहस्यापत्यानि विदेहाः लौकिकनत
न्निमित्ते देवत्वेदमर्थे देवतार्थे इदमर्थे चोक्ताः प्रत्ययाः स्युः॰ ७२

इंद्रो देवता यस्येति ऐंद्रं हविः सोमो देवता यस्येति सौम्यं देवतार्थे
इदं देवस्येदं दैवतं क्वचिद्‌द्वयोः क्वचित्सर्वेषां नरपदयोः द्वयोर्वृद्धिः स्या एप्रते
त् आग्निमारुतं कर्म सुहृदो भावः सौहार्दं सौभाग्यं सुयाद्यादे॰
उकिण सुपान्नस्यापत्ये सौपान्नकिः व्यासस्यापत्ये वैयासकिः
णिनो वा उक्ताः प्रत्यया विषयोनेर्णिनोस्तुः अजो गोर्यस्यासौ वा
गोः अजगुः शिवः तस्येदं यत्तु राजंगवं अजगवं वा उपमानाच्च उप॰
मानात्परो गोर्यश्चाहः तस्मादिकारस्यात्ययो भवति भवति ऊरुदः
स्यगोपदवगोयायस्यासौ ऊरुदगोपिः तस्यापत्येस्त्रीचेत्तनिको।

अश्लमते वोष्वप्नवे

एपप्रते प स्यलोपः आवतः स्त्रियाम् आपः

आए प्रते वो व स्व २ ऽस्य व

ते ईयप्रते

126

सा॰ मुदगेभ्य आग्रयणः आग्रयणस्यायं आग्रयणो ग्रामः विसोविदेवे

७३ स्यैव गोपवनस्यायं गोपावनात्पयसः षाह्राज्ययन्नमयः स्यात् गो

विदंगवे ऊले भवे ऊल्ये तदीये मदीये वतरस्य लोपायेयो वत

रशाह्वायईयदस्यैनौ यन्नयो स्तः तुर्यः तुरीयः वतरस्याहस्यव

कारस्यलोपश्च अन्यस्यदकः अन्यपाद्रस्यदगागमः स्यात् णीयश्च

स्वे यस्ये परे अन्यदस्मदीये अर्थजरत्णादेदं अर्थजरतीये आवतः

स्त्रियां आपः डित्तामह्रयस्यलोपः दक्षिणपश्चात्पुरसः त्यः

ए दक्षिणभवः दाक्षिणात्यः पश्चात्भवः पाश्चात्यः पुरोभः ७३

ईयप्रते

वः पौरस्त्यः कारकाद्धिमात्युक्ते कारकादपि एते प्रत्ययाः स्युः
क्रियायुक्ते कर्तरि कर्मणि चाभिधेये ऊँ ऊमेवरक्ते कौऊमे म
थुरायाआगतः माथुरः ग्रामेभवः ग्राम्यः धुरंवहति धुर्यः
धौरेयः धुरीणः कंवलेनावृतोरथः कांवलः वस्त्रेणावृतो
रथः वास्त्रः केनेयकाः कईनइयइक इत्येते प्रत्यया भवंति
भवाद्यर्थे वुणित्वे चैषां विकल्पेन णित्वे वेति वा ग्रहणादेव
कर्णाटे भवः कार्णाटकः कर्णाटको वा ग्रामादागतस्तत्र
जातो वा ग्रामीणः समीचीनः तिरश्चीनः यलोपश्चा णा

सा॰ दीप्रत्ययेक्कवित् कन्यायांभवः कानीनः पुंश्रेणाद्युक्ता[illegible]पौ

नत्रभवःपौष्णीण्णः२ ं समासीपौषी तत्रेभवः तात्रियः इंद्रियं शुक्रियं अस्तैदी॰

पतीन्याद्विकः शाह्नेऊ शालः शाह्निकः नर्केचनरस्कार्किकः

वैदिकी सनतो किमादेरखादेर्भवार्थेयेसनोप्रत्ययोभवतः न

ऊतस्मः नचनः अयनतनः ह्यस्तनः स्वस्तनः सदातनः स्वा॰

र्थेपि उक्ताः प्रत्ययास्वार्थेपिभवंति देवदत्तएवदैवदत्तकः

चत्वारएववर्णाः चातुर्वर्ण्यं चौरएवचौरः अव्ययसर्वनाम्ना

मक[illegible]च्प्राकटेः उच्चैर्भवे उच्चकैः नीचैर्भवेनीचकैःत्व ७४

129

याप्येवमयकामया एवमयकाशालायांभवः शालकः अणी
नयोर्युष्मदस्मदोस्तवकादिः अणीनयोः परयोःयुष्मदस्मदो
स्तवकाद्यादेशाभवंति नचैकवचनेनवकममकौ वहुवच
चने यौष्माकौ आस्माकौ तावके मामके तावकीनः मा
मकीनः यौष्माकः आस्माकः यौष्माकीनः आस्माकीनः व
तुले साहृश्येर्थे वत्प्रत्ययाभवति चैत्रवन्मैत्रे घटवत् पट
वत् भावेनत्वयणः शब्दस्यप्रवृत्तिनिमित्तंभावःतस्मिन्भा
वेनत्वयणाइत्येतेप्रत्ययाभवंति ब्राह्मणस्यभावोब्राह्मणता

सा॰ नोनस्यनिमेस्त्रीलिंगत्वाद्दाप् समाहारेनावचेत्रेर्गुणः चेता जनता
७५ ब्राह्मणेन ब्राह्मण्यं सौमनस्यं सौभाग्यं वैदुष्यं कर्म्मणि च
[illegible]वक्तव्यः ब्राह्मणस्येदं कर्म्म ब्राह्मण्यं राज्ञ इदं कर्म्म राजन्यं ग॰
ज्ञ नोवेतिलोपः स्वरे यकारे च परे लोहितादेर्डिदिमन् लो
हिता देर्भावे इमन्प्रत्ययो भवति सचडित् लोहितिमा अणि
मा कालिमा लघिमा ऋर इमति हसादेर्लघोर्ऋकारस्य रेफो
देशो भवति इमनादौ प्रत्यये परे प्रथिमा म्रदिमा बहोर्भो
वइतिविग्रहे बहोर्लोपो भू च बहोः बहोरुत्तरेषामिमनाः ७५

वृतोनप्र न्समप्रहृत्वोद्योदीघः श्राच सपोगात्त

ल्लोपः हृसेपः
ल्लोपः
131

दीनामिकारस्यलोपोभवति बहोःस्थानेभूवादेशः भूमा अ
स्त्यर्थेमतुः नाम्ना मतुप्रत्ययोभवति अस्यास्मिन्वाऽस्तीत्ये
तस्मिन्नर्थे उकारोनुमविधानार्थः गोमान् गोमती श्रीमान्
श्रीमती अद्रकौचमतर्थे वैजयंतः प्रासाद वैजयंतीपताका
अस्याःस्तीति वैजयंतिकः मायाअस्यास्तीति मानोपधाइ वि
नो मकारोनात्सकारोनोपधादकारोनादकारोपधाचवतिनो
प्रत्ययोभवतोऽस्त्यर्थेः पंचानुपनीऊजीदंडी हृषहतीभूमिः
किंवास्यामी तडिदादिभ्यश्च तडित्वान् पतत्कि पतञ्जाःपरि

वैजयंतः वैजयंतिकः प्रासाद

मायिकः

न

सा॰ माणेवतुः परिमाणेऽर्थेवतुः प्रत्ययोभवति यत्तदो ए यत्त॰
७८ दोष्टेतानंभवति वतोपरे किमःकियेश्च किमःकियादेशोभ
वतिवतोर्वकारस्ययकारः यावान् तावान् कियान् श्राद्द॰
स्वैतदेवा एतावान् इयान् तंदादेरिलः तेदिलः फतिलः
[illegible] अत्रमेदंताडरः देतरः श्रद्दादेर्लः श्रद्दालः दया
लुः कृपालुः श्रस्मायामेधाश्रग्भ्योऽस्त्यर्थेविनिर्वक्तव्यः तप
३ नां शै सै च स्वी मायावीमेधावी श्रग्वी वाचोग्मिन् वाग्मी श्रालाटोऽ
ना म्नो नोत्नाप श घो क्तिनभाषिणि वाचाटः वाचालः ईषदपरिसमाप्तौकल्पदे ७८

पटुदेशीयाः ईषदपरिसमाप्तः सर्वज्ञः सर्वकल्पः पटुदे
शीयः कविदेशीयः प्रशंसायां रूपः प्रशस्तो वैयाकरणो
रूपः भूतपूर्वे चरट् दृष्टचरी प्राचुर्यविकारप्राधान्यादिषु
मयट् अन्नमयो यज्ञः मृन्मयो घटः स्त्रीमयो जाल्मः अश्म
नमयश्चंद्रः तदधीतेवेदवेत्यर्थाण्वक्तव्यः व्याकरणमधीते
वेद वा वैयाकरणः सौभनोऽश्वः स्वश्वः वेदेति सौवश्वः न
सेपियौ ऽपुरटच सेपिजौ यौ सेपियौ तयोः सेपिजयोर्यकार
वकारयोः सेवेपिनः स्वरस्य वृद्धिर्न भवति किंतु तयोर्वृद्धा

तेर

सा॰ ७७

134

गमोभवति इट्वउट्वइत्येतावागमौभवतः वसोर्विश्वैवेकृ
त्वायकारात्पूर्वमिकारः वकारात्पूर्वमुकारः पश्चादादिस्वर
स्यजिगाति इतोज्ञानार्थे लजितः तूषितः तुपितः तरतमे
यसिष्ठाःप्रकर्षे अतिशयेर्थेतरतमईयसुइष्ठ इत्येतेप्रत्यया
भवंति शुक्लतरः शुक्लतमः कृसतरः कृसतमः ईयसिष्ठौ
डिन्नौवक्तव्यौ टिलोपः उकारोनुबंधविधानार्थः नस्महतइति
दीर्घः अतिशयेनलघुर्लघीयान् पापीयान् लघीयसी पा
पीयसी लघिष्ठः पापिष्ठः गुर्वादेरिष्ठेमेयस्सु गुर्वादेर्गरा ७७

दिरादेशोभवति इष्ठेमेयस्सुपरेषु गणादिषुलोपश्च अति
शयेनगुरुःगरीयान् गरिष्ठः गरिमा(अतिशयेनप्रियः) प्रि
यशब्दस्यप्रआदेशोभवति प्रेष्ठः प्रेयान् प्रेयसी स्थूलशब्द
स्य स्थ वा आदेशोभवति स्थविष्ठः स्थवीयान् स्थेमा स्थवी
यसी ईलोपोज्याशब्दादीयसः ज्याशब्दात्परस्येयसईकारस्य
लोपोभवति अतिशयेनवृद्धोज्यायान् ज्येष्ठः अतिशयेन
दीर्घो द्राघीयान् द्राघिष्ठः प्रशस्यस्यश्रः प्रशस्यशब्दस्य
श्रआदेशः अतिशयेनप्रशस्यः श्रेयान् श्रेष्ठः बहोरिष्ठेभिः

सा॰ बहोरन्तस्येकारस्य यिरादेशो भवति बहोर्भूश्च भूयिष्ठः भूया 136
७८ न् विन्मन्तन् तृप्रत्ययानां नेलोपश्श्रेष्ठादौ अतिशायेन कर्त्ता
करिष्ठः इत्यादि प्रयोगवशात् किमोव्ययादाख्यातात्तरत
मयोराम्वक्तव्यः ऊतस्तरां परमाणवः ऊतस्तमां नेषामारभ
कत्वे उच्चैस्तरां गायति पचतितरां पठतितमां परिमाणे द
घ्नादयः परिमाणेर्थे दघ्नट् मात्रट् द्वयसट् इत्येते प्रत्यया भव
न्ति जानुदघ्नं जलं शिरोद्वयसं पुरुषमात्रं द्वयोर्बहूनां चैक
स्य निर्द्धारणे क्रियमाणे किमादिभ्यो वा डतरडतमौ वक्तव्यौ ७८

कतरोभवतोः काख्वः कतमोभवतांतात्रिकः भवतोर्थेनर॰ 136
स्तार्थिकस्तनरउत्रूह्लन्त संख्येयविशेषणावधारणे द्वितस्था
त्रूभ्यांतीयः द्वितीयः त्रेः संप्रसारणे तृतीयः षट्चतुरोस्थट्
षष्ठः चतुर्थः पंचादेर्मः पंचमः सप्तमः एकादशादेर्डः ए
कादशः विंशत्यादेर्वातमट् विंशतितमः विंशतितमी॰
विंशः शतादेर्वातमट् पूरणेशततमः शततमी कतिकति
पयाभ्योघ्यट्कतिथः कतिपयथः संख्यायाःप्रकारेधाद्विधा
त्रिधा षोढा गुणेणवा द्वेधा त्रेधा द्वैधं त्रैधं क्रियायाअ॰

सा॰ ७२

एकोकृत्वस् पंचकृत्वः द्वित्रिभ्यांतुः द्विशः त्रिशः बह्वादेः
प्रास् बहुशः स्तोकशः अल्पशः तयायडौ संख्यायाः द्विती
यं त्रितीयं द्वयं त्रयं द्वितयी त्रितयी द्वयी त्रयी शेषा निपा
त्याः कत्यादयः इति तद्धितप्रक्रिया समाप्ता प्रथमवृत्तिः
समाप्ता आचार्यपूर्वार्द्धं संपूर्णम् शुभमस्तु सर्वजगताम् ॥
कल्याणमस्तु ॥ संवत् १९०३ ॥

138

727

७२

A.C. Joshi Library
P.U. Chandigarh

MSS No. 727 (Part - 4) Subject Vyakarna

Name of MSS Saraswat Parkirya (Upsarg Sangak)

Author Swarupacharya

Period ______ Folios 5

Script Devnagiri Source Prof. M. Rakesh, D.A.V. College. Jalandhar

Missing Folios ______

१ र्थे मंगलारंभयोश्च अर्थांतरकथने तम् गानदिनार्थे श्वस् आगामि-
दिनार्थे उच्चैः उच्चत्ववाचकः अतिशयार्थवाचकश्च एवं उच्चकैरपि
नीचकैः नीचत्वार्थे स्वरस्वरणार्थे अंतर् मध्ये प्रातः प्रभाते पुनर्भू-
यस् एतौ द्वौ यौनःपुण्ये सह सहार्थे अंतरेण विनार्थे अंतराम-
ध्यार्थे अलं भूषायां निवारणे पर्याप्तौ समर्थे च कृते निवारणे प्र-
णार्थे च अप्रमानोना एतेच नाः प्रतिषेधार्थे ईषत् स्तोकार्थे ईषार्थे-
व भृशं अत्यर्थे हयान हरार्थे यतः यस्मात्कारणात् इत्येवंचादिग-
णो निपातसंज्ञको भवति स्वरश्च अआइईउऊऋॠऌॡएऐओऔ १

2

ॐ चादिर्निपातः चादिर्गणोनिपातसंज्ञकोभवति च पुनरर्थेसमु
च्चयादिषुच वा विकल्पार्थेउपमानार्थेच हअह इतिहैखेदार्थे
पादपूर्णार्थेच अहह इत्यपि खेदे आश्चर्येच एव निश्चयार्थेऔ
पम्येच एवं अनेनाप्रकारेणअंगीकरणेच पूर्वोक्तस्मरणेउपमा॰
येच नूनं निश्चये पृथक् भिन्नार्थे विना अभावार्थे वर्जनार्थेच
नाना बहुप्रकारवाची नामइति कोमलामंत्रणेसंभावनायांच अ
ने विनार्थे मृषामिथ्या एतौद्वौ असत्ये अलिं सत्यार्थे नकेदोषा
एतौद्वौ रात्र्यर्थे चमिथस् परस्परार्थे अथअथो एतौद्वौ अनंतरा॰

3

२ तो विभक्त्यर्थे निपात्यते तस्मिन्निति तत्र अस्मिन्निति अत्र यस्मिन्निति।
यत्र कस्मिन्निति कुत्र ऊह्व तस्मिन्काले तदा यस्मिन्काले यदा क
स्मिन्काले कदा तेन प्रकारेण तथा येन प्रकारेण यथा केन प्रकारेण क
थं अनेन प्रकारेण इत्थं यस्मादिति यतः कस्मादिति कुतः तस्माद
ति: ततः अस्मादिति इतः सार्वविभक्तिकस्तसिरित्येके पूर्वस्मादिति
पूर्वतः सर्वतः परतः आहिच दूरे दूरेर्थवाच्ये आहिप्रत्ययो भवति
दक्षिणाहि वसेति चेडाला उत्तराहि वसंति देवाः आदिरुपसर्गा प्र
प्रकर्षे भोगलिप्सार्थे च १ अपि निश्चयार्थे २ सम समन्तार्थे ३ अनु। २

एतेनिपाताः एतेचतुर्दशतत्रअसंबोधनेभर्त्सनेच इ संबोधने उ रोषोक्तौ
ऊ अहोऽर्थेनिवारणेच ऋकारलृकारौस्तोभवाचकौ एसंबोधने ऐआ
ह्वेर्थे अनुनयेच ओऔ भवत्यर्थे ओंअंगीकारेआश्चर्येच इत्यादिगणे
निपातसंज्ञकोभवति आदिशब्दादन्येपिज्ञेयाः सहसाकंसार्द्धंस
हशंसमं एतेसहार्थे कच्चित् इष्टपरिप्रश्ने एकोमलामंत्रणे नन्व
निश्चयेवितर्केचस्यात् अनेकार्थवाचकः इति समाप्त्यर्थेमानेच ऊ
नवितर्केर्थेविचारणेच स्वाहादेवहविर्दाने स्वधापितृहविर्दाने
हंतइतिखेदार्थे इत्येवंचादिगणोनिपातसंज्ञकोभवतितत्रादि॰

पश्चादर्थे ४ अव अवधारणे ५ निर निराकरणे ६ दुर दुष्टार्थे ७
अपि कोमलालापे ८ सु सुष्ठार्थे ९ उत वितर्के १० अभि सन्मुखा
र्थे ११ प्रति प्रत्यर्थे १२ परि परार्थे १३ उप समीपार्थे १४ अन्तर
मध्यार्थे १५ वि गत्यार्थे विशेषार्थे च १६ आङ् मर्यादार्थे १७
नि निःशेषार्थे १८ अधि अधिकारार्थे १९ अति अतिशयार्थे २०
आविर प्रकटीकरणे २१ अयङ्गण उपसर्गसंज्ञकः १ ॥

MSS No. 727 (Part - 5) Subject Vyakarna

Name of MSS Saraswat Parkirya (Uttard)

Author Swarupacharya

Period ______ Folios 180

Script Devnagiri Source Prof. M. Rakesh, D.A.V. College Jalandhar.

Missing Folios ______

मा॰ ३ १

ॐश्रीगणेशायनमः ॐअथाख्यातप्रक्रियानिरूप्यते धातोः ।
वक्ष्यमाणाःप्रत्यया धातोर्ज्ञेयाः भ्वादिः भूसत्तायामित्यादिश
ब्दोधातुसंज्ञोभवति सचत्रिविधःआत्मनेपदीपरस्मैपद्युभय
पदीचेति आदनुदात्तङितः अनुदात्तेतोङितश्चधातोरादात्म
नेपदंभवति ञित्स्वरितेतउभे ञितःस्वरितेतश्चधातोरुभे
आत्मनेपदपरस्मैपदेभवतः आत्मगामिचेत्फलमात्मनेपदंपर
गामिचेत्फलंपरस्मैपदंप्रयोक्तव्यमनवर्थात् परेतोमत पूर्वो
क्तनिमित्तविधुरादन्यस्माद्धातोःपरस्मैपदंभवति नवपरस्मैप

दानि तिबादीनामष्टादशसंख्याकानामाद्यानि नव वचनानि पर २
स्मैपदसंज्ञानि भवंति पराण्यात्मनेपदानि पराणि नव वचनानि
आत्मनेपदसंज्ञानि भवंति वर्त्तमाने तिप्तसंअंतिसिप्थस्थ
मिप्वस्मस् तेआतेअंतेसेआथेध्वेएवहेमहे प्रारब्धोपरिसमा
प्तश्च कालो वर्त्तमानस्तस्मिन्नभिधेये तिबादयः प्रत्यया भवंति अस्य
लडिति संज्ञा पाणिनीयानां नाम्नि च युष्मदि चास्मदि च भागेः ना
मादिषूपपदेषु सत्स्वपि विभागैरेते प्रत्यया भवंति नाम्नि प्रयुज्यमा
ने चाद प्रयुज्यमाने प्रथमः युष्मदि मध्यमः नेद्वास्मद्युत्तमः क

उ तरिपंच पंपरस्मैपदंकर्त्तरिभवति चादादपिनत्वभूद्व्येनस्मात्पर 3
२ स्मैपदिनोविकरणात् तिवादयोयोज्यंते भूतिपइतिस्थितेप
कारःपिकार्यार्थः अपकर्त्तरिधातोरप्रत्ययोभवतिकर्त्तरिवि
हितेषुतिवादिषुचतुर्षुदिव्यर्थेनेषुपरतःपकारोविकरणभे
दज्ञापनार्थः गुणः धातोरंत्यभूतस्यनामिनोगुणोभवति(पि
तिपरे) अवादेशःभवतिहित्वविवक्षायांभूतम् अपितादिङि
तु पकारेनेनादिकेचविहायाजः प्रत्ययोङित्संज्ञोभवति न
क्ङि अघुसि किति ङिति चपरेधातोर्गुणोनभवति स्फसंवर्ज २

पित्वात्कृतद्विर्वचनादुस्मिपरेनगुणोभवेभवन्तोङित्वानसिगु॰
णप्रतिषेधेप्राप्तेप्यप्रत्ययनिमित्तोगुणः भवेभवभवतः बहुव
चनेभूयेति एदे अकारस्यलोपोभवन्त्यकारएकारेचपरेभवे॰
ति भवसि भवथः भवथ ॰ता अकारस्यात्वंभवतिवकारेम
कारेचपरेभवामि भवावः भवामः सराजाधार्मिकोभवति त्वं
साधुर्भवसि अहमात्मविद्भवामि अथवावयानात्वयुरुषविशेषः
साधूस्तचत्वंचभवथः। विधिसंभावनयोः यात्यातांयुस्यास्यातं
यातयांयावयामईतईयातांईरन्ईयास्ईयाथांईध्वंईयईवहि

३ ईमहिविधिः कर्त्तव्याद्यर्थोपदेशः संभावनं कल्पनमूहस्तत्रयादाद
३ यः प्रत्यया भवंति एषां लिङितिसंज्ञायार्ड् अतःपरोयाड् भव
ति भवेत भवेतां झस्य रुट् अतःपरस्य झस् इडागमो भवति भ
वेयुः भवेः भवेत भवेत यामिये अतःपरो यामियं भवति
भवेयं भवेव भवेम शिष्योगुरुं शुश्रूषको भवेदिति विधिः भ
वेदसौ वेदपारगो ब्राह्मणत्वादिति संभावने २ आशीः प्रेरण
योः तुपूर्वो अवहितेन आनिपूर्व आमपूर्वो आनो अनो स्वआध्यो
र्थे एपू आवहै एपू आमहै पू अथामप्रार्थनमाशीः परस्मैहार्थयो ३

सनेवाप्रेरणांतुप्रवर्त्तनेतत्रतुवादयःस्युः पंचांसंज्ञालोट् तुहो
स्तानतुःआपिपिषिवावमावः भवतुभवतात्द्वाभवतांभवंतु अतः
अकारादुत्तरस्यहेर्लुग्भवति भवभवतात्द्वा भवतं भवत भवा
नि भवाव भवाम आशुष्मानभवतु भवान् अद्यायनायोद्यतो
भवसोम्य २ अनद्यतनेनतीते दिवृतो अत् सिपू तेनेअमिपू
वमेतन् आतोअनयास् आथांध्वंइवहिमहि अतीनायारात्रेर्या
मद्वयादर्वाग्गणावदागामिन्याःरात्रेःप्रथमेयामद्वयेसैयत्ननस्त
नोन्योनद्यतनस्तस्मिन्ननद्यतनेतीतेकालेदिवादयःप्रत्यया॥

भवंति यषांचसंज्ञालङ्‌ दिक्षिमीनामिकारउच्चारणार्थः नेनो
नकारइ एणानन्यकर्तरीनिविशेषणार्थः वावसाने दिवादावट्
दिवादेशेपरेयातोरडागमोभवति टिलादादौ अभवद् अभवत् अ
भवतां अभवन् अभवः अभवतं अभवत अभवं अभवाव अ
भवाम ह्योभवनस्तत्रः ४ परोक्षे णप् अतुस् उस् थप् अ
थुस् अ णप् वं मप् अतेइरेसेआथेध्वेएवहेमहेयातोः परो
क्षेतीतेकालेणवादयः संज्ञाचैषांलिट् णकारोवृद्ध्यर्थः द्वि
त्वणवादिसंयोगेयातोद्विर्वचनं आभ्वोणादौ पूर्वस्यांका

श्रीः

रस्यभूणाह्रस्वोकोरोभवतिणादौपरे ह्रस्वः पूर्वसंबंधिनोदी 8
र्घस्यह्रस्वोभवति ऊभानोजवचणाः पूर्वसंबंधिनोऊभानोज
वास्सवणाभवंति ऊउथचभानोजडदगवाः खफछठथानोचट
तकपाः भुवोवुक भुवोवुगागमोभवति णवादौपरेबभूवव
भूवतुः बभूवुः क्रादेर्णादेः सृसृभस्तुद्रुश्रुस्तुद्रुस्पेतस्मात्परस्य
णवादेर्गणस्यवस्मादेरिट्नभवत्यनयस्मात्तुभवतीतिनियमादि
डागमःबभूविथ बभूवथुः बभूव बभूव बभूविव बभूवि
म वलिर्वलवान्बभूव प थैरिषि यान् यास्तो यास्तस

उ. यास्मयास्तेयास्तयास्मेयंस्त्वयास्मसीष्टसीयास्तांसीरन्सीष्ठास्सीया
प स्थांसीध्वंसीयसीवहिसीमहि यातोराशिषियादादयः॰ संज्ञाचैषा स्युः
माशीर्लिङ्॰यादादेः यंकिदाच्चपिदितिवर्ज्यः भूयात् भूया
स्तां भूयासुः भूयाः भूयास्तं भूयास्त भूयासं भूयास्व भूया
स्म श्रीमान्भूयात् ६ स्यतेनेतातारौतारःसतासितास्थस्ता
स्थतास्मितास्वस्तास्मःसेतातारौतारःस तासेतासाथेताध्वे ताहे
तास्वहेतास्महे धेवाभाविनार्थेतादयःस्युः संज्ञाचैषांलुट् सिस
तासीस्यपामिट् यातोःपरेषांसिसतासीस्यपामिडागमोभवत् प

ति भविता भवितारौ भवितारः भवितासि भवितास्थः भवि
तास्थ भवितास्मि भवितास्वः भवितास्मः श्वो भविता ग्राऽऽभारः
कुमारस्य ७ स्यादौ भविष्यति स्यप्रत्ययान्तो भविष्यति कालेस्यप्र
त्ययो भवति तिवादिष्वशादेषु परतः एषो संज्ञा लृट् भविष्य
ति भविष्यतः भविष्यन्ति भविष्यसि भविष्यथः भविष्यथ
भविष्यामि भविष्यावः भविष्यामः कल्किर्धर्मप्रवर्तको भवि
ष्यति ८ स्यप् क्रियातिक्रमे क्रियाया अतिक्रमे ऽन्यस्मिन्कारणा
द् निष्पन्नौ स्यप्रत्ययान्तोः स्यप्रत्ययो भवति दिवादौ परतः एषा।

उ
६

संज्ञालङ् अभविष्यत् अभविष्यतां अभविष्यन् अभविष्यः अ- ॥
भविष्यतं अभविष्यत अभविष्यं अभविष्याव अभविष्याम य-
दिसद्वृष्टिः स्यात्तदाचाभविष्यन्नदासुभिक्षमभविष्यत् ऐ भूते-
सिः पानोर्भूतमात्रकालेसिः प्रतियोभवति दिवादिपरः इका-
रः सेरितिविशेषणार्थः एषांसंज्ञालुङ् दिवादावट् अभूस्त्
इतिस्थिते सादेपे पेपरस्मैपदेदाधास्थाइणभूपिबतिभ्यः परस्य
सेर्लोपोभवति भुवः सिलोपे अयडिल्लकि गुणवृद्धीन अभूत्
अभूतां अभूवन् भुवः सिलोपे स्वरेवुगवक्तव्यः अभूः अभूतं ६

12

अभूत अभूवं अभूव अभूम अभू ह्रषि: माङि:गमिरेवस्मसहितेदि
वादिर्वा माट:माङ्:योगेऽप्रटेनस्यात् माभवानभूत् मास्मभूत्
मास्मभवत् ॥ १ ॥ अवबल्लणगतिकोसादिषु अवतिअवेत अवतु
त्वादे: स्वरादेर्धातोर्हिनीयोडागमोभवतिदिवादिपर:आवत्
परोहेत्वद्विस्य पूर्वस्यहस्सादि:शोष:पूर्वस्यादिर्हस: शिष्यतेन्येहसा
लुप्यंते आभ्यामाणंदेसवर्णेदीर्घ: आव आवतु: आवु: आविथ:
आवथु: आव आव आविव आविम अव्यात् अव्यास्तो अविता
अवितारौ अविष्यति आविष्यत् से: सिर्णाह्लादपरयोर्दिस्यारी

डामामोभवति इटईटि इटउत्तरस्यसेर्लोपोभवतीति परेऽप्रावीत्
आविष्टां स्राविदः सेराकारांतात्सिद्धस्त्रोत्तरस्यानडस्सभवति आवि
षुः आवीः आविष्टं आविष्ट आविष्टे आविष्व आविष्म अनस्तानम
नामनेअनतीत्यादि चितीसंज्ञाने उपधायालघोर्गुणः धातो
रुपधायालघोर्नामिनोगुणोभवति चेततिचेतेत् चेततु अचेत
त् चिचेतणादिरपितकित् चिचितनुः चिचितुः चिचेतिथचि
चितथुः चिचित चिचेत चिचितिव चिचितिम चित्यात्
चितास्तो चेतिता चेतिष्यति अचेतिष्यत् अचेतीत् अचि ७

५

तिष्ठं अचितिषुः एवंषिधुगत्योआदेशः सः धातोरादौवर्त्तमा
नयोः षकारणकारयोःसकारनकारौभवतः सेधति सेधेत्
सेधतु असेधत् किलात् सिषेधसिषेधिथ सिषिधि वसिध्यात्
सेधिता सेधिष्यति असेधिष्यत् असेधीत् षिधूशास्त्रेचमांग
ल्ये ऊदित् सेधति ४ सिषेध सिध्यात् ऊदितोवा ऊदितो
धातोःपरस्यवलादेरनयीड्वा सेधिता नथोर्धः झभांतात्पर
योस्तकारथकारयोर्द्धकारादेशोभवति दधातिंविना सेद्धा।
सेधिष्यति सेत्स्यति असेधिष्यत् असेत्स्यत् असेधीत् असैदे

उ.
८

15

नामिवतः नामिवतो नि टो धातोर्वृद्धिर्भवति सोपरस्मैपदे लसे
वपा असैन्सीत् कसात् कसाडन्तस्यसेर्लोपोभवति कसेपरे
असैष्टां असैन्सुः असैन्सीः असैष्टं असैष्ट असैन्सं असैन्स्व असै
न्स्म गद व्यक्तायां वाचि गदति गदेत् गदतु अगदत् कहो
श्चुः पूर्वसेवयिनोः कवर्गहकारयोश्चुत्वं भवति अत उपधायाः
धातोरुपधाया अकारस्य वृद्धिर्भवति ञिति णिति प्रत्यये परे जे
गाद जगदतुः जगदुः जगदिथ जगद णलुत्तमो वा णित् जगा
द जगद जगदिव जगदिम गद्यात् गदिता गदिष्यति अगदिष्य

८

तृ णिते पपरस्मैपदे सिर्णीड्भवति हलादेर्लघोः हलादेर्लघु 16
आदेःसःस्नः अ कनेरि कारस्यसेटिसौपवृद्धिर्वा अणादीत् अणादीत् अणादिष्टां णादश्च
व्यंकेशाठन्नेदति नेदतु नदतु अनदत् ननाद लोपःपचोवि
त्वेचास्य पचादीनामन देशादीनांपूर्वस्यलोपोभवति ए
कहलमस्याकारस्यचैकारःकितिणादोसेटियपिवनेदतुः नेडुः नेदि
थ ने दथुः नेद ननाद ननद नेदिव नेदिम नद्यात् नदिता नदि
ष्यति अनदिष्यत् अनादीत् अनदिष्टां अनदिषुः डुणादि स
मृद्धो डरनुबंधः ङितोषुरितिसंज्ञाविशेषणार्थः इकारोदिर्नोपो घः
इ

इदितो नुम् इदितो धातोर्नुमागमो भवति नंदति नंदेत् नंदतु अ 17
नंदत् ननंद नोलोपः धातोरुपधाभूतस्य नकारस्य लोपो भवति
किति ङिति च परे इत्युपधानकारलोपे प्राप्ते न संयोगात् सृदे
नात्संयोगात्तु परो णादिरपि कित् न भवति ननंदतुः ननंदुः इदि
तो नलोपाभावो वाच्यः नंद्यात् नंदिता नंदिष्यति अनंदिष्यत् अ
नंदीत् अर्च पूजायां अर्चति अर्चेत् अर्चतु आर्चत् नुगशो
अशादीनां पूर्वस्य नुगागमो भवति णादौ परे आनर्च आनर्चतुः
अर्च्यात् अर्चिता अर्चिष्यति आर्चिष्यत् आर्चीत् आर्चिष्टां व्रज

न

गतौ व्रजति व्रजेत् व्रजतु अव्रजत् वव्राज वव्रजतुः व्रज्यात् व्र 18
जिता व्रजिष्यति अव्रजिष्यत् वदव्रजहलंतानोमिति वृद्धिः सौ
पे अव्राजीत् गुपूरक्षणे आयः गुपादिभ्यः स्वार्थे आयप्रत्ययो भ
वति अपि नित्यमनपि वा सयांतः यङादिप्रत्ययांतः धा
तुसंज्ञो भवति यान्तत्वात् तिबादयः गोपायेत् गोपायतु अगोपा
यत् कासादिप्रत्ययांतात् आम् कस भू परः कासादेर्धातोः प्रत्यया
न्ताच्च णिचादाम् प्रत्ययो भवति सच कृ अस भू परः प्रयोक्तव्यः
कासासदयदाम्यादिगुरुमाननेकस्वरश्चेति कासादयः यतः

गोपायति

19

उः स्वाम्विहितस्तस्मादनुप्रयुक्तकृञो ण्यामं ननु भसोः विधानसामर्थ्या
९ दस्तुर्भूभावो पिन आमस्त्वाव्ययनानस्वरविभक्तेर्लुक् उकृञ्कार
णेन नादिः परोक्षेणवा दिर्द्विर्वचनः पूर्वस्यैवं यिनोत्कारस्याका
रो भवति चकृ स्वरनिष्ठिते पातोर्नामिनः पातोरेवस्य भूतस्य
नामिनो वृद्धिर्भवति जिति णिति च प्रत्यये परे गोपायांचकार स
रे गोपायांचक्रतुः गोपायांचक्रुः क्रादित्वान्नेट् गोपायांचकर्थ गो
पायांचक्रथुः गोपायांचक्र गोपायांचकार गोपायांचकृव गोपा
यांचकृम अस्मद्विहितं पूर्वस्य ह्रस्वादिः आम्भो णादौ गोपाया ९

शेषः

20

मास गोपायामासतुः गोपायामासुः गोपायांबभूव गोपायां
बभूवतुः गोपायांबभूवुः पक्षे यकारस्याःकारस्य च लोपो भ
वति अनपिविषये गोपाय्यात् गोपायिता गोपायिष्यति
अगोपायिष्यत् अगोपायीत् पक्षे जुगोप जुगुपतुः जुगुपुः
जुगोपिथ ऊदितो वा जुगोप्थ जुगुपथुः जुगुप जुगोप जु
गुपिव जुगुप्व जुगुपिम जुगुप्म गुप्यात् गोप्ता गोपिता गो
प्स्यति गोपिष्यति अगोप्स्यत् अगोपिष्यत् अनिटो नामिवतः
ऊस्मात् अगौप्सीत् अगोपी सेटिमोहसोनलत्वणवृद्धिर्न ।

ॐ ॥

अगोपीत् धूपसंतापे धूपायति धूपायांचकार धूपायामास
धूपायांबभूव धूपाय्यात् धूपायिता धूपायिष्यति अधूपायि
ष्यत् अधूपायीत् पक्षेःतपि दुधूप धूप्यात् धूपिता धूपि
ष्यति अधूपिष्यत् अधूपीत् पण व्यवहारे पणायति पणा
यांचकार पणाय्यात् पणायिता पणायिष्यति अपणायिष्य
त् अपणायीत् पक्षेपपाण लोपःपचोंकिते चास्य पेणतुः
पेणुः पण्यात् पणिता पणिष्यति अपणिष्यत् अपाणीत्
अपणीत् तपसंतापे तपेत् तपतु अतपत् तताप तेपतुःते ॥

तपति

पुः तेषिश्च वेदृश्यपः स्वरांतानामकारवर्णोच मादावति टोपा 22
नूनेष्यपोवाद्रूडागमोभवति ततपू यत्तप्याते नैकस्वराद्‌तुदा
त्तात् एकस्वराद्धातोर्यात्तपाठेनुदात्तइत्येवंपठितादिडागमोनभ
वति तथाहि जोहृदं तेर्यीतिह्त्वा श्रीस्तुनुत्स्विडीस्विभिः
वृड्. वृञ्‌भ्यांचविनेकाचः स्वरांतेष्वनिटोमताः १ कांतेषुयात्तुः१
शाकेकः स्कांतेष्वकस्तुएस्कानिः नांतेषुहोमदिहृतोसांतेषुहो.
वसिवंसिः २ वांतेषुषट्पविमुचीरिचिर्वेचिविचीसिचिः ।
भांतायमरम्लमो मांतागमिर्यमिनमीरमिः ३ स्पांतिर्निजिर्भि

उ. जिर्भजिर्भ्रस्त्रमस्त्रपुजोभुजिः युजिरंजीविजिहजीस्वजिभंजि
११ हृजोनिटः ४ अर्दिःस्वदिखिदीपद्यन्तदीनुदिभिदीप्सादिः वि
द्यविंदिक्लिदीस्विद्यविदसदस्कंदहृदोनिटः ५ क्रुधिक्षुधिविषु
यीतुष्यवेष्ययायीहृयिर्कोयिः क्षिपमायपृच्छुपिप्रोक्षायानापक
दशांनिटः ६ शापिःत्तिपिक्लिपीनप्तिपूनंप्लेलिपिर्लेपिः त्रप
योदषानिटः पांतः वपिःस्वपिशापीसृपिः जपादषांसृशोदंशिः
स्पृषिसृषिलिषोविषिः दहिर्दिहिर्दुहिमहीमिहीमहिलि
हीर्वहि ८ हृषिक्लिषितषीवृषाहिषीडषिपिषीविषिः क्लि ११

षिः शिषिप्सुषीषां नाशो क्षाणकाद्ष्वानिटः ९ नमा न्नमौरो नमा
रः नप्स्यति अनप्स्यत् अनाप्सीत् ऊसात् अनाप्सां अनाप्सुः
दृशादेः पश्यादिः दृशादेर्धातोः पश्यादिरादेशो भवति चतुः
षु दृशिरप्रेक्षणे अस्य पश्यादेशः पश्यति अपश्यत् पश्यतु ।
अपश्यत् लिटि द्विवे पूर्वस्य ऋः उपधाया लघोर्गुणः ददर्श दः
दृशतुः अपितो णादेः कित्वान्न गुणः ददृशुः सृजिदृशोस्थपो
वेट् ददर्शिथ पक्षेगुणः रारोऽसेदृशोऽटश कृषम्रजन्तत्न
मृशस्पृशा न्तृपृम्नन्त दृपस्पृशोऽसेपरे अरोरोभवति द्रष्टा

दृशादिःशेषः

उ॰
१३

जादेशः षः षत्वतुक्त्वेदद्दृष्टः ददृशिवान् ददृपात्तदृष्टा षढोकःसे पानोः 25

षकारढकारयोः कत्वेभवति सकारेपरेदृक्ष्यति अदृक्षत्तणिनेगु

णः एरोऽन्तउपधायाः अद्राक्षीत् कस्मात् अद्राष्टां अद्राक्षुः इ

रितोवा इरितोधातोर्वाङः प्रत्ययोभवति दिवादिपरः सेरपवादः

ऋदृशोऽङि गुणोवाच्यः अदर्शत् अदर्शतां अदर्शन् पापानेपि

वादेशः पिबति आदेशस्यादेन्तत्वात्रोपधायागुणः पिबेत् पि

बतु अपिबत् आतोणपृडौ आकारान्ताद्धातोःपरोणलएडौभवति

डित्वाट्टिलोपः पपौ पानेमुदाप्नुनः आतोनपि अविद्यमानोऽप १३

संयोगयत्रसोनपुनस्मिन्ननपिविषयेकितिङितिस्वरेपरेयातोराका 26
रस्यलोपोभवति इतिवेनिवाच्योपपन्तः पपुः पपिथ पपाथ ।
दादैरे अपिद्दाथामागेहाकपिवति सोस्थानामाकारस्यैकारोभ
वत्याशीर्लिङि पेपेयात्पानीयास्मति अपास्यत् दादेःपे पेप
रस्मैपदे अपिद्दाथास्थाइणाभूपिवतिभ्यः परस्मैसेर्लोपोभवति
अपात् अपातो उस्यालोपः उसिपरे अकारस्यलोपोभवति अ
पुः घ्रागंधोपादानेजिघ्रादेशः जिघ्रति ४ जघ्रौसंयोगादेः
रादेनस्यकितियादादावेकारोवावाच्यः घ्रेयात् घ्रायात् अघ्रात्

उ॰
४८

घ्रास्यति अघ्रास्यत् घ्राध्मासाघ्रापेटोलुङि॰ षेसिलोपोवावाच्यः अघ्रा
त् अदेतातो यमिरमिनमीनांच सक्सेरिट् वपेवक्तव्यौ अघ्रासी
त् अघ्रासिष्टां अघ्रासिषुः ध्माशब्दाग्निसंयोगयोः धमादेशः सेप
मति लोहंलोहकारः दध्मौ शंखं प्रतापवान् ध्मायात् ध्मेयात्
ध्माता ध्मास्यति अध्मास्यत् अध्मासीत् ष्ठागतिनिवृत्तौ तिष्ठादे
शः तिष्ठति ४ लिटिष्ठादेःस्तःस्तः निमित्ताभावन्यायेनठस्यथः
तष्ठास्थात् खपाः द्विवेकृते यत्पूर्वंरूपंतस्योत्तरे खपाः शिष्यंतेन
ष्टासाः तस्थौ प्रीतस्तदास्थाने॰ तस्थामंस्थायातंस्थेयातंस्था ४८

तस्थाव

27

ताख्यास्यति अख्यास्यत् अख्यात् अख्यातां अख्युः म्नाऽभ्यासे मना 28

देशः मनति मम्नौ अम्नासीत् दाण दाने अस्य यच्छादेशो यच्छ

ति ४ ददौ देयात् दाता दास्यति अदास्यत् अदात् ऋ गतौ

ऋच्छादेशः ऋच्छति ऋच्छेत् ऋच्छतु आर्छत् वृद्धिः आरगु

णोर्त्ति संयोगाद्योः ऋतेः संयोगादेर्ऋदन्तस्य च गुणो भवति

यकि यङि किति णादौ वाशीर्लिङि च आरतुः आरुः अर्यात् अ

र्ता हन्गमः स्यपः हन्तेर्ऋदन्तात् गमेश्च स्यपर इडागमो भवति

गमेस्त्वेय इति वाच्यं अरिष्यति आरिष्यत् लिङ्घादेर्ऽः लि

उ॰
५

नोयातोः पुषादेर्गुणादेश्च ङ प्रत्ययो भवति पे सेरपवादः पुषादित्वा
तङ्ः ऋदृशोऽङि गुणः स्वादेः आरन् आरतां सृगातो अस्यथीश्व
गतो यावादेशः यावतिह्रयः पतेस्सरति ४ समारं मस्वातेः स
सर्थे समस्वकृशादित्वादिङ्भावः यादादौ ऋकारस्य रिङादेशः श्री
शीयादादौ यपरे स्त्रियामनसमतो सरिष्यति असरिष्यत् असार्षी-
त् असार्ष्टां असार्षुः शङ् शानने शीयादेशः शीयादेशोऽगा
त्वेवाच्यं शीयते शीयेत शीयतो अशीयत शाशादशोदङ्ः
शोङः शोदिष्य शाशान्य शायान् शात्ता शास्यति अशास्यत् । ५

लित्वात्ङः असदत् षद्लृ विशरणगत्यवसादनेषु असयसीदादेशः
सीदति ४ ससादसेदतुः सद्यात् सत्तासत्स्यति असत्स्यत् अस
दत् इतिदृषादयः गमेश्छः गम्मिशुणांछोभवत्यचाछो ग.
म्लृगतौ गच्छति गच्छेत् गच्छतु अगच्छत् जगाम गमेस्वरे ग
महनजनखनघसामुपधायालोपोभवति अङे किति स्वरे जग्म
तुः जग्मुः जगमिथ जगंथ गम्यात् गंता गमिष्यति अगमिष्य
त् लृत्वेपवात्ङः अगमत् यम नियमने यच्छति ४ ययामयेः
मतुः येमिथ ययंथ यम्यात् यंता यंस्यति अयंस्यत् अयंसीत्

उ अयंसिष्टां अयंसिषुः णमप्रह्वीभावेनमति ४ ननामनेमतुः ने- 31
१९ मिथ ननंथ नम्यात् नेनानेस्यति अनंस्यत् अनंसीत् जिजये
जयति ४ सपरोक्षयोर्लिङ्लिटिः सप्तमयेपरोक्षेचपरेजेर्गीआदेशो
भवति जिगाय यानोर्न्नोमितः इतिवृद्धिः जिग्यतुः जिगयि
थ जिगेथ येकिति डिःतियकारेपरेपूर्वस्यदीर्घोभवति जी
यात् जेता जेष्यति अजेष्यत् अजैषीत् अजैष्टां अजैषुः ग्लै
ग्लैहर्षक्षयेग्लायति ३ संध्यक्षराणामासंध्यक्षराणां धातूना
मात्वंभवत्यनपि जग्लौ ग्लायात् ग्लेयात् ग्लाता ग्लास्यति ९ १९

अम्नासयत् अम्नासीत् एवं म्नायतीत्यादि रंज रागे अपि रंजदं॰ 32
शांषंजषंजोणषामनुस्वारस्यलोपोभवत्यपिविषये रजति रजे
त् रजतु अरजत् ररंज ररंजिथ ररंजिव नोलोपः रज्यात्
रंक्ता रंक्ष्यति अरंक्ष्यत् अरंक्षीत् अरंक्तां अरंक्षुः दंश दशने
दशति ददंश दशतु दंष्टा दंक्ष्यति अदंक्ष्यत् अदंक्षीत् गु
प्तः गुप्तादिभ्यः स्वार्थेसप्रत्ययोंतस्मिन्सति धातोर्द्विर्वचनेगुप्
तिजकितमानदानूवधयातिनिति समगुपादयः कितीरोगापः
नयनेसंशयेच चिकित्सति ४ चिकित्सां चकार यतःचिकि॰

भवति

उं ७ त्स्यात चिकित्सिता चिकित्सिष्यति अचिकित्सिष्यत अचिकि 33
त्सीत पत्लृ पतने पतति ४ पपात पेततुः पत्स्यात पतिता
पतिष्यति अपतिष्यत अपतत वस निवासे वसति ४ एतादे
पूर्वस्य यजादीनां ग्रहादीनां च पूर्वस्य संप्रसारणं भवति यवरा
णामिउऋकाराः संप्रसारणेन त्वस्य स्वरस्यैवँ दीर्घः ह्रस्वस्यह्नः। दीर्घस्य
स्यः ग्रहज्याव्यधिवयिवशिवविश्वस्विभ्रस्जो ग्रहादयः श्विः
यजिवहिवपिवदिवसयोवेञ्ह्वेञ्स्वपणजादयः श्वयतिउ
वास यजां यवराणां ह्यृतः संप्रसारणं किति परे सवर्णे च सा। ७

देः॥ वः यस्य घासिवसीनां सस्य षो निमित्ते सति ऊषतुः ऊषुः उ
वसिथ उवस्थ उष्यात् वस्ता सस्तोनपि सकारस्य तकारो भव
त्यनपि से परे वत्स्यति अवत्स्यत् अवात्सीत् कसात् प्रत्ययलो।
पश्चायेन सस्य तः अवात्तां अवात्सुः वद व्यक्तायां वाचि वदति
७ उवाद उद्यात् वदिता वदिष्यति अवदिष्यत् अवादीत् अ
वादीत् चर गतिभक्षणयोः चरति ७ चचार चेरतुः चर्या
त् चरिता चरिष्यति अचरिष्यत् अचारीत् लप परिभाषणे
लपति ललाप लेपतुः लप्यात् लपिता लपिष्यति अलपि

ॐ
ध्यन् अलावीत् जीवप्राणधारणेजीवति ३ जिजीव जिजीव
९८ तुः शतंशरदोजीव्याङ्गवान् जीविता जीविष्यति अजीविष्य
त् अजीवीत् इतिपप्रक्रिया पयने आदाथई: अकारान्तर
स्थानआद्यसंवंधिनआकारस्यैकारादेशोभवति ४३२० पये
ते पयंते पयसे पयेथे पयध्वे पये पयावहे पयामहे । प
मीदेयत्तेराज्ये विधिसंभावनयोरीना दयः पयेत पयेया
तां पयेरन् पयेथाः पयेयाथां पयेध्वं पयेय पयेवहि य एधेमहि २
मेतः साधुरेयेत आशीःप्रेरणयोः पयतां पयेतां पयंतां प ९८

यस्व पर्ययेथां पर्ययध्वं पर्ययै पर्ययावहै पर्ययामहै ३ स्वादेः पर्यैयत
पर्यैयेतां पर्यैयन्त पर्यैयथाः पर्यैयेथां पर्यैयध्वं पर्यैयि पर्यैयावहि पर्यै
यामहि ९ पर्ययांचक्रे पर्ययांचक्राते पर्ययांचक्रिरे पर्ययांचकृषे पर्ययां
चक्राथे नामिनोचतुर्णां धोढः नाम्यंताद्धातोरुत्तरस्य सीध्वं
लुङ् लिटांधकारस्य ढत्वंभवति सेटोहस्मोनाद्वा पर्ययांचकृढ्वे
पर्ययांचक्रे पर्ययांचकृवहे पर्ययांचकृमहे ९ पर्ययांबभूव ५ पर्ययामास ६
पर्ययिषीष्ट पर्ययिषीयास्तां पर्ययिषीरन् पर्ययिषीष्ठाः पर्ययिषीया
स्थां पर्ययिषीध्वं पर्ययिषीढ्वं पर्ययिषीय पर्ययिषीवहि पर्ययिषी॰

एधिष्येतां एधिष्यंत एधिष्यथाः एधिष्येथां एधिष्यध्वं एधिष्ये एधिष्यावहि एधिष्यामहि ५४ ४५

महि ६ एधिता एधितारौ एधितारः एधितासे एधितासाथे एधि
ताध्वे एधिताहे एधितास्वहे एधितास्महे ७ एधिष्यते एधिष्येते
एधिष्यंते एधिष्यसे एधिष्येथे एधिष्यध्वे एधिष्ये एधिष्याव
हे एधिष्यामहे ८ ऐधिष्यत ९ एधिषीष्ट एधिषीयास्तां आतोनोदतः
आत आत्मनेपदस्यान इत्येनस्याद्भवति अकारादुत्तरस्य ८ एधिषी भवति
रन् एधिषीष्ठाः एधिषीयास्थां धिचसेलोपः एधिषीध्वं एधिषीय एधिषीव
हि एधिषीमहि ॥ ईक्षते ईक्षेते ईक्ष दर्शनांकनयोः ईक्षते ईक्षे
ते ऐक्षत ईक्षामास ईक्षांबभूव ईक्षिषीष्ट ईक्षिता ईक्षिष्यते

ईक्षांचक्रे

ऐतिष्यते ऐतिष्ट चेष्टचेष्टायां चेष्टते चेष्टेत चेष्टतां अचेष्टत चि- 38
चेष्टे चेष्टिषीष्ट चेष्टिता चेष्टिष्यते अचेष्टिष्यत अचेष्टिष्ट ईहचे-
ष्टायां ईहते ४ ईहांचक्रे ईहिषीष्ट ईहिता ईहिता ईहिष्य-
[ऐहिष्यत] ते ऐहिष्ट ऊहवितर्के ऊहते ऊहांचक्रे ऊहिषीष्ट ऊहिष्य [ऊहिता]
ते औहिष्यत औहिष्ट षेवृसेवने सेवते सिषेवे सेविषीष्ट से-
विता सेविष्यते असेविष्यत असेविष्ट द्युतदीप्तौ द्योतते ३ द्यु-
तेःपूर्वस्यसंप्रसारणंलिटि स्वापेस्तुपदिद्युते दिद्युताते द्योति-
षीष्ट द्योतिता द्योतिष्यते अद्योतिष्यत अद्योतिष्ट द्युतादिभ्यो

३ लुङि वापे लिन्नुषादेर्डः॥ अजुगुनत् रुचदीप्तौ रोचते रुरुचे रोचि
४ षीष्ट रोचिता रोचिष्यते अरोचिष्यत अरोचिष्ट अरुचत् तिज
निशाननेत्नमापोव गुप्तः॥ तितिक्षते तितिक्षांचक्रे तिति
क्षिषीष्ट तितिक्षिता तितिक्षिष्यते अतितिक्षिष्यत अतिति॰
क्षिष्ट गुप गोपनकुत्सनयोः जुगुप्सते जुगुप्सांचक्रे जुगुप्सि
षीष्ट जुगुप्सिता जुगुप्सिष्यते अजुगुप्सिष्यत अजुगुप्सिष्ट
मानविचारणे यःसे अकारःपूर्वइकारोभवति सन्प्रत्ययप
रे मान्बादीनांपूर्वेकारस्यदीर्घःनावाच्या मीमांसते मीमांसा॰ ४

39

चक्रे मीमांसिषीष्ट मीमांसिता मीमांसिष्यते अमीमांसिष्यत
अमीमांसिष्ट बधनिंदायां आदिजबा बीभत्सते बीभत्सांच
क्रे बीभत्सिषीष्ट बीभत्सिता बीभत्सिष्यते अबीभत्सिष्यत
अबीभत्सिष्ट वृतुवर्त्तने वर्त्तते ववृते वर्त्तिषीष्ट वर्त्तिता वर्
त्तिष्यते वृद्भ्यःस्यसनोर्वा पं वृतादिभ्यः स्यसनोर्वा परस्मैपदं
पेऽनिट्च वर्त्स्यति वर्त्तिष्यते अवर्त्स्यत अवर्त्तिष्यत अवर्त्ति
ष्ट अवृतत वृधुवृद्धौ वर्धते ववृधे वर्धिषीष्ट वर्धिता वर्धि
ष्यते वर्त्स्यति अवर्धिष्यत अवर्त्स्यत अवर्धिष्ट अवृधत स

उ:
२१

ष्यस्तवर्णोस्यंदतेस्यस्यंदेस्यंदिषीष्टस्यंत्सीष्टस्यंतास्यंदिता स्यंदिष्य
ते स्यंत्स्यते स्यंदिष्यति स्यंत्स्यति अस्यंदिष्यत अस्यंत्स्यत अस्य
दिष्यत अस्यंत्स्यत अस्यंदिष्ट अस्यंदत अस्यंदत कृपू सामर्थ्ये
कृपोरो लः कृपो धातो रकारस्य लकारो भवति ऋकारस्य लृका
रः कल्पते चक्लृपे कल्पिषीष्ट इड्भावे सिस्योः धातोरूपधाया
नामिनो गुणो न भवति सिस्योरनिटोः परतः क्लृप्सीष्ट कल्पि
ता कल्प्ता कल्पिष्यते कल्प्स्यते कल्पिष्यति कल्प्स्यति अक
ल्पिष्यत अकल्प्स्यत अकल्पिष्ट अक्लृप्त अक्लृप्सातां अक्लृ २१

पत रमुक्रीडायां रमते रेमे रंसीष्ट रंता रंस्यते अरंस्यत अरंस्त
षह मर्षणे सहते सेहे इषुसहलुभलुभरिषरुषामनपी हावा
त्यः सहिषीष्ट टतकातदनाति सहीष्ट सहिता पक्षे होढः
तथोर्धः सहिवहोरोदवर्णस्य सहिवहोरवर्णस्योकारो भवति
ढलोपनिमित्ते परे सति द्विढोलोपो दीर्घश्च सोढा सहिष्यते
सह्यते असहिष्यत असहत असहिष्ट असोढ असहिषा
तां असहिषत वदि अभिवादनस्तुत्योः वंदते ववंदे वंदि
षीष्ट वंदिता वंदिष्यते अवंदिष्यत अवंदिष्ट इणात्यक्रिः

42

ॐ यांडुपचष्यणोके डुकारष्षकारानुबंधौ कार्यौ र्थौ चकारेत्वकारउभय ४३
२२ पदार्थः पूर्ववदवादिप्रयोगाः पचति पचते पचेत् पचेत प
चतु पचतां अपचत् अपचत पपाच पेचे पच्यात् पक्षीष्ट प
क्ता पक्तासे पक्ष्यति पक्ष्यते अपक्ष्यत् अपक्ष्यद्भवान्पचयग्निं प्रा
ज्वलिष्यत् अपाक्षीत् अपाक्तां अपाक्षुः अपक्त अपक्षातां ।
राजृदीप्तौ राजति राजते राजेत् राजेत राजतु राजतां अरा
जत् अराजत रराज फणराजृभ्राजृभ्रासृस्यमुस्वनजभ्रमुत्रपा
मेत्वमूर्वलोपोवा रराजतुः रेजतुः रराजे रेजे राजिषीष्ट राज्या २२

राजितासे

ते राजिता राजिष्यति राजिष्यते अराजिष्यत् अराजिष्यत अ 44
राजीत् अराजिष्ट खन अवदारणे खनति खनते चखान ।
गमोस्खेर चख्नतुः चख्नेजनखनवसन्तीनां क्ङितिपेआन्वा
खायात् खन्यात् खनिषीष्ट खनिता नाखनिष्यते अखनि
ष्यत् अखनिष्यत अखानीत् अखनिष्ट हृञ् हरणे हरति
हरते ४ जहार जह्रतुः जहर्थ जह्रिव जह्रे यादादे ह्रिया
त् ३ ऋदंतस्यगुणेनभवति सिस्योरनिटो परनं: हृषीष्ट
हर्त्ताहरिष्यतिते अहरिष्यतंत अहार्षीत् अहार्ष्टां अहार्षुः

उ. लोपोऽङ्गस्या कुसे ङ्गस्योऽजन्तस्यसेर्लोपोभवति कुसेपरे अहृत । 45
२३ अहृषातां दानग्रजने गुप्पाःङ्गसःयःसेदीदांसतिते दीदांसते
दीदांसतुतां अदीदांसतन् दीदांसांचकार दीदांसांचक्रे दीदांस
यात् दीदांसिषीष्ट दीदांसितातां दीदांसिष्यतिते अदीदांसिष्य
तेत् अदीदांसीत् अदीदांसिष्ट शानतेजने शीशांसति ४ शी
शांसांचकार शीशांसांचक्रे शीशांसयात् शीशांसिषीष्ट शी
शांसिता२ शीशांसिष्यतिते अशीशांसिष्यत् अशीशांसिष्यत
अशीशांसीत् अशीशांसिष्ट भजसेवायां भजतिते बभाज न्ते २३

फलभजत्रपामेत्व पूर्वलोपो वा बभौ भेजतुः भेजिथ बभक्थ भे
जे भज्यात् भक्षीष्ट भक्ताक्ता भक्ष्यति भक्ष्यते अभक्ष्यत् अभक्ष्यत
अभाक्षीत् अभाक्तां अभाक्षुः अभक्त अभक्षातां अभक्षत यज
देवपूजासंगतिकरणदानेषु यजति यजते ४ सइयाजजत
५ द्वे यजो ईजतुः ईजुः ईजिथ इयष्ठ ईजे इज्यात् यक्षीष्ट य
ष्टा यक्ष्यति यक्ष्यते अयक्ष्यतत अयाक्षीत् अयाष्टां अयष्ट
अयक्षातां अयक्षत डुवप् बीजतन्तुसन्ताने वपति वपते ४ उवा
प ऊपे उप्यात् वप्सीष्ट वप्ता वप्स्यतिते अवप्स्यत् नम

उ. वाप्सीत् अवाप्तां अवप्त अवप्सातां अवाप्सत वहप्रापणे व
२८ हति वहते उवाह ऊहतुः उवहिथ होढः तयोर्ढः ढिलोपःसहि
वहोरोदवर्णस्य उवोढ ऊहे उह्यात् वक्षीष्ट वोढा वक्ष्यतिते
अवक्ष्यतेत् अवाक्षीत् अवोढां अवाक्षुः अवोढ अवक्षातां अवा
क्षत अवोढाः णीञ्प्रापणे नयति नयते ४ निनाय निन्यतुः
निन्युः निनयिथ निनेथ निन्ये नीयात् नेषीष्ट नेतासि नेष्य
तिते अनेष्यत्‌त अनैषीत् अनेष्ट अनेषातां डुयाचृयाच्ञायां
याचति याचते ययाच याच्यात् याचिषीष्ट याचिता २ या २८

विव्यानिते अयाविष्यातत अयाचीत् अयाचिष्ट ऐतुगतौ पा॰
चनेच एचति एचते आनेच आनेचे एच्यात् एचिषीष्ट ए॰
चिताना ऐचिष्यनिते ऐचिष्यतत ऐचीत् ऐचिष्ट इत्युभयप
दिनः इतिभ्वादिगणः इदानीं लुग्विकरणादादेर्गणस्त्विवा
द्योयाजेने अदभक्षणेऽकार उच्चारणार्थः अदादेर्लुक् अद
देर्गणाड्यन्तस्यापो लुग्भवति लुकेषवपाः अत्ति अत्तः अदंति
अत्सि अत्थः अत्थ अद्मि अद्वः अद्मः अयात् ? अत्तु अत्ता
त् अत्तां अदंतु जसाहिर्हेः जसाउत्तरस्य हेर्द्धिर्भवति अद्धि

48

अजात् अजे अज अदानि अदाव अदाम अदेर्दिसोरडागमोवाच्यः
अदत् आत्तो आदत आदः आत्ते आत आदं आद्व आम सिवो
रदेर्यल्लुणादौतववावकव्यः लृकारोलित्वार्थःजक्षासगमोसवेव
सादेः घः जक्षतः जक्षुः जचक्षियंजजयस्यपत्ते आद आदतुः
आदुः अस्सर्तिव्ययतीनांथयोनिममिट् आदिथ अयात् अया
सो अजा अजायि अन्सति [illegible] आन्सात् लिङ्घादेर्ईः अङेः
इतिविशेषणज्ञापयायालोपः अवसत् अवसन् याप्रापणे
याति यातः यांति यायात् २ यातु यामात् यातो यांत या

सद्धसतो

हि याति अयात् अयातां अयान् अदंन विदद्विषा मन उस्याले
डि॰ उस्यालोपः अयुः आतोलोप ओगृहे हिनावनेयायो आतोन
यि ययतुः ययुः ययिथ ययाथ यायात् यायास्तां २ याता
यास्यति अयास्यत् भूतेसिः सेः सकसेविद्वइटईटि अयासीत्
अयासिष्टां भादीप्तौ भाति भायात् भातु अभात् बभौ भायात्
भाता भास्यति अभास्यत् अभासीत् ख्याप्रकथने ख्याति ख्याया
त् ख्यातु अख्यात् चख्यौ ख्येयात् ख्याता ख्यास्यति अख्यास्यत्
अस्यति वक्ति ख्यातिलिपिसिचिद्धः यतीनांसेर्ङवाच्यः आतोन

उ॰ २८

पि अस्नात् अस्नातां अस्नान् स्नापयोश्चेत्स्नाति स्नायात् स्नातु अस्ना

त् सस्नौ स्नायात् स्नाता स्नास्यति अस्नास्यत् अस्नासीत् हन हिं

सागत्योः हंति लोपश्चानुदात्ततो अनुदात्तानां तनादीनां च जमस्य

लोपो भवति किति ङिति झसे परे यमिर मिन मि गमि हनयो

मन्यतिसहिताः स्वरनुदात्तात्तणतनुक्षणुक्षणतृणघृणवः क्षिण

वनुमनवस्तनोत्यायाः हतः गमोस्त्वरे हनोघ्नेघ्नंति हंसि हथः

हथ हन्मि हन्वः हन्मः हन्यात् २ हंतु हतात् हतोघ्नेनतु ग

मे यिधापि: हंतेर्जहिरसो वेधिःशास्तेः शाधिर्निपात्यते हिवि २८

घ्ये जहि हनै हन हनानि हनाव हनाम दिसोर्हस्मात् हस्मा॰
दुत्तरयोर्दिस्योर्लोपो भवति अहन् अहतां अघ्नन् अहन् अहे
ते अहन अहनं अहन्व अहन्म हनोऽघ्ने अनउपधायाः जघा
नस्तुरंगनाकज्जललोपलोलोलस्मीमुखांभोजविलासभृंगाः ज
गत्त्रयत्राणकृतावनारोजयानकेसेकिलवासुदेवः १ जघ्नतुः
जघ्नुः हिंहनस्यहनेकामंवाचे जघनिथ जघंथ जघ्नथुः ज
घ्न जघान जघन जघ्निव जघ्निम हंतेराशीर्लिङि लुङि च व
धादेशो वक्तव्यः वध्यात् वध्यास्तां हंता हंतासि हन्तास्मः ।

ॐ हनिष्यति अहनिष्यत् जनिवध्योर्न वृद्धि अवधीत् अवधिष्टां ।
२२ अवधिषुः युमिश्रणा मिश्रणयोः गुणःऽऔ अद्विरुक्तस्य धातो
रुकारस्यौकारादेशो भवति पितिन्सि अवादौ विषये उरणऽ
ल्लिभईवो यौति युवीति युतः युयातोः विकरणस्यनोर्धातो
इवर्णोवर्णयोरियुवौ भवतः स्वरेपरे अनेकस्वरस्याऽसंयोगा
पूर्वस्यवचो युवंति यौषि युवीषि युथः युथ यौमि युवीमि
युवः युमः युयात् युयातां युयुः यौतु युवीतु युतात् युतां
युवंतु युहि युवानि अयौत् अयुवीत् अयुतां अयुवन् अयौः २२

यकारे परे पूर्वस्य दीर्घो भवति यू॰ २ भ्रू३

अयवीः अयवं नानयोर्वा अनेकस्वरस्यासंयोगपूर्वस्य धातोः कः

वर्णस्य वत्वेन भवस्य नपि विषये अविषयेन्तु वत्वमेव नदपि ग्र

ह्णातैरेव नामस्य युया वयुयुवत्तुः युयुवुः युयविथ येयात्

यविता यविनारौ यविष्यति अयविष्यत् भूतसिः णित्वे सेः सि

सनोड्टईट्टे दिवादावट् अयावीत् अयाविष्टां अयाविषुः इण

गतौ गुणः यनिङ्तः इणः किङति स्वरे यो वक्तः येति यषिथ र थः

इथ यमिइवः इमः इयात् इयातां यन्तु इतो येतु इहि अयाः

नित्वादेः येत्तु येतो आयत् ऐः ऐते ऐत आयं ऐव ऐम लिं दि ट

उ॰ स्त्र सुद्धिः क्त्र सवर्णेस्वरे पूर्वस्यैकारोकारयोरियुवादेशः इयाय इणः 55
१८ किति णौ दीर्घः पूर्वस्य दीर्घौ वक्तव्याः ईयतुः ईयुः इययिथ इयेथ
ईयथुः ईय इयाय इयय ईयिव ईयिम ईयात् एता एष्यति
ऐष्यत् सादेर्येइणः सिलोपेगा वाच्यः अगात् अगातां अगुः
माटः माङ्योगे प्रयुज्यमाने टो लोपो भवति अरेमाभाः साधसे
मागाग विनिमे दिरे स्त्रयोगोपी क्रेति एवं मास्म भूत् विद ज्ञाने वेत्ति
वित्तः विदंति वेत्सि वित्थः वित्थ वेद्मि विद्वः विद्मः विदोत
वा नोन्यादीनां णवादिर्वा विदः उत्तरेषां तिवादीनां नवानां णवादिः १८

र्णवकोवाभवति वेदविदतुः विदुः वेत्थविदथुः विद वेद विद्व 56
विद्म विद्यात् विद्यातां वेत्तु वित्तात् वित्तां विदंतु विद्धिवेदा॰
निदिस्योर्हस्मात् अवेदत् अवित्तां अविदन् अनउस्ता अविदुः
दःसः दकारस्यवासकारोभवति सिपिपरे अवेत् दश्रवेः अवि
त्तं अवित्त अवेदं अविद्व अविद्म विवेदविविदतुः विविदुः ।
विवेदिथ विविदथ विददरिद्राकासनागुषामाम्वाणवादौ आ
म्विदेर्नगुणः विदांचकार विदामास विदांबभूव विद्यात्
विद्यास्तां वेदिता वेदिष्यति अवेदिष्यत् अवेदीत् अवेदिष्टां

असभुवि अस्ति नमस्तोस्य नमइत्येतस्यविकरणस्यास्तेश्चाकारस्य॰
लोपोभवति ङ्कितिपरे स्तः संति सिसः अस्तेः सकारस्यलोपोभव
ति सकारेपरे असिस्थः स्थ असिस्वः स्मः स्यात स्यातां स्युः अस्तु॰
स्तात् स्तांसंतु जहोपिषणापि पथिस्मान् सेस्त असानि असाव
असाम अस्तेरीट् अस्तेः परयोर्दिस्योरीट् आसीत् लोपाग
मयोर्मध्ये आगमविधिर्बलवान् आस्तांआसन्भूभावोस्तेरनपि॰
वाद्यः बभूव भूयात् भविता भविष्यति अभविष्यत् अभूत् ।
मस्जष शुद्धौ मस्जेर्द्धिः पितिङ्किति सोन्तवाधनेष्टने वमार्ष्टि

मृष्टः मृजंति मार्जंति मार्क्षि मृष्ठः मृष्ठ मार्ज्मि मृज्वः मृज्मः 58

मृ. ष्टो मृज्यात् माष्टुं मृजंतु मार्जंतु मृड्ढि मार्जानि अमार्ट् अमृष्टां अ

मार्जन् अमृजन् ममार्ज ममार्जतुः ममृजतुः ऊदित्वाद्वा ममा

र्जिथ ममार्ष्ठ मृज्यात् मृज्यास्तां मार्जिता मार्ष्टा मार्जिष्यति मा

र्क्ष्यति अमार्जिष्यत् अमार्क्षीत् अमार्जीत् अमार्क्षीत् अमार्ष्टां

अमार्क्षुः वचपरिभाषणे वक्ति वक्तः नहि वचिरंतिपरः प्र

योग्यः वक्तिवक्ताः वक्तावक्मि वच्वः वच्मः वच्यात् वक्ताव

क्तावपि वचानि अवक् अवक्तां अवचन् उवाच ऊचतुः उ

३ ववचिथ उवक्थ उच्यात् वक्ता वक्ष्यति अवक्ष्यत् लिपुषादेर्ङः ङे 59
३ वचेरुमागमो वाच्यः उवो अवोचत् अवोचतां अवोचन् रुदिर् अश्रु
विमोचने रुदादेश्चतुर्णां हसादेः रुदादेः पञ्चानामादिचतुर्णां
मध्ये हकारवसादेः प्रत्ययस्येड्भवति जक्षिस्वपिरुदिरनितिश्वसि
तिः पञ्च रुदादिः सूरिभिरुदितः रोदिति रुदितः रुदन्ति रोदि
षि रुद्यात् रोदितु रुदितां रुदन्तु रुदिहि रुदितं रुदित रोदा
नि रुदादेर्दिस्योरीडट्वौ वाच्यौ अरोदीत् अरोदत् अरुदितां।
अरुदन् अरोदीः अरोदः रुरोद रुरुदतुः रुरोदिथ रुद्यात्। ३

रोदिता रोदिष्यति अरोदिष्यत् अरोदीत् इरितोवा अरुदत्
अरुदतो ञिष्वप्शये स्वपिति स्वप्यात् स्वपितु अस्वपीत् ।
अस्वपत् संप्रसारणे सुष्वाप सुषुपतुः सुष्वपिथ सुष्वप्थ सु
प्यात् स्वप्ता स्वप्स्यति अस्वप्स्यत् अस्वाप्सीत् अस्वाप्तां अस्वा
प्सुः श्वस प्राणने श्वसिति श्वस्यात् श्वसितु श्वसिहि अश्वसीत्
अश्वसत् शुश्वास श्वस्यात् श्वसिता श्वसिष्यति अश्वसिष्यत् ह
म्यन्तक्षणश्वसजागृहसादिवर्ज्जे सेटि सो वृद्धिः अश्वसीत् अश्व
सिष्टां अन प्राणने अनिति उपसर्गस्थनिमित्तादनितेर्नस्यणत्वंवा

उ॰ से प्राणिति अन्यात् अनितु अनिहि आनत् आनीत् आनन् आ॰ 61
३१ नतुः आनुः अन्यात् अनिता अनिष्यति आनिष्यत् आनीत्।
जक्ष भक्षहसनयोः जक्षिति जक्षितः जक्षतोदंतोदनउस् जक्षा
दे: परस्मैनअन् अनउस्भवति जक्षजागृदरिद्रा शासचकासृ
जक्षादयः सप्त: जक्षति जक्ष्यात् जक्षितु जक्षितो जक्षन्तु श
जक्षीत् अजक्षत् अजक्षितां अजक्षुः जजक्ष जक्ष्यात् जक्षि
ता जक्षिष्यति अजक्षिष्यत् अजक्षीत् जागृनिद्राक्षये जागर्॰
र्ति जाग्रतः जाग्रति जागर्षि जागृयात् जागर्तु जाग्रतो जा ३१

ग्रतु जागृहि जागृतं जागृत जागराणि गुणःद्दिसोर्हिमानसेः
अजागः अजागृतां जागर्तेर्रूसिगुणोवाच्यः अजागरुः जजागा
र जागर्तेरनपिकितिगुणः जजागरतुः जजागरुः जजागरि.
थ पतेजागरांचकार जागरामासजागर्यात् जागरिता जागा.
रिष्यति अजागरिष्यत् रुमेनेतिनवृद्धिः अजागरीत् दरिद्रा.
दुर्गतौ दरिद्राति दरिद्रातेरिदालोपश्चङि.ति दरिद्रातेरालोपो.
भवतिङि.तिस्वरेइकारश्चङि.तिहसेदरिद्रितः दरिद्रति दरि
द्रियात् दरिद्रातु दरिद्रितां दरिद्रतु दरिद्रिहि दरिद्रितं द

उ॰ रिद्रति दरिद्राणि अदरिद्रात् अदरिद्रितां अदरिद्रुः दरिद्रोतेर
३२ नभ्यालोपोलुङिवाणश्च गुणानिट् सस्तुट्सुन सस्वरआदिर्द्विर्वाहिः
सस्वरआद्योवयवोद्विरुक्तोद्विर्भवति ददरिद्रौ ददरिद्रतुः दद
रिद्रिथ पक्षेदरिद्रांचकार २ दरिद्र्यात् दरिद्र्यास्तां दरिद्रिता
ति दरिद्रिष्य˘ अदरिद्रिष्यत् अदरिद्रीत् अदरिद्रिष्टां पक्षे अदरिद्रा
सीत् अदरिद्रासिष्टां शासनुशिष्टौ शास्ति शास्ते रिः शासेराका
रस्येकारो भवति ङ्किति हसे परे ङेःच यसादेशः शिष्टः शा
सति शासिशिष्टःशिष्ट शास्सि शिष्ठः शिष्ठः शिष्यात् ३२

शासाव शासाम

शास्तुशिष्टो शासतु शाधिशिष्टे शिष्टशासानिं दिपिसस्वतः शि 64
षिवा अशात् अशिष्टो अशास्तः अशात् अशाः शशासतुः शि शाशास
ष्यात् शासिता शासिष्यति अशासिष्यत् ङे॰शासेरिः अशिषत्
चकास्तदीप्तौ ३२३ चकास्ति चकास्तः॰ चकासिता चकासिष्य
ति अचकासिष्यत् अचकासीत् इतिपंप्रक्रियाः चक्षिङ॰व्यक्ता
योवाचिइकारउच्चारणार्थः ङि॰नादात्वे स्कोरायोः स्थूष्टे विश्रा
ङ॰पूर्वः व्याचष्टेचष्टाने अंतोनचष्टते पठोकःसे चष्टेच
क्ष्वाघ्य घोढुः चष्टेचष्टे चक्ष्वरूचक्ष्ण हेचक्षीत चष्टो चक्ष

चकास्ति चकास्तात् चकास्तां धि चसेर्लोपः चकाधि अचकात् चकास्तां चकार

उ.
३३
चष्टे अचष्ट अचक्षातां अचक्षाः अचड्ढ्वं चक्षिङोनपिख्याञ्लि
टिवा चख्यौ चख्ये चचक्षे ख्यायात् ख्येयात् ख्यासीष्ट ख्या
ता ख्याता सेख्यास्यति ख्यास्यते अख्यास्यत् अख्यास्यत असं
निवक्ति ख्यातीनामाति ईडबच्चः अख्यत ईडस्तुतौ स्वसेवपा
ईट्टे ईडाते ईडते ईडीषोसिध्वे ईड्वाच्च्यः ईडिषे ईडिध्वे ईडीत ईट्टां
ईडातां ईडिष्व ईडिध्वे ईडै ऐट्ट ऐडातां ऐड्ढ्वं लडेधसनेट्
ऐड्ढ्वं ईडांचक्रे ईडांबभूव ईडामास ईडिषीष्ट ईडिता ईडिष्यते
ऐडिष्यत ऐडिष्ट ईश ऐश्वर्ये ईष्टे ईशाते ईशते ईशिषे ईशी ३३

त ईष्टे ईष्व ईषिढ्वं ऐष्ट ऐष्ठाः ऐड्ढ्वं ईषांचक्रे ईषिषीष्ट ईषि
ता ईषिष्यते ऐषिष्ट शीङ् स्वप्ने शीङः सर्वत्र गुणः स्यात् शेते श याते
शीङो रुट् शीङः परस्यांतइत्येतस्य रुडागमो भवति शेरते
शेषे शयाथे शयीत शेतां शयातां शेरतां शेष्व अशेत अशया
तां अशेरत शिश्ये शयिषीष्ट शयिता शयिष्यते अ
शयिष्यत अशयिष्ट इङ् अध्ययने अधिपूर्वः अधीते अधीया
तेः अधीयाते अधीयते अधीयीत अधीतां अधीष्व अध्ययै
अध्ययावहै अध्ययामहै अध्यैत इत्यादेशो ह्यनेपश्चादडागमो

उ अध्यैयातां अध्यैयत अध्यैथाः अध्यैयि इङो लिटि गाङ्वाच्यः अ-
३४ धिजगे अधिजगाते अधिजगिरे अध्येषीष्ट पित्वाद्गुणः
अध्येता अध्येष्यते इङोवागीसौलृङिंचगुणाभावश्च अध्यगीष्यत
अध्यैष्यत अध्यगीष्ट अध्यगीषातां अध्यैष्ट अध्यैषातां इत्यादिक्रि-
या दुह प्रपूरणे दादेर्घः तथोर्धः झभेजबाः दोग्धि दुग्धः दुहंति
आदिर्योत्ति दुग्धः दुग्ध दोह्मि दुह्वः दुह्मः दुग्धेदुहाते धुक्ते धु-
ग्ध्वे दुह्यात् दुहीत दोग्धु दुग्धां हकारादपिहेर्धिर्वाच्यः दुग्धि
दुग्धात् दोहानि दुग्धां धुक्ष्व धुग्ध्वं दोहै दोहावहै अधोक् दिसा ३४

ह्यात् अधोग् अदुग्धां अदुहन् अदोहं अदुह्व अदुह्म अदुग्ध अ 68
दुहातां अदुग्धाः अधुग्ध्वं दुदोह दुदुहतुः दुदुहे दुधुक्षे दुदुग्धे ।
दुदुहे दुदुह्वहे दुदुह्महे दुह्यात् धुक्षीष्ट दोग्धा दोग्धा दोग्धासे
धोक्ष्यति धोक्ष्यते अधोक्ष्यत् अधोक्ष्यत हृस्वाधोनात्मक हकारो
न्तो ह्रकारान्तो नकारान्तो नाम्नुपधादविद्यमाने दोदिवादिपरः सक
अनयोर्भवति इट्योर्वर्गे यिनासेरपवादः अधुक्षत् अधुक्षतां अधु
क्षन् अधुक्षत दुहदिहलिह गुह्भ्यः सकोलुग्वा वकारतवर्ग
योरात्मनि सकोऽकारस्य लोपो ङित्सरे अदुग्ध अधुक्षातां अ

उ धुक्षत अधुक्षथाः अदुग्धाः अधुक्षाथां अधुक्षध्वं अधुग्ध्वं अधुक्षि अधु
३५ क्षावहि अदुह्वहि अधुक्षामहि एवं दिह उपचये दिग्धे लिह आस्वादने
लेढि: तयोर्ढः ढि ढो लोपो दीर्घश्च ढस्य ढे परे लोपो भवति पूर्वस्य च दी
र्घः लेढि लीढः लिहंति लीढे लिक्षात् लिहीत लेढु लीढां दि
स्यार्हसात् अलेट् अलीढां अलीढ अलिहातां लिलेह लिलिहे लि
लिहे लिलीहे लिक्षात् लिक्षीष्ठ लेढा लेढासे लेक्ष्यति लेक्ष्य
ते अलेक्ष्यत् अलेक्ष्यत अलिक्षत् अलीढ अलीढाः ष्टुञ् स्तुतौ आ
दे: ष्णः स्नः ओरौ स्तौति स्तवीति स्तुतः स्तवे निस्तुते स्तुवाते। ३५

स्तवीत् । स्तवीतु स्तुतात् ।

स्तुयात् स्तौतु स्तुतां अस्तौत् अस्तवीत् अस्तुतां अस्तुवन् अस्तुत अस्तुवातां नशमात षणः तुष्टाव तुष्टुवतुः तुष्टुवुः क्रादिनामेट् तुष्टोथ तुष्टुवे तुष्टुवाते स्तूयात् स्तोषीष्ट स्तोतासि स्तोष्यति स्तोष्यते अस्तोष्यत् अस्तोष्यत स्तु सधु नो पेसेरिट् अस्तावीत् अस्तोष्ट ब्रूञ् व्यक्तायां वाचि अवादावीपिति निस्मि ब्रुवे ईप्रत्ययो भवति पिति नस्मादो प्रत्यये परे च तर्ड् ब्रवीति ब्रूतः ब्रुयातोः ब्रुवंति ब्रूते ब्रुवाते ब्रुव आहस्थ पंचानां ब्रुवः परेषां तिवादीनां पंचानां णवादयः पंचादेशाः ब्रुव स्थाहादेशाः आह आहतुः आहुः

३. तथे आहोहस्वोनोभवतिथेपरेआत्थ आहथुः ब्रूयात् ब्रुवीतब्रुवी 71
३८ त ब्रूतां अब्रवीत् अब्रूत अब्रुवातां ब्रुवोवचिरनपि उवाच ऊच
तुः ऊचे उच्यात् वक्तीष्ट वक्तावक्तासेवक्ष्यति वसते अवसत अवक्ष्यत
३. वचेरम् अवोचत् अवोचन श्रीइसदादयः लुविकरणस्यापि
जुहोत्यादिगणस्यविशेषः हुदानादनयोः श्लादेर्द्विश्च जुहुयादे
गणाद्व्यवजस्यापोलुग्भवतितस्मिन्सतिधातोर्द्विर्वचने जुहोतुः
र्वचनयोर्हस्वसवर्णः गुणः जुहोति जुहुतः हैः हितन्नाङ
तरस्योत इमेतस्याद्भवति जुह्वति जुहोषि जुहोमि जुहुमः जुहु ३८

यात् जुहोतु जुहुतां जुह्वतु हेर्धिः जुहोतेरुत्तरस्य हेर्धिर्भवति 72
जुहुधि अजुहोत् अजुहुतां अन उस् द्विरुक्ताउत्तरस्यान उस्भवति
अयु सीति विशेषणाद्गुणः अजुहवुः अजुहोः अजुहवं जुहाव
नातयणोर्वः जुहुवतुः जुहुवुः जुहविथ भीहृभृहीणां लवदाम
वक्तव्यः जुहवांचकार जुहवामास जुहवांबभूव हूयात् हो
ता होष्यति अहोष्यत् अहौषीत् अहौष्टां अहौषुः ञिभी भये
बिभेति ङिति हृसे भिय इद्वा विभितः विभीतः विभ्यति वि
भीयात् विभेतु विभीतां विभितां विभ्यतु अविभेत् अविभयुः

ॐ विभाय विभ्यतुः विभ्युः विभयांचकार भीयात् भेता भेष्यति 73
३७ अभेष्यत् अभैषीत् अभैष्टां ह्रीलज्जायां जिह्रेति जिह्रीतः जि
ह्रियति जिह्रीयात् जिह्रेतु अजिह्रेत् अजिह्रयुः जिह्राय जि
ह्रियतुः जिह्रयांचकार १ ह्रीयात् ह्रेता ह्रेष्यति अह्रेष्यत्।
अह्रैषीत् पॄपालनपूरणयोः ऋप्रोरिः पूर्वस्य ऋप्रोः पूर्वस्य का
रो भवति लुकि सति गुणः पिपर्ति पोरुत् पवर्गादुत्तरस्य ऋका
रस्य उत् भवति किति ङिति च परे य्वोर्विहसेपि पूर्त्तः पिपुरति
पिपूर्यात् पिपर्त्तु पिपूर्त्तां पिपुरतु पिपूर्हि अपिपः ऋप्रोर्दिस्यार ३७

ऽगमोवा अपिपरन् अपिपृर्तां अपिपरुः अपिपः अपिपरः अ 74
पिपृर्तं अपिपरं अपिपृर्व पपार ऋ ऋतो किति णौ दीर्घ ऋतो
वा वाच्यः पप्रतुः पप्रुः ऋदंतानां गुणो णावा दीर्घो वा पपरतुः पप
रुः पपरिथ पूर्यात् ईटो ग्रहो ग्रहादीनामिटई कारो भवति नवा
दिवर्जे वृङ् वृञो ऋदंतानां वा न पडि लुङि चपे पविना परी
ता परिष्यति परीष्यति अपरिष्यत् अपरीष्यत् अपारीत् अ
पारिष्टां अपारिषुः ऋतोप्यर्यं यान्तः पिपर्ति पिपृतः पिप्रति
पिपृयात् पिपर्तु अपिपः अपिपरन् पपार पप्रतुः पादी दो

उ॰ प्रियात् प्रियास्तां पर्त्ता परिष्यति अपरिष्यत् अपार्षीत् अपार्ष्टां
३८ अपार्षुः ओहाक् त्यागे ओकारादिर्नोकारार्थो जहाति हेस्लौ लोपो
नुवर्तते ईकारस्य हि क्ङितस्य धातो रातो लोपो ङि॰ निस्वरे ईकारस्य
ङि॰ निहसे जहीतः जहातेरालोपो पादादौ वक्तव्यः जह्यात् २
जहातु जहीतां जहतु ईर्षाहो ह ईवा आ हाविति छेदः जहा
तेराकारस्य इकार ईकारश्च भवति हौपरे पत्ते आकार एव ज
हिहि जहीहि जहाहि अजहात् अजहीतां अजहुः जहौ
जहतुः जहुः जहिथ जहाथ दादेर्हे हेयात् हाता हास्य ३८

75

ति अजहासत् अजहासीत् सृगतौ सेप्रारिः पूर्वस्य सवर्णे स्वरेऽ
यु इयर्ति इयृयात् इयर्तु ऐयः ऐयरत् ऐयृतां ऐयरुः ऐयः ऐ
यरः ऐयरे आर गुणोर्तिसंयोगाद्योः आरतुः आरुः आरिथ
अर्यात् अर्ता अरिष्यति आरिष्यत् ऋदृशोऽङि गुणः स्वरादिना
मडः आरत् आरतां आरन् इतिपं ओहाङ्गतौ द्विर्भृञामित्
किं डुभृञ् हाङ् माङ् ओ पूर्वस्याकारस्येकारो भवति लुकिसति
द्वैतौ जिहीते जिहाते जिहते जिहीषे जिहाथे जिहीध्वे ।
जिहे जिहीवहे जिहीमहे जिहीत जिहीतां जिहीष्व अजि

हीत जहे जहा[illegible]ते जहिरे हासीष्टहाता हास्यते अहास्यत
[illegible] अहास्त अहासातां अहासत माङ्‌ मानेमिमीते ।
मिमीत मिमीतां अमिमीत ममे मासीष्ट माता मास्यते अमा
स्यत अमास्त इत्यादि डुभृञ् धारणपोषणयोः डुभृञ् बिभर्ति बिभ
र्ति बिभृतः बिभ्रति बिभृते बिभ्राते बिभृयात् बिभ्रीत बिभ
र्तु बिभृतां अबिभः अबिभृतः अबिभृत बभार बभ्रतुः बभ
र्थ बभ्रे बभ्राते बिभरां चकार बिभरांचक्रे बिभरामासबिभ
रांबभूव यादादेशभ्रियात् भृषीष्ट भर्तातो भरिष्यति भरिष्यते ३९

ह्नन्तप्रः स्वपः

अभरिष्यत

अभरिष्यत् अभार्षीत् अभार्ष्टां अभार्षुः लोपाद्भस्सात्कुसे अभृत ।
अभृषातां डुदाञ्दानेददाति दादेः द्विरुक्तयोर्दाधो ... तातोलोपा-
ङि-तिदत्तः ददति ददासिदत्थः दत्ते ददाते दद्यात् ददीत द-
दातु दत्तां ददतु देहि दाधोरात्मनेभवति पूर्वस्यचलोपाद्देहि
देदेहि ददानि सवर्णे अददात् अदत्तां अददुः अदत्त अददातां
ददौ दानेन दादाता ददे ददाते दादेरे देयात् दासीष्ट दाता 78
... दास्यते अदास्यत् अदास्यत दादेःपे अदात् अदातां
अदुः दाधास्या ... सेस्यकिवेवाच्यमाति अदित अदिषातां दु

उस्योलोपः

दाता

ऋ८

उ. पाः याख्णोपाघणोयोः दधाति दादेः पूर्वस्य डिःनिकसेधः कमोतस्य 79
४. दधाते पूर्वस्य दस्य धो भवति डिःनिकसपरेपतः दधति धत्ते दधाते
दधाते दधति दधाति धत्ते दधत्वधेहि धत्तां दधातां दधतां धत्स्व
दधाथां धद्ध्वं दधै दधावहै अदधात् अदधुः अदधाः अदधाथ अ
धत्त अधत्थाः दधौ दधे धेयात् धासीष्ट धाता धास्यति धास्यते पाता
अधास्यत् अधास्यत अधात् अधित णिजिर् शौचपोषणयोः इ
रित् आदेः ष्णः स्नः निजां गुणः निज् विज् विषां पूर्वस्य गुणो भ
वति लुकि सति नेनेक्ति नेनिजति नेनेक्ति नेनिक्तः नेनेज्मि. ४.

नेनिक्तः१

नेनिज्ञः नेनिक्ते नेनिग्धे नेनिग्ध्वीन नेनिजीन नेनेक्त नेनिविध
ह्वेः स्वरेपिनोपधायाः गुणः ह्विलकस्यधानोरपिविषयेस्वरे उपधा
यागुणोनभवति नेनिजा निनेनिक्तौ नेनिजे अनेनेक अने
निक्तः अनेनिक्त अनेनिकथाः निनेज निनिजतुः निनिजुः नि
निजे निज्यात् सिसोः निक्तीष्टनेक्ता २ नेक्ष्यति नेक्ष्यते अने
क्ष्यत् अनेक्ष्यत इरितोवा अनिजत् अनिक्टोतामिवतः अनेक्षी
त् अनैक्षीत् विजिर्पृथग्भावे वेवेक्ति वेविक्ते वेविज्यात् वेवि
जीत वेवेक्त वेविक्तौ अवेवेक् अविवेज विविजे विज्यात् वि

अनिक्त अनि ज्ञातां २ अवेविक्त १

उ. वीष्ट वेक्ता २ वेक्ष्यति वेक्ष्यते अवेक्ष्यत् अवेक्ष्यत अविजत् अवै 81
४२ क्षीत् अविक्षत अविक्षातां विलक्ष्यामासे वेवेष्टि वेवेक्ति वेविष्टः
वेविष्ट वेविष्टे वेविष्यात् वेविषीत वेवेष्टु वेविष्टां अवेवे
ट् अवेविष्ट विवेष विविषे विविषिध्वे विष्यात् विक्षीष्ट
वेष्टा वेष्टा वेक्ष्यति वेक्ष्यते अवेक्ष्यत् अवेक्ष्यत लिनातङः अवि
षत्ङः वैतिकेचित् हषाद्यंतात्सक् अविक्षतन्त इति क्ष्वादयः ।
दिवुक्रीडाविजिगीषाव्यवहारद्युतिस्तुतिमोदमदस्वप्नकांतिग
तिषु दिवादेर्यः दिवादेर्गणाद्यः प्रत्ययो भवति चवडुपरेषु ४२

तू२

82

ग्रेणापवादः ष्ठार्विहूसे दीव्यति दीव्येत् दीव्यतु अदीव्यत् दिदेव.
दिदिवतुः दिदिवुः दिदेविथ दीव्यात् देविता देविष्यति अदेवि
ष्यत् इटईट् अदेवीत् षिवु तंतुसंताने सीव्यति सीव्येत् सीव्य
तु असीव्यत् सिषेव सीव्यात् सेविता सेविष्यति असेविष्यत्
असेवीत् शोतनूकरणेष्यो: यप्रत्ययेपरे धातोरोकारस्य लोपो.
भवति श्यति श्येत् श्यतु अश्यत् संध्यक्षरणामा शशौ शशतो
नपिशाशतुः शायात् शाता शास्यति अशास्यत् अशासीत् शा
छासाघ्रापेटोलुङि. पेसिलोपोवावाच्यः अशात् अशातां

३ षोंतकर्मणि स्यति स्येत् स्यतु अस्यत् ससौ सेयात् साता सास्यति असास्य 83
४२ त् असात् असासीत् दो अवखंडने द्यति ४ ददौ देयात् दाता दास्यति
अदास्यत् अदात् अदासीत् व्यध ताडने ग्रहोक्ङितिच ग्रहज्याद्व
वेज्व्यध्वशव्रश्च अश्वभ्रस्जइत्यनेन घोक्ङिति संप्रसारणं भवति वि
ध्यति विध्येत् विध्यतु अविध्यत् विव्याध विविधतुः विव्यधिथ
विव्यद्ध विध्यात् व्यद्धा व्यत्स्यति अव्यत्स्यत् अनिटो नामिवतः अ
व्यात्सीत् अव्याद्धा अव्यात्सुः मुह वैचित्ये मुह्यति ४ मुमोह मु
ह्यात् इहादीनां वाढनेवा मोढा मोग्धा रधनशतृपदृपद्रुहमू ४२

84

मुह् ष्णिह् ष्णुह् एषामिड्वा स्यादचतुर्षु मोहिता मोढा मोक्ष्यति
मोहिष्यति अमोक्षत् अमोहिष्यत् पुषादित्वाद् ङः अमुहत् श
मु उपशमे शमामो दीर्घः शमादीनां यान्तानां दीर्घो भवति ये परे शा
म्यति ४ शशाम एत्वपूर्वलोपौ शेमतुः शेमुः शम्यात् शमि
ता शमिष्यति अशमिष्यत् पुषादि ङः अशमत् शाम दमु त्वात्
श्रमु तमु दमु क्षमू मदी एषां रूपं तुल्यं ज्ञेयं दीर्घं कृत्वा यीमद्विधौ
१ दमु शमनायामं श्रमु तपसि खेदे च तमु ग्लानौ भ्रमु चलने भ्रा
शभ्लाशभ्रमुक्रमुक्लमुत्रसित्रुटिलषां श्यो वा कर्त्रर्थेषु चतुर्षु भ्राम

ऊः ति भ्राम्येत् भ्राम्यतु अभ्राम्यत् पक्षे भ्रमति ४ बभ्राम बभ्रमतुः । 85
४३ फणादित्वात् भ्रेमतुः भ्रम्यात् भ्रमिता भ्रमिष्यति अभ्रमिष्यत्
अभ्रमीत् क्षमूष् सहने क्षाम्यति क्षाम्येत् क्षाम्यतु अक्षाम्यत् च
क्षाम ऊदितो वा च क्षमिव मो नो धातोर्धातो मकारस्य नकारो भव
ति ऊसे पदांते च वमोश्च परतः चक्षण्व क्षम्यात् क्षमिता क्षंता
क्षमिष्यति क्षंस्यति अक्षमिष्यत् अक्षंस्यत् अक्षमत् क्रमु
पादविक्षेपे क्राम्यति क्राम्येत् क्राम्यतु अक्राम्यत् पक्षे क्रमः यदी
र्घे नावनत्वं क्रव्या क्रामति क्रामेत् क्रामतु अक्रामत् चक्राम ४३

86

क्रम्यात् क्रमिता क्रमिष्यति अक्रमिष्यत् अक्रमीत् मदी हर्षे
माद्यति माद्येत् माद्यतु अमाद्यत् ममाद मेदिथ मद्यात् म-
दिता मदिष्यति अमदिष्यत् अमदत् ञिमिदा स्नेहने ञ्नावा
जीमिदेर्यं गुणो वाच्यः मेद्यति मेद्येत् मेद्यतु अमेद्यत् मि
मेद मिमिदतुः मिद्यात् मेदिता मेदिष्यति अमेदिष्यत् अ
मिदत् असु क्षेपणे अस्यति ४ आस अस्यात् असिता असिष्य
ति आसिष्यत् अस्यतेर्डः पुम्वक्तव्यः आस्थत् आस्थत् इतिपंज
नी आ इ उ भीवे ई इ मत्त्राजनो जो अन्नयो जीदे थो भवमापिविषयेजा

उ॰ ४४ यतेजायेरन् जायन्तो अजायन्त गमोसरेज्जुवं जजोईः जज्ञे जज्ञा
ते जनिषीष्ट जनिता जनिष्यते अजनिष्यत अजनिष्ट [illegible]
[illegible] पदादेः कर्त्तर्यपीत्य् वाच्यस्तनिसेरप
वादः पदिदीपिजनिः बुधिःपूरिःप्यापिस्तापिभ्यांपिस्तथा एतेपदा
दयः प्रोक्ताःपदाचेण्णपिकर्त्तरिपदेरिणेव जनिदीप्यादीनोत्व
सवानेनोलोपः इणःसन्नियोगेननोलोपोभवति जनिवध्यो
र्नेटद्धिः अजनिअजनिषातांपदगतोपद्यते ४ पदेयन्सी
हपन्नापन्सातेस्यपन्स्यत अपादिबुधवगामनेबुध्यते ४ बुबुधे ४४

87

नह्यति 44

आद्दिनंस्सिस्योः खसे भुत्सीष्ट बोद्धा भोत्स्यते अभोत्स्यत अबुद्ध
अबोधि पिकमले सूर्यः अभुत्सातां इत्यादि णह बंधने नैनह्य तेन
ह्यति नेह्यत नह्यतु नह्यतां अनह्यत् अनह्यत ननाह नेहु
तुः नेहे नह्यात् नत्सीष्ट नद्धायः नद्धा नद्धासि नत्स्यति नत्स्य
ते अनत्स्यत् अनत्सीत् अनद्ध इति दिवादिगणः षुञभि
षवे स्वादेर्नुः स्वादेर्गणान्नुप्रत्ययो भवति चतुर्थ्वनिवादिषु
अपोपवादः नुयः विकरणमध्यनुप्रत्ययस्य उप्रत्ययस्य च गुण
लो भवति पिति परे अभिषवः प्रादेश्चनद्यातो स्वनमोप्रादेत

६१

उ.

४५ पसर्गात्परेषोस्तादीनांनमादीनांचत्वेपूर्वभाविनावेवषकारणका 89
रोभवतः तथातेषु षत्वणत्वनिमित्तेषुसन्त्वअभिषुणोतिसो
मेसोमयाजीसुनुतः सुन्वेति ऊर्वमोर्वालोपः असंयोगात्पर
स्यप्रत्ययसंबंधिनउकारस्यवालोपोभवति वमोःपरयोसुनुवः
सुनः सुनुमः सुन्मः सुनुते सुन्वाते सुनुयात् सुन्वीत सुनो
तु सुनुतो सुन्वेतु ऊर्वोर्हेः प्रत्ययसंबंधिनउकाराउत्तरस्यहे
र्लुग्भवति वाग्रहणात्संयोगादुत्तरस्यनभवति यथातनुः
हीत्यत्रसुनुसुनुतात् सुनवानिसुनुतां असुनोत् असुनुत। ४५

सुषावसुषुवतुः सुषुवुः सुषविथ सुषुविम इतिदीर्घः सूया
त् सोषीष्ट सोता २ सोष्यति सोष्यते असोष्यत् असोष्यत सुसमूजो
मेरिटे असावीत् असोष्ट चिञ्चयने चिनोति चिनुते चि
नुयात् चिन्वीत चिनोतु चिनु चिनुतात् चिनुतां अचिनो
त् अचिनुत चिनोतेः सणादे किंनेवाचिकायचिकातुः चि
के चिचाय चिच्चि चीयात् चेषीष्ट चेता २ चेष्यति चेष्यते
अचेष्यत् अचेष्यत अचैषीत् अचेष्ट वृञ्वरणे वृणोति वृ
णुते वृणु वृणुतात् ४ ववार ववरतुः वृणोतेस्यपिनित्य

91

मिट् ववरिथ ववृयुः ववृम ववृे ववृषे ववृढ्वे यादादौ क्रिया
न वरिषीष्ट ईटोग्रहो वरीषीष्ट वृङ् वृञ इदन्तानामिसिषोरि
ट्वा वृषीष्ट वरीता २ वरिष्यति वरीष्यति वरिष्यते वरीष्यते
अवरिष्यत् अवरीष्यत् अवरिष्यत अवरीष्यत अवारीत् अवा
रिष्टां अवरिष्ट अवरीष्ट अवृत पूञ्पवने पुनाति ५ पुनीते ६
ऽपाव ऽपुवे पूयात् स्तरति स्तृणाति स्तृणाति पूयासिष्टास्यादन
पवि २ पि पोषीष्ट पविषीष्ट २ पोतासौ पोतासे पविष्यति पोष्य
ति पविष्यते पोष्यते अपोष्यत् अपविष्यत् अपावीत् अ

यौषीत् अपविष्ट अपोष्ट इत्युभयपदिनः शक्लृ शक्तौ शक्नो
ति शक्नुयात् शक्नोतु अशक्नोत् शशाक शेकतुः शक्ता
त् शक्ता शक्ष्यति अशक्ष्यत् अशकत् श्रु श्रवणे श्रुवः शृ
श्रुवः शृ आदेशो भवति चतुर्षु शृणोति शृणुयात् शृणो
तु अशृणोत् शुश्राव शुश्रुवतुः शुश्रोथ श्रूयात् श्रोता
श्रोष्यति अश्रोष्यत् अश्रौषीत् इति प अष्टूड़ व्याप्तौ इता
दूडौ अश्नुते अश्नुवीत अश्नुतां आश्नुत नृगाश्नानशे
विश्वेभगवान् ऊदितोवा अशिषीष्ट अक्षीष्ट अशिता

ऊ. अष्टा अशिष्यते अस्यते आशिष्यत आसात आशिष्ट आष्ट आ 93
४७ स्ताना आस्तत इत्यात् इतिस्यादिः ऋपिरा वर्णेइवित् ऋया.
देनेम् ऋदादेर्गणान्तस्य इत्यो भवति वलर्ष्ठअपोपवादः मका
रः स्यानिनियमार्थः णोनेतथो ऋः ऋणाद्धि नमसोस्य नम्र
सयस्यास्य विधानोस्याकारस्य लोपो भवति कितिङिति परे
ऋसात् ऋसानोसवर्णे ऋसेलोपो वाच्यः ऋयः ऋयेति ऋण
न्ति ऋयः ऋय ऋणामि ऋथः ऋयः ऋये ऋयाते ऋयात्
ऋयीत ऋणातु ऋयो अऋणात् अऋयो अऋयत् मध्यमपु ४७

94

रुधैकवचनेस्मिपिलुमेपस्मविकल्पेनदवेकृते दः सः अरुणत्
द् अरुणः अरुंधस्रोधरुरुधतुः रुरोधिथरुरुधे रुध्यात् रु
त्सीष्ट रिस्योराद्धारोद्धासेरोत्स्यतिअरोत्स्यतत इतोवा अरु
धत् अरुन्दितोतामिवतः अरौत्सीत् अरौद्धां अरुद्ध अरुत्साता
भिदिरविदारणेभिनत्ति भिंदंति भिंते भिंदाते भियात् भि
दीत भिनत्तु भिंद्धि भिनदानि भिंतां भिनं दैअभिनत् अ
भिदन् अभिनत् द् अभिनः अभिनदं अभिंत बिभेद बिभि
दे भियात् भित्सीष्ट भेत्ता २ भेत्स्यतिते अभेत्स्यत्त अभिद

95

ॐ न अभैत्सीत् अभैत्तां अभित्त अभित्सातां अभित्सत छिदिर्द्वैधी
४८ करणे छिनत्ति छिंते ४ चिच्छेद चिच्छिदे छिद्यात् छेत्ता २
छेत्स्यति २ अच्छेत्स्यत् २ अच्छिदत् अच्छैत्सीत् अच्छैत्तां अच्छित
इत्युभयपदिनः भुजपालनाभ्यवहारयोः वसुधां भुनक्ति भूपा
लः भुंक्तः भुंजंति भुनक्षि भुंक्थः भुनज्मि भुंज्वः भुंज्मः भुं
ज्यात् ९ भुनक्तु भुंग्धि भुनजानि अभुनक् अभुंक्तां अभु
नजं बुभोज बुभुजिव भुज्यात् भोक्ता भोक्ष्यति अभोक्ष्यत्
त् अभौक्षीत् भुजो भोजनार्थस्यात्मनेपदं भुंक्ते भुंजीत भुं ४८

क्तो भुनैजे अभुंक्त तुभुजे भुक्षीष्ट भोक्ता भोक्ष्यते अभोक्ष्यत भ 96

वान्पयांगामिष्यत अभुक्त अभुक्षातां भंजोआमर्दने उदित्

नमः नमः अन्यथान्यरस्मात्नस्यलोपोभवति भनक्ति भंक्तः भं

जंति भंज्यात् भनक्त अभनकग् वभंजमनस्लहुन्दंती नो

लोपः भज्यात् भंक्ता भंक्ष्यति अभंक्ष्यत् सावतिटोवृद्धिः

अभौक्षीत् अभौक्तां अभौक्षुः अभौक्षीः अंजूव्यक्तिम्लक्षण

कांतिगतिषु अनक्ति अंज्यात् अनक्तअंगधि अंक्ता अ

नक्त् तुगुपांआभ्योणिदो आनेज अज्यात् ऊदितोवा अं

३.
९२

जिता अेक्ता अेजिष्यति अेस्यति ओजिष्यत् ओस्यत् अेजेः सो.
नित्यमिट्त्वात् ओजीत् इति पेजि इंधी दीप्तौ इंधे इंधीत इ.
धो ऐंधं इंधोचक्रे भ इंधिषीष्ट इंधिता इंधिष्यते ऐंधिष्यत
ऐंधिष्ट विद विचारणे विंते विंदीत विंतां अविंत विविदे वि
त्सीष्ट वेत्ता वेत्स्यते अवेत्स्यत अवित इत्यादि इति रुधादिः
तनु विस्तारे तनादेरुप् तनादेर्गणाद् उप्रत्ययो भवति वत्तेषु
परेषु अपोपवादः रूपः तनोति तनुतः तन्वंति तनोषि त.
नोमि तनुवः तन्वः तनुमः तन्मः तनुते तनुयात् तन्वीत ९२

तनोतु उर्वाहेः तनु [illegible] तनुतात् तनवानि तनुतो अत
नोत् अतनुत ततानतेनतुः तेने तन्मान् तनिषीष्ट तनिता
२ तनितासे तनिष्यति तनिष्यते अतनिष्यत् अतनिष्यत
हसादेर्लिचोः अतनीत् अतानीत् तनादेस्तथासोर्वासिलुक
लोपस्तनुदात्ततनो अतत अतनिष्ट अतनिषातां अतनिषत
अतथाः अतनिष्ठाः डुकृञ्करणे डुञा विनोगुणः नूपः क
रोति डिःतपडः करोतेरकारस्योकारो भवति डिःतिऊकृतः ।
य्योर्विहसे इति प्रोभनउरुकुरुतपयायादीर्घः ऊर्वेति क

उं पं

रोषि कुरुथः कुरुथ करोमि कुर्वः करोतेः प्रत्ययोकारस्यनि
त्यंवमोर्लोपः कुर्मः कुरुते कुर्वाते कृषाये कृजः परस्यामस्य
यस्यलोपोभवतियेपरे कुर्यात् कुर्वीत करोतु करवाणि कु
रुतात् करवै अकरोत् अकुरुत चकार चक्रतुः चक्रुः चक
र्थ चकृव चक्रे क्रियात्केषाः क्रियास्तुर्वः श्रयः कृषीरन्लोपा
लंचनः कर्त्ता कर्मासे करिष्यति करिष्यते अकरिष्यत् अक
रिष्यत अकार्षीत् अकृत अकृषातां अकृषत इमाने वनु
याचने वनोतिवनुयात् वनोतु अवनोत् ववान नशामद पं

देवादिगुणभूताकाराणामेव पूर्वलोपेवचनम्‌: वमात्‌ वीत
ता वनिष्यति अवनिष्यत्‌ अवानीत्‌ इतिपं मनुज्ञानेमनु
ते ३ मेनेमनिषीष्ट मनिता मनिष्यते अमनिष्यत अमत
ष्ट दिवादिरनिट्‌ ननुनादिः इति ननादिः तुदव्यथने तुदादे
रः तुदादेर्गणाद्प्रत्ययोभवति चतुर्षु अपोपवादः ङित्वान्न
गुणः तुदति तुदते तुदेत्‌ तुदेत तुदत्‌ तुदतां अतुदत भू
वहूपाणिनेयानि तुतोद तुतुदे तुद्यात्‌ तुत्सीष्ट तोत्तातो त्ता
तोत्स्यति तोत्स्यते अतोत्स्यत्‌ अतोत्स्यत अतौत्सीत्‌ अतोत्त

उ. अलुप्त अलुप्सातां अलुप्सत मुच्लृ मोक्षणे मुचादेर्नुम् मुचादीनां म
प। ध्यमो भवति प्रत्यये परे मुंचति मुंचते मुंचेत् मुंचेत मुंचतु मु
चतात् मुंचतां अमुंचत् अमुंचत मुमोच मुमुचे मुच्यात् सि
सोः मुक्षीष्ट मोक्ता मोक्तासे मोक्ष्यति मोक्ष्यते अमोक्ष्यत् अ
मोक्ष्यत अमुचत् अमुचत नुद प्रेरणे नुदति नुदवत्त्रपानिद्र
कृषति पाणि कृष विलेखने कृषते चकर्ष चकृषे कृष्यात् कृक्षीष्ट
गुणे कृते रो ऋसेदृपां दृपामृज कृषमृषस्पृशान्तृपसृजस
पां ऋसे परे अरो रा भवति क्रष्टा कृषादीनां रो वा वाच्यः कर्ष्टा क प।

१०१

ढोकः सेक्ष्यति कर्क्षति क्रक्षते कर्क्षते अक्रक्षत अकर्क्षी 102
त् अक्रक्षत अकर्क्ष्यत रादेशो कृते वृद्धिः अक्राक्षीत् अकार्क्षी
त् अनिटो· कृष्यादीनां सिर्वावाच्यः तन्यते हृषावो नाप्रक
अकृक्षत् अकृक्ष्य अकृक्षत इत्याने स्पृशसंस्पर्शने स्पृशाति १
पस्पर्श [illegible] पस्पृशतुः पस्पृशुः स्पृशणात् कृशावश
जादेषः इति षत्वे स्प्रष्टा स्पर्ष्टा स्प्रक्ष्यति स्पर्क्ष्यति अस्प्रक्षत्
अस्पर्क्षत् अस्पृक्षीत् अस्प्राक्षीत् अस्पार्क्षीत्ः पक्षे सक् अस्पृ
क्षत् मृशआमर्शने मृशति ४ ममर्श ममृशतुः मोक्षस्यत

प्रछ्ज्ञीप्सायां ग्रहोदि॰ निचेतिसंप्रसारणं पृछति २ पप्रछ ।
कित्वाभावान्नसंप्रसारणं पप्रछतुः पप्रछिथ पप्रष्ठ पृछ्यात
प्रष्टा प्रक्ष्यति अप्रक्ष्यत् अप्राक्षीत् टुमस्जोशुद्धौ ओइतौ ।
अन्त्यवसोजः झसपरत्वाभावे मस्यजेनोभवति मज्जति मज्जेत् म
ज्जतु अमज्जत् ममज्ज मज्ज्यात् मस्जिनशो॰ ऊँसेतु मस्ताच्चः मं
क्ता मंक्ष्यति अमंक्ष्यत अमांक्षीत् अमांक्तां अमांक्षुः विशप्रवे
शने विशति २ विवेश विश्यात् वेष्टा वेक्ष्यति अवेक्ष्यत् अ
क्षत् अविक्षत् इषुइच्छायां गमोछः इच्छति २ गुणःअसवर्णे ५२

इयेष ईषतुः इयेषिथ इयेष इष्यात् एषिता एष्टा एषिष्य 104
ति एषिष्यत् ऐषीत् इति षे मृङ् प्राणत्यागे अयकि अका
रस्य रिङादेशो भवत्यप्रत्यये यकि च परे लुपानोः म्रियते ।
म्रियेत म्रियतां अम्रियत मृङः से लङ्लिङोश्च तदेषेवा
त्मनेपद ममार मम्रतुः ऋदंतात्थपो नेट् ममर्थ [illegible] मृषीष्ट
मर्त्ता मरिष्यति अमरिष्यत् लोपोऽकृत्साफसे अमृत दृङ्
आदरे द्रियते २ दद्रे दृषीष्ट दर्त्ता दरिष्यते अदरिष्यत अ
दृत ओलस्जी व्रीडने आत्मनेपदमोजः लज्जते २ ललज्जे ल

३. ज्जिषीष्ट लज्जिता लज्जिष्यते अलज्जिष्यत अलज्जिष्ट इति
५३ त्वदादयः डुक्रीञ् द्रव्यविनिमये ना क्र्यादेः क्र्यादेर्गणात् श्ना
प्रत्ययो भवति चतुर्षु अपवादः क्रीणाति ई हसे नाइस्य
स्याकारस्य इकारो भवति ङिति हसे परे क्रीणीतः नातः ना
इत्यस्याकारस्य लोपो भवति ङिति स्वरे परे क्रीणन्ति क्री
णासि क्रीणीथः क्रीणीथ क्रीणीयात् क्रीणीत [illegible] क्री०
णातु [illegible] क्रीणीतां अक्रीणीत विचिक्राय अक्रीणात्
विचिक्रियतुः विचिक्रियुः विचिक्रयिथ विचिक्रेथ विचिक्रिय क्री ५२

क्रीणामि क्रीणीवः क्रीणीमः क्रीणीते ३

अकैष्यत।

यात् कैषीष्ट कैता कैतासे कैष्यति कैष्यते अकैष्यत अ
कैषीत् अकैष्ट पूञ्पवने प्वादेर्ह्रस्वः प्वादीनांह्रस्वोभवति
वत्तर्थं पुनाति पुनीते पुनीयात् पुनीत पुनातु पुनीतां।
अपुनात् अपुनीत पुपाव पुपुवे पूयात् पविषीष्ट पविता
२ पविष्यति २ अपविष्यत् २ अपावीत् अपविष्ट ग्रहउपा
दाने ग्रहो गृह्णाति गृह्णीयात् गृह्णीत गृह्णातु गृह्णीतां
गृह्णीव हल्मादानहौ हल्मौनान् क्र्यादेर्गणादानप्रत्ययोभव
ति हौपरेनाप्रत्ययापवादः गृहाण अगृह्णात् अगृह्णीत

उ॰
५४

जग्राह जगृहतुः जगृहुः जग्रहिथ जग्राह गृह्यात् इटो
ग्रहो गृहीषीष्ट गृहीता ग्रहीतासे ग्रहीष्यते अग्रही
ष्यत् अग्रहीष्यत ह्ययन्तेतिनवृद्धिः अग्रहीत् अग्रहिष्ट
लूञ्छेदने घादेर्ह्रस्वः लुनाति लुनीते ३ ललाव ललुवे
लूयात् लविषीष्ट लविता लविष्यतिते अलविष्यत् त अ
लावीत् अलविष्ट पूञ्पवने पुनाति पुनीते उ पाव
उपुवे पूयात् पविषीष्ट पोता पविता पोष्यति पवि
ष्यतिते अपोष्यततत अपविष्यततत अपावीत् पेनितामि ५४

स्वरतिसूतिसूयति धूञूदितो वा सिद्धास्यादनपिरध्योषीष्ट २

 108

ढ़ अवरिष्ट अवोढ़ वृञ्वरणेवृणाति वृणीतः वृणन्ति वृ
णीते वृणीयात् ववार ववरतुः ववर्थ ववँ वोरता वो· २
र्विहसे वूर्यात् वूर्षीष्ट वरिषीष्ट वरीषीष्ट इत्यादिप्राव
त् इत्यादि कुषकुष्णे कुष्णाति कुष्णीतः कुष्णोष कुष्णा·
त् कोषिता कोषिष्यति अकोषिष्यत् अकोषीत् कुष्णा·
तिरनिःहनतु कुष्णाति कुषक्लेषमनुष्णाति मुष्णाति शेष
कुष्णत् ज्ञाअवबोधने ज्ञाजनोर्जा जानाति जानीतः जाने
ति ३ जज्ञौ ज्ञायात् ज्ञेयात् ज्ञाता ज्ञास्यति अज्ञास्यत्

उं अज्ञासीत् अज्ञभोजने अश्नाति अश्नीतः अश्नंति आश· 109
५५ अशपात् अशिता अशिष्यति आशिष्यत् आशीत् इति
पे वृङ् संभक्तौ वृणीते ववे वरिषीष्ट वरीषीष्ट वरिता व
रीता वरिष्यते वरीष्यते अवरीष्यत अवरिष्ट अवरीष्ट अवरिष्यत
अवृत इत्याद इति क्र्यादिः चुर स्तेये चुरादेर्णिः चुरादेर्ग·
णात्स्वार्थे णिप्रत्ययो भवति उपधायालघोर्गुणः सधातोः
तिप् शप् गुणः चोरयति ते चोरयेतत् चोरयतुतात् अचो
रयत् चोरयांचकार २ जेः इडागमादिवर्जितेनापि ५५

णेर्लोपो भवति चोर्यात् चोरयिषीष्ट चोरयिता २ चोरयि
ष्यतीति अचोरयिष्यत् णेरङ् द्विश्च ण्यन्ताद्धातोर्भूतेर्थे ऽ
ङः प्रत्ययो भवति दिवादिपरः सेरपवादः तस्मिन्सति धातो
र्द्विर्वचनं णेः ह्रस्वः अडि लघोर्ह्रस्वः उपधायाः अडि सति
उपधाया ह्रस्वो भवति पूर्वसंबंधिनो कारस्येकारो भवति
लघोर्दीर्घः अडि सति ह्रस्वादेर्लघोः पूर्वस्य दीर्घो भवति
लघुनि धात्वक्षरे परे अचूचुरत् अचूचुरत अपीपचत् अ
पीपठत् चितीसंज्ञाने चेतयति चेतयेत् चेतयतां

अचेतयतत चेतयांचकार चेतयांचक्रे चेत्यात् चेतयिषी-
ष्ट चेतयिताता चेतयिष्यतिते अचेतयिष्यतत अचीचि-
ततत चितिस्मृत्यो इदितोनुम् चिंतयति ३ चिंतयांच-
कार ३ इदितोनालोपाभावोवाच्यः चिंत्यात् चिंतयिता-
ताचिंतयिष्यतिते अचिंतयिष्यत् लघ्वभावान्नदीर्घः अ-
चिचिंतत् नयर्च पूजायां अर्चयतिते ॐ अर्चयांचकार अ-
र्चीत अर्चयिताता अर्चयिष्यतिते आर्चयिष्यतत स्वरादेः
परः स्वरादेर्यानो:परोवपवोद्विरुक्तः सस्वरोद्विर्भवति

न वनदराः संयोगाद्याइतिनेरेफस्याद्विते आर्विवन् कथः 112
वाकाप्रवंये अदेंनोपमलोयस्यस्यानिवनात्रवृद्धिः कथ
यतितेकथयांचकारेकथ्यातेकथयितानाकथयिष्यतिते
अकथयिष्यन्त अलोपिनोनाडिं॰कार्यमितिवाच्यं अचक
थ्यत्गणकथयोर्वेनपरेअचीकथत् गणसंख्यानेगण
तिगणयांचकारगणयान् गणयिषीष्ट गणयितानागण।
यिष्यतितेअगणयिष्यत् नअजीगणत् इतसेप्राबृते ३
उपधायाऋकारस्येरादेशोजौवाच्यः येर्विहसेकीतेय॰

ॐ तितेकीर्तयांचक्रे कीर्तयांचकार कीर्त्यात् कीर्तयिता कीर्त
५७ यिता कीर्तयिष्यतिते अकीर्तयिष्यत्त अचिकीर्तत् इत्यु
भयपदिनः नेत्रिउद्देधारणे नेत्रयते नेत्रयांचक्रे नेत्र
यिषीष्ट नेत्रयिता नेत्रयिष्यते अनेत्रयिष्यत अनिनेत्रत
मेत्रग्रुम परिभाषणे मेत्रयते मेत्रयांचक्रे अममेत्रत इ
त्यात् इतिचुरादिः इतिगणदशकं समाप्तम् ॥ श्री ॥
अथभावकर्मणोर्यक्प्रक्रियानिरूप्यते आदुविकर्मणि
अकर्मकेभ्योधातुभ्योनुविभावे सकर्मकेभ्यः कर्मणाम ५७

114

ॐ गतिबुद्धिप्रत्यवसानार्थशब्दकर्माकर्मकाणामणौ गत्याद्यर्थानांशब्दक
र्माकर्मकाणांचाणौयः कर्तासणौकर्मस्यात् शत्रूनगमयत्स्वर्गं वेदार्थंस्वा
न्वेदयत् आशयच्चामृतंदेवान् वेदमध्यापयद्विधिं आसयत्सलिलेपृथ्वीं
यः समेश्रीहरिर्गतिः यः श्रीहरिः सममममगतिरस्तिगत्यादिकिं पाचयत्यो
दनंदेवदत्तेन अण्यन्तानांकिंगमयतिदेवदत्तोयज्ञदत्तं तमपरःप्रयुङ्क्ते
गमयति देवदत्तेन यज्ञदत्तंविष्णुमित्रः नीवह्योर्ननाययति वाहयति
वाभारंभृत्येननियन्तृकर्तृकस्यवहेरनिषेधः वाहयतिरथंवाहान्सूतः
आदिखाद्योर्न आदयतिखादयतिवान्नंबटुनाभक्षेरहिंसार्थस्यन भक्ष
यत्यन्नंबटुना अहिंसार्थस्यकिं भक्षयतिबलीवर्दान्सस्यम् जल्पतिप्रभृ
तीनामुपसंख्यानं जल्पयति भाषयतिपुत्रंदेवदत्तः दृशेश्चदर्शयति
हरिंभक्तान् सूत्रेज्ञानसामान्यार्थानामेवग्रहणं नतुतद्विशेषार्थानां

ॐ मित्यनेनत्ताद्यते तेनस्मरतिजिघ्रतीत्यादीनांनस्मारयतिघ्रापयतिदेवदत्तेन
२ शब्दायतेर्नशब्दापयति देवदत्तेन धात्वर्थसंगृहीतकर्मत्वेनाकर्मकत्वप्रा
प्तिः येषांदेशकालादिभिन्नम् कर्मनसंभवतितेऽत्राकर्मकाः नतुविवक्षि
तकर्माणोपितेनमासमासयतिदेवदत्तमित्यादौकर्मत्वंभवति देवदत्तेनया
चयतीत्यादौकर्मकत्वं नन्वहृक्रोरन्यतरस्याम् । हृक्रोरणौयःकर्तासणौवाकर्मस्यात्
णौवाकर्मस्यात् हारयतिकारयतिवाभृत्येनभृत्यंवाकटं अभिवादिदृशो
रात्मनेपदेवेतिवाच्यं अभिवादयतेदर्शयतेभक्तेनभक्तंवा ॥ ॥

नेपदं भवति येकर्मनिरपेक्षांक्रियामाहुस्तेऽकर्मकाः भूस्प 116
ग्लासशीङ्प्रभृतयः यकचतुर्ण्यातोभावेकर्मणिचयकः
प्रत्ययोभवति चतुर्षुतिवादिषुपरतः ककारोगुणप्रतिषे॰
धार्थः तदुक्तं लजासतास्थितिजागरणंवृद्धित्क्षयभयजी॰
वितमरणंशयनक्रीडारुचिदीप्त्यर्थंधातुगणंतमकर्मक
माहुः १ भावस्यैकत्वादेकवचनमेवभवति प्रथमपुरुष॰
स्यभूयते भवता भयेत भयता अभूयत भुवोवुक बभूवे
स्वरान्तानांहनग्रहदृशांभावकर्मणोः स्मिमना सीस्पयोगि
वा

117

कौ दिद्धावकामः णिनाहूद्धिः भाविषीष्ट भविषीष्ट भाविता भ
५८ विता भाविष्यते भविष्यते अभाविष्यत अभविष्यत इणि
नमकर्तरि धातोस्तनिपरे भावे कर्मणि च इण प्रत्ययो भव
ति सरूपवादः णिवृद्ध्यर्थः ततो लोपः इणः सन्नियोगेन तो
लोपो भवति अभावि अकर्मकोपि कदाचित्सकर्मक ताम
नुभवति उक्तं हि उपसर्गेणा धात्वर्थो बलादन्यत्र नीयते वि
हाराहारसंहारप्रतीहारप्रहारवत् स्वत्वमनुभूयते स्वामि
ना एपवत्सवन्तवर्द्धरूपाणि अनुभूयते अनुभूयेते अनुभूयन्ते ५८

अनुभूयतां अनुभूयत त्वामनुबभूवे देवदत्तेन अनुभावि
षीष्ट अनुभविषीष्ट अनुभविता अनुभाविष्यते अनुभवि
ष्यते अनुभाविष्यत अनुभविष्यत नयानवेपदार्थोष्यत
अनुभाविभवोभवता अनुभाविषातां अनुभविषातां एव
मन्येषामपिभावे एकवचनेभवतिकर्मणिसर्ववचनानिभ
वंति एध्यतेधार्मिकैः एध्येत एध्यतां एध्यत एधांचक्रे ए
धिआसपनेसद्भिः २ आसांचक्रे आसिषीष्ट आसिता आसि
ष्यते नआसि उपासि उपासिषातां हरिहरौषीडायङ.१८

ॐ
५९

किवक्रेयः शाय्यते शूङ्लाशि पूयशायिषीष्ट पायिषीष्ट ३ । 119
अपायि डुकृञ् करणे क्रियते वेङः स्त्रीक्रियसे गागैर्विरागैः
स्तव्यहे क्रियेच वक्रे कारिषीष्ट कृषीष्ट ३ अकारि अकारिषा
तां अकृषातां मृङ् म्रियते म्रियतेश्रुता ३ मम्रे मारिषीष्ट मृ
षीष्ट मारिता मर्ता मारिष्यते मरिष्यते अमारिष्यत अम रि
रि रिष्यत अमारि डुदाञ् दाने दीयते ३ आददे आदारिषीष्ट
दासीष्ट आदारि आदारिषातां आदषातां हृञ् हरणे ह्रियते ।
यते चौरेण जह्रे हारिषीष्ट हृषीष्ट अहारि अहारिषा ५९

ग्रादरे ३

तो हृषातो विस्मयने इष्टिकाश्चीयने चिचेषि चिकेचेषि
षीष्ट चेषीष्ट अचाषि अचायिषातां अचेषातां दृयतेदं
वक्ष्मा ३ गूह्रवेहाविषीष्ट अहावि अहाविषातां अह्वोषा
तां दादेरिः दादेर्घातोगाकारस्येकारादेशोभवतिक्तिनिः
परे उदाजदाणि वेदविदेदीयतेयते ददेयाना पुक आका
रांतस्यधातोयुगागमोभवति चिनिणिति चशप्ययपवेदा
यिषीष्ट दासीष्ट अदायि अदायिषातां अदिषातां निपी
यतो पानंभूमौ दयेपायिषीष्ट पासीष्ट अपायि अपायि

उः 121
दः

षातां अयिषातां माङ् माने मीयते ममे मायिषीष्ट मासी
ष्ट अमायि कैगै रै शब्दे संघातस्तरगणमा कायते चकेकायि
षीष्ट कासीष्ट अकायि अकायिषातां अकासातां गीयते ज
गे गायिषीष्ट गासीष्ट अगायि रायते ररे अरायि अरायि
षातां अरासातां षोंतकर्मणि सीयते ससे सासीष्ट सायि
अस्तायि षीष्ट अस्तायिषातां अस्तासातां ओहाक् त्यागे हीयते जहे हा
यिषीष्ट हासीष्ट अहायि अहायिषातां अहासातां स्तीय
ते तस्ते स्तायिषीष्ट स्तासीष्ट अस्तायि अस्तायिषातां अ दः

122

स्यासातां नेनेनेर्नेवा नेनेनेर्नेकारस्यवा आकारादेशोभ
वति येपवेनमनेनायनेनेने अरातां गुणोर्त्तिसंयोगाद्योः
अर्पते आरे आरिषीष्ट ऋषीष्ट आरिता अर्ता आरि आरि
षातां आर्षातां स्मर्यते स्मारिषीष्ट स्मृषीष्ट स्मारिता स्म
र्त्ता अस्मारि अस्मर्षातां जागर्तेः नापिकितिगुणः जागर्य्य
ते जागरांचक्रे जागरिषीष्ट अजागारि यत्कर्मगुणसंयो
गात्कर्तृत्वेनविवक्ष्यते सकर्मकत्वात्तथाप्येनदेवोदाह
रणं पच्यते ओदनः स्वयमेवपचेपक्षीष्टपक्तापक्ष्यते अ

नोहेणवकर्मणि लिङ् इत्यादेः प्रधाने नीहृकृष्वहाम्‌ डुहाद्यर्थे स्वधिप्रच्छि चिब्रूशास् द्विकर्मप्रकृ॰

उ। पसान्त अपाचि भिद्यते काष्ठं स्वयमेव विभिदे भित्तीष्ट अभे॰

८। दि लूयते केदारः स्वयमेव लुलुवे लाविषीष्ट लविषीष्ट अला॰ 123

वि अलाविषातां अलविषातां द्विकर्मकस्योदाहरणे णी

नेनयोरं नीयते नागरकैर्वने चरः निन्ये नायिषीष्ट नेषीष्ट॰

अनायि अनायिषातां अनेषातां भोजनं याच्यते यजमा॰

नो याचकेन ययाचे याचिषीष्ट अयाचि प्रकृतीपायायो ।

संप्रसारणे पृच्छ्यते पंथानं पथिकेन पंथाः पप्रच्छे प्रच्छी॰

ष्ट प्रष्टा अप्रच्छि अप्रच्छातां स्माशौचे स्नायते पंपा सरसि॰ ८।

रोमेणामस्वेहंसविलासमया किंकृतेसीनयासाईमश्वेवोत्तर 124
मीरिते । स्तासीष्टस्तायिषीष्टअस्तायि अस्तायिषाता अ॰
स्तासाता स्तायतेजस्ने स्तायिषीष्ट स्तासीष्ट अस्तायि अस्ता
यिषाता अस्तासाता मस्ते नम्यतेनेमेनेसीष्ट श्णतमक॰
तीरि अनामि अनेसाता भुज्यतेबुभुजेभुक्षीष्ट अभोजिश्रिय
त्रिरध्यारि तेदध्येयारिषीष्टधृषीष्टनिरयारिषाता अधृषाता यद्याता
पद्यतेपेदेपत्सीष्ट अपादि अपत्सातोअपत्स्यत्सन भण
णाहे भण्यतेबभणे भणिषीष्ट भणिता भणिष्यते अभ

उ. णिषात अभाणि अभणिषातां गृह उपादाने गृह्यते जगृहे 125
८२ ग्राहिषीष्ट ग्रहीषीष्ट अग्राहिषातां हन्यते जघ्ने घानिषीष्ट
वधिषीष्ट हंसीष्ट घानिता हंता घानिष्यते हनिष्यते अघा
नि अघानिषातां आनि हनः सिः किद्वाच्यः लोपश्चानुदात्त
ते अहसातां अहसत हंते वीतिवधादेशः अवधि अवधि
षातां इति भावकर्मप्रक्रिया अथ प्रत्ययांतेभ्यस्तिवादयो यो
ज्यंते अतिशये हसादेर्यङ् हिश्च हसादेरेकस्वराद्धातोरतिश
ये अर्थे यङ् प्रत्ययो भवति तस्मिन्सति धातोर्द्विर्वचने यङि य ८२

डि॰ इति लुक्किच्च पूर्वस्य नामिनो गुणो भवति यथा नुः डि॰ बो 126
दात्मनेपदं अप् श्रदे अतिशयेन भवतीति बोभूयते बोभूये॰
न बोभूयन्तां अबोभूयत बोभूयाचक्रे बोभूयामास बोभूयांब
भूव बोभूयिषीष्ट बोभूयिता बोभूयिष्यते अबोभूयिष्यत अ॰
बोभूयिष्ट अबोभूयिषातां भृशं भुनक्ति बोभुज्यते २ अतपि
वहसात् हसात् ङन्तस्य यङो लुग्भवति अतपि विषयेतस्य
स्थानिवत्वेन गुणवृद्धी न स्तः बोभुजांचक्रे २ बोभुजिषी
ष्ट अबोभुजिष्ट मुह वैचित्ये मोमुह्यते २ मोमुहांचक्रे ।

उ॰ मोमुहिषीष्ट अमोमुहिष्ट लेलिह्यते ३ लेलिह्रांचक्रे लेलि 127
८३ ह्रिषीष्ट अलेलिहिष्ट जोह्रूयते जोह्रूयांचक्रे जोह्रूयिषी
ष्ट अजोह्रूयिष्ट विद् ज्ञाने वेविद्यते ३ वेविदांचक्रे अवेवि
दिष्ट आतः यङि॰ सनि लुकि च पूर्वस्याकारस्याकारादेशो॰
भवति अकि निपापच्यते पापचांचक्रे पापचिषीष्ट अ॰
पठव्यक्तजल्पा पापचिष्ट पापठ्यते पापठांचक्रे पापठिषीष्ट अपापठि
यां वाचि ३ ष्ट ३ सरादीनामप्यटादीनां यङ् वाच्यः अट् अश ऊ एणु ऋ
ऋ एते अटादयः सरादेः परः पूर्वस्य हसादिः शेषः आतः ८३

अरगतौ १

अदाप्येनपृष्टः अदादामास २ अदादिषीष्ट आदादिष्ट अणा-
भोजेन अणाय्येन अणाणांचक्रे अणाणिषीष्ट आणाणि 128
ष्ट ऋगतौ गुणार्तिसंयोगाद्योः स्वरादेः परः नंनद्राः संयो व
गाद्याः यकारपररेफस्य द्विर्वाच्ये अरार्यते ३ अरारांचक्रे अ
रारिषीष्ट अरारिता आरारिष्ट ऊर्णोनूयते ऊर्णोनूयांचक्रे ऊर्णुञ् आच्छादने ४
ऊर्णोनूयिषीष्ट और्णोनूयिष्ट जभजपोनुक जभमानस्य ज
पादीनां च पूर्वस्य नुगागमो भवति यङ्लुकि च स जनि जप-
जभदहदशभंजजपादयः गऌगतौ जेगाम्यते नुस्याः

उ.
८४

जंगमांचक्रे जंगमिता अजंगमिष्ट भ्रमुचलने वंभ्रम्यते वं
भ्रमांचक्रे वंभ्रमिषीष्ट अवंभ्रमिष्ट हनोहिंसायांघ्नीभावेवा
च्यः जेघ्नीयते जेघ्नीयांचक्रे जेघ्नीयिता अजेघ्नीयिष्ट प
देतुक् अकितीतिविशेषणान्नपूर्वस्यानेहिरुक्तासस्यरतेः
ऊनेवाच्यः जंघन्यते जंघन्यांचक्रे जंघनिषीष्ट अजंघनिष्ट
जपजल्पव्यक्तायांवाचि जंजप्यते जंजप्यते जंजप्यांचक्रे अ
जंजपिष्ट दहभस्मीकरणे दंदह्यते दंदह्यांबभूव दंदहि
षीष्ट अदंदहिष्ट यमभैथुने यंयम्यते अयंयमिष्ट निफ ८४

129

लाविप्रावणेच रफलोरुत्रास अनयोर्यङि. लुकिचमतिपूर्व 130
स्यानुगागमोभवति परस्यचाकारस्योकारः पंफुलने पंफु
लोचके पंफुलिषीष्ट अपंफुलिष्ट चेच्छ्यिने देशादशाने नो
लोपः ददशने ममाकः ददंशोचके ददंशिता अददंशि
ष्ट भंजोआमर्दने वंभज्यते मनोदंतीतच्चंतं वंभजोचके अ
वंभजिष्ट रीगच्छपयस्य मडपयस्य धातोर्यङि लुकिचपूर्व
स्यरीगागमोभवति नृतीगात्रविक्षेपेन रीनृत्यतेनटः न
रीनृतोचके अनरीनृतिष्ट वृतुवर्तने वरीवृत्यतेवार्तोवरिव

उ.
८५

नेवरीवृत्तोचके पदसं सधेसभ्रंशावेत्तुकेसपतस्के दायडि॰ 131
लकिंवसर्वसनीगागमोवाच्यः पनीपयते सनीस्सते
दनीभ्रष्टते करोतिः अकारांतस्परिश्रादेशोभवतियडि॰
सतिपश्चाद्विर्वचे कीयतेचेकीयाचके श्रचेकीयिष्टं जे॰
क्रीयतेवेव्रीयतेमेम्त्रीयते दादेतिः अपितदायामागेहोक
पिवसोस्यामिर्भवतियडि॰सतितनोद्विर्वेदेदीयांचके श्र॰
देदीयिष्टयेयीयते श्रयेयीयिष्ट व्राप्योरीश्रनयोरीकारः
स्याघडि॰ जेव्रीयते देप्मीयते इतियङंतप्रक्रियावात ८५

यलुगनुवर्त्तते अनैमित्तिकप्रत्ययसंयोगं विनापि यङोलुग्भ
वति यङ्लुगंते परस्मैपदं क्त्वादिवर्ज्जमिष्यते क्त्वादिवर्ज्जनात्
ह्विवे यङोलुकि णितिनिमित्तेकारो वाच्यः बोभवीति बोभो
ति बोभूतः है: बोभुवति बोभवीषि बोभोषि बोभूथः बोभूथ
बोभोमि बोभवीमि बोभूवः बोभूमः बोभूयात् २ बोभोतु बोभवी
बोभूतात् तु बोभूतां बोभुवतु बोभूहि बोभवानि अबोभवीत् अबोभो
त् अबोभूतां अबोभवुः अबोभवीः अबोभोः अबोभवं बो
भवांचकार बोभूयात् बोभविता बोभविष्यति अबोभविष्य

ॐ ते दीदेः पेइनिमेलेक् भुवः स्थिलोपेस्वेवुग्वाच्यः वुगागम 133
९९ स्यानित्यत्वेन गुणो वाध्यते अबोभूवीत् अबोभोत् अबोभूतो
अबोभूवुः अबोभूवीः अबोभोः अबोभूवं अबोभूव पाप
चीति पापक्ति पापक्तः पापचति पापचीषि पापक्षि पाप
क्थः पापचीमि पापच्मि पापच्यात् पापचीत् पापक्तु
पापग्धि पापचानि अपापचीत् अपापकग् अपापक्तुः अ
पापचीः अपापक् अपापच्यात् पापचिता पापचिष्यति अ
पापचीत् हटचेष्टायां आतः संज्ञाहटीति संज्ञाचहिंजाः ९९

स्थि २

134

त्वहः जाचरति जाचरीषि जाचरि जाच ह्मः जाचरीमि जाच
ह्वः जाचरीव जाचर्दि जाचरां चकार अजाचरीत् सकाराना
नाम्रुड्पधायांनो चपूर्वस्य सत्रिग्रीगा गमोवक्तव्यः चर्करीति
चरिकरीति चरीकरीति चर्कर्ति चरिकर्ति चरीकर्ति च
र्कृतः ३ चर्कति चर्करीषि चर्कर्षि चर्कृथः चर्करीमि चरी
कर्मि चर्कृवः चर्कृमः ३ चर्कृयात् ३ चर्करीतु चर्कर्तु च
र्कृहि चर्कराणि अचर्करीत् अचर्कः चर्करांचकार ५२
चर्क्रियात् चर्करिता चरीकरिष्यति अचरीकरिष्यत्

उं
८७ अचरीकारीत् अचर्करिष्टां अचरिकारिषुः इत्युवर्त्तते वर्हू 135
तीति वरिवृतीति वरीवृतीति ववर्त्तिवर्वृतः वरीवृतति
अवर्वृतीत् अवर्वृत् अववर्त्तुः अवर्वृतीः अवरीवृतीः अव
रिवृतीः अवर्वृत्ते अवरीवृत्ते अववर्वः अवरिवः अवरीवः व
र्वृतो वकार वर्वृत्यात् ववर्त्तिता अववर्त्तीत् अवर्वर्तिष्टां
अवरीवर्तिषुः इतियङ्लुगन्तप्रक्रियाकर्तर्यङ् कर्त्तुरूपमा
नादाचारेर्थे यङ् प्रत्ययोभवति श्येनइवाचरतीति श्येनायः
नेकाकः श्येनायिषीष्ट अश्येनायिष्ट पंडितायते मूर्खः अ ८७

पंडितायिष्ट सलोपो यङि वक्तव्यः पयसस्तु विभाषया पयस 136
रायते ऊरूपोऽप्सरायिषीष्ट ओजायतेऽर्द्धवलः ओजायांबभू
व ओजायिष्यते ओजायिष्ट पयायते पयस्यते वा नकंपया
यांचक्रे पयस्यांचक्रे अपयायिष्ट अपयस्यिष्ट आचारउप-
मानात् कर्मधारयो हृपमानाद्यः अभयो भवति आचारेऽर्थे
अकारस्य चेकारः पुत्रीयति शिष्यमुपाध्यायः पुत्रीयांचका
र अपुत्रीयीत् प्रासादीयति कुट्यांभिक्षुः प्रासादीयामा-
स प्रासादीयिता अप्रासादीयीत् नाम्नोऽयई वा स्य नाम्नइ

म१ ग्मा१

ॐ काम्यार्थेयः प्रत्ययो भवति अकारस्य चेकारः मतः पुत्रमिच्छ 137
९८ ति पुत्रीयति पतीयति काम्यमपीच्छेति पुत्रकाम्यति पुत्रका
म्याचकार यतः पुत्रकाम्यात् अपुत्रकाम्यीत् करणे च यः ना
म्नः करणेर्थे यः प्रत्ययो भवति केड्रूं करोति केड्रूयति नमस्य
तपस्यति५ ति॑ क्षीरलवणयोस्तु सापायः सुक क्षीरस्यति वत्सः लवण
स्यत्युष्ट्रः अलवणस्यीत् णिडिङ्करणे नाम्नो णिः प्रत्ययो भ
वति करणेर्थे मचडिन् टिलोपः मितोह्रस्वः यावत्पाठेमि
त इत्येवं पठितानोह्रस्वो भवति औपदेशे घटं करोति घटयति ९८

चटयोश्चकार जेः चदूपात् चटयिता जेरङः नांसोपिनोङःका
र्ये अनचदनेमहोनेकरोतिमहयतिअमीमहत् एष्यादेरः
एष्यादेरकारस्यैरोभवतिजैःएष्ये करोतिप्रथयति प्रथयेच
कारप्रथयिष्यति अपप्रथत् मृडेकरोति मृदयति अममृद
त् ६ ष्टृद्धौ सन्तोपुनष्टिलोपइत्यपरेनेन्तोयोपिनाभावादः
ङिःकार्यस्यात् अपिप्रथत् अमिम्रदत् दहेकरोति ऊदय
ति अददहत् अदिद्रहत् ऊहिंकरोति ऊहयति ऊहयो
चकार ऊहयात् ऊहयिता जेरङः हिमे जेःस्वरादेःपरः अ

ॐ डि॰ऽर्ध्वस्मदस्मनोवा औजिहन् औडिहन् ऊहंकरोति ऊहय
६६ ति औजहन् औडहन् उकैच वहः॰कृतिकौकिति संप्रसार
णे होढस्तथोर्द्धृभिनाढिढोस्र ऊढौचजिडिंकरणेसथा
नुर्जेरङ॰स्वरादेर्ढजऔजिढच्च २ अशनायोदन्यधनायास्तु॰
भुक्षापिपासा गार्द्ध्येषुनिपात्यन्ते अशनं भोक्तुमिच्छन्नशना
यतिउदके पातुमिच्छन्नुदन्यतिधनमभिलषन्नेधनायति
पचेअशनीयति आशनीयीत् उदकीयतिधनीयति इ॰
तिनामधातुप्रक्रियाः इच्छायामात्मनःसः यातोरिङ्क्षा॰ ६९

यामर्थेसप्रत्ययोभवति साचेत्सन्नंतेवेपिनीह्रिस्व तुःसे उ
स्वर्गुर्व्वहृतस्मात् उवर्णान्ताद्‌वर्णांतात्स्वग्रहगुह्मिभ्योचपर
स्यसस्येनेट् नानिहिसेट्‌द्वर्जिनेसप्रत्ययेपरेयानोर्गुणोनभ
वति यथाद्धः अपूर्वेदेभविनमिच्छतिबुभूषति बुभूषत् बु
भूषतु अबुभूषत् बुभूषांचकार यतः बुभूषात् बुभूषि
ता बुभूषिष्यति अबुभूषिष्यत् अबुभूषीत् सेदीर्घः स
परेयानोदीर्घोभवति चिनोतेः सणादोकिंतेवाचेत्तमिच्छ
ति चिचीषति चिकीषति चिकीषेत् अचिकीषीत् सप.

उ॰ रेवयोर्जेगीः जेतुमिच्छति जिगीषति जिगीषांचकार अजि 141
उ॰ गीषीत् शुश्रिषणे यवितु इच्छति युयूषति अयुयूषीत् जु
हूषति अजुहूषीत् यः से अकारः पूर्व इकारो भवति सपरे ।
गुणः प्रकृत्यर्थो न त्रसमात् कोष्टेन पिपत्सति पिपत्सांबभूव
पिपासति पिपासिता विवत्सति विवदिष्यति ग्रहीतुमि
च्छति जिघृक्षति अजिघृक्षीत् प्रष्टुमिच्छति रुदविदमु
षिग्रहिस्वपिप्रच्छिभ्यः सः कित् कृगृदृधृप्रच्छिभ्यः सस्ये
टू पिपृच्छिषति सुषुप्सति इंनेः सोणिन् इनतीऊ असेदीर्घः उ॰

हो॰ट॰ः ज्ञादि जवानां बटेः कसे । ३

हनोघ्नेजिघांसति अजिघांसीत् अनङ् सकारस्येरभव
ति क्विनिपरे असार्वविकोयंविधिः धोर्विहसे कर्तेचि
कीर्षति चिकीर्षाचकार अचिकीर्षीनपवि जिहीर्षति ।
तृस्वतसेनराणेयोः तितीर्षति इसे अपिद्धायारभलभ
शकपतनपदसिमीमाङ्‌मेङ्‌हिंसार्थे रापोस्वरस्येतपरेइ
स्मादेशोभवति पूर्वस्यचलोपः सस्तोनपिदातुमिच्छति ।
दित्सति दित्साचकार पित्सति यतश्व सस्तेनतुलसमेत
स्याप्यानेमाङ्‌मानेमित्सिष्यते अमित्सिष्ट तुलभघूप्ससो

उ॰
७१

लिसेचणाः इतिभस्यपः क्लोणाधोस्थूलक्षुमिच्छतिलिप्सते लि
प्सामासेरभरामसे रिप्सते रिप्सिषीष्ट अरिप्सिष्ट पतोवे
ट पित्सति पिपतिषति आप्नोतेरी आप्नोतेराकारस्य ईत्वं
भवति द्वित्वस्य च लोपः आप्स्याप्तो आप्तुमिच्छति ईप्सति
ग्रधेरनायोवा ग्रधीनायति ग्रधिधिषति गमेरिट्से ग
न्तुमिच्छति जिगमिषति इति सन्प्रक्रिया धातोः प्रेरणे णिः
प्रेरणे प्रयोजकव्यापारेर्थे धातोर्णिः प्रत्ययो भवति एकः
करोति तमन्यः प्रेरयति स प्रयोजकः भवन्तं प्रेरयति भा॰ ७१

वयतिभावयतेभावयेतेतत भावयन्तुतां अभावयततेत भाव
यांचकार भावयांचक्रे भाव्यात् भावयिषीष्ट भावयिता भ
भावयिष्यतिते अभावयिष्यत् तत लुङि जेरङ् अङ् सयोः इ
ईस्योकारस्येवेपवर्गायलजेश्वकारयोरेवपरतः अत्रेदंवोध्यं ।
यत्रद्वित्वेकृतेद्वित्वकोत्तरं अङस्थः स्वरः प्रक्रियायापरिनिष्ठि
स्थिद्वरूपे तेरूपेवा अवर्णोलभ्यतेतत्रजोपरेस्वरस्यादेशोनकार्यः कि
न्तुप्रथमेद्वित्वेपश्चात्स्वरस्यादेशः यत्रतुनाद्दग्अवर्णोनोपल
भ्यतेतत्रप्रथममादेशः पश्चाद्द्वित्वंतेनोचिकीर्नदितिसि

उः स्यातिभूञ्चिअडिः तिष्ठिनेप्रथमेद्वितीयेपुनर्हृद्विः ओश्राव् अण

७२ नो अड्सयोरितिसूत्रेवोकारस्यैतं अडिलचौलचोदीर्यैः जैः

अवीभवत् अवीभवनऊर्वैनअरेयतिंकारयामासकार्यात् कारयति

कारयिता अचीकरत् अनुशासयति अन्वशीशसत् हनो

घत् हेतेर्ण्यदादेशोभवतीस्म पवर्जितेञ्जितिपरे घातयति

घातयोवभूव अजीघतत् शादेःशात् शादेर्णानोरगत्यर्थेश

तादेशोभवति शातयति अशीशतत् गत्यर्थेतुशादयति

गाः रातोजोणुक् क्षगतावित्यस्यथानोरकारातस्यचेत्रौ ७२

परेपुगागमोभवति ददंतंप्रेरयति दापयति दापयिष्यति अदी 146
दपत् तिष्ठंतंप्रेरयति स्थापयति तिष्ठंते स्थपयायाऽनमडिं·वी
च्चेअतिष्ठिपत् ऋगतौ अर्पयति अर्पयामास आर्पिपत् ईडुं·
जौपुकुचेऽड्ः क्रीजीनामानेभवति जौपरेपुगागमस्त्वं अधी·
यानेप्रेरयति अध्यापयति अध्यापिपत् ह्रीरीज्ञीक्नूयीक्ष्मायीनां
जौपुग्वाच्यः अर्पोतस्यचगुणः ह्रेपयति अजिह्रिपत् लीङ्श्ले
षणे लीयतेरात्ने वाजौ विलापयति विलीपयति व्यलीलपत्
पादेर्युक् पाशोक्षाशासाह्वेञ्व्येञ्वेञ्जौयुगागमोभवति जौपरे

मौ ञीलयति २ अपीप्यत् १

३. पापयति पिबतेरुङि पूर्वस्य ईकार उपधालोपश्च वाच्यौ प्रीञ्भूञोर्नु 147
७३ क् अपिप्रिणत् भूञ्कंपने धूनयति अदूधुनत् वेङिस्तदीर्घेनताव
देभिन्नयोः से परे वा इइ इउ भावपक्षे स्वरस्य इस् द्विवलोपश्च इ
दंभु दंभे कारस्य दीर्घेनाच वादिदं भिप्सति धिप्सति धीप्सति ज्ञपिर्ज्ञप्त
सः मिनेर्वा जिज्ञापयिषति जिज्ञपयिषति ज्ञिप्सति ज्ञीप्सति
पाते लुकं जौ पारक्षणे पालयति अपीपलत् निवेदयति न्यवी
विदत् दोहयति अदूदुहत् पाचयति अपीपचत् पाठयति अ
पीपठत् प्रतिपादयति प्रत्यपीपदत् नरितः सकारेनो ऽस्युक्त ७३

नेढौकृगतौढौकयति अडुढौकत् लोकृदर्शने विलोकयति॰
व्यलुलोकत् कृपूसामर्थ्ये कृपेरोलः कल्पयति अचीक्लृपत्
दुषूवैकृत्ये दुषेर्णौदीर्घः दूषयति अदूदुषत् इतिण्यंतप्रक्रि॰
या निविशादेः नीत्याद्युपसर्गपूर्वकाद्विशादेर्धातोरात्मनेपदं
भवति निविशते निविविशे न्यविक्षत विपराभ्यांजेः आत्।
विजयते विजिग्ये विजेषीष्ट व्यजेष्ट एवंपराजयते समो॰
गम्यादिभ्यः संगच्छते संजग्मे संगसीष्ट संगमिष्यते समगं॰
स्त गमः परोक्षिस्याकिनावाति वावाच्यौलोपस्तेनुसंगसीष्ट

स्कः वः स्व आदेशोन प्रत्ययस्त्रादिविषये १ 149

उ· समगानंते समृच्छते संपृच्छते संशृणुते संवित्ते संपश्यते इतिगमा
७४ दयः विते रंतोवा रुट् संविदते संविद्रते आङोदोनास्यविह
रणे स्वत्वप्रसारणव्यतिरिक्तेर्थे आङःपूर्वाद्ददातेरात्मनेभवति
आदत्ते फलं मुखं व्याददाति क्रीडोनुसंपरिभ्यश्च आकूजने क्रीड
विहारे पाठे च अनुक्रीडते संक्रीडते परिक्रीडते संक्रीडंति र
थचक्रे समवप्रविभ्यः स्थः संतिष्ठते अवतिष्ठते इत्यादि आ
ङोयमहनः अकर्मकयोः स्वांगकर्मकयोर्वा आङःपूर्वयोर्यमह
नोरात्मनेभवति आयच्छते आहते आयच्छते पाणिं आहते ७४

शिरः अग्रमथापरशिर आपद्धति शत्रुमाहंतिहंतेः परः स्मिः 150

कित् नोलोपः आहत हंतेर्वधादेशोवाति अवधिष्ट उद्विग्ना

नपः उद्विष्टूर्वस्यनथाविपस्यनपेनरानेउत्तपनेविनपनेपाणि

मेहीसूर्योविनपति उदश्वरस्योगे उत्पूर्वोच्चरतेरानेत्मायेर्थेपा

पमुच्चरतेअजनीनर्थः योगेकिंमेत्रमुच्चरतिसमस्तृनीयायुः

क्राच्चमेसपूर्वोत्तृतीयोयानपदयुक्ताच्चरतेरप्यानेअश्वेनसंचरते। मार्ग

व्यवपरिभ्यः कीञः विक्रीणीते अवविक्रियेपर्यक्रेष्ट शापउ

पालेभे वाचादेहस्पर्शनमुपालेभस्तत्रार्थेशापेनरानेविषा

३: घघापयेतपयेतेइहुंघापयति श्लाघ्नुस्थाशपांज्ञीप्सोनानामात् जिज्ञासते
७५ शुश्रूषते सुस्मूर्षते दिदृक्षते कर्मव्यतिहारे न्यत्र हिंसादेरागत् कर्म
व्यतिहारेर्थे वाच्य सर्वथानुभ्य त्रानेन हिंसार्थेगत्यर्थपठजल्पहसे
भ्यः परस्परेच्छहो व्यतिभवते विवदंते वादिनः व्यतिक्षेति व्य॰
तिगच्छति व्यतिपठंति इतरेतरादियोगेपिन अन्योन्यस्व्य॰
तिलवंति उपराभ्यांक्रमे एवं उत्क्रमते पराक्रमते प्रोपाभ्यां
प्रारंभे उपक्रमते प्रक्रमते वेः पादविहरणे साधु विक्रमते॰
वाजी आङो ज्योतिरुद्गमने आक्रमते रविः अनुपराभ्यां कृ॰

ग्रः पं अनुकरोति पराकरोति प्राद्वहः पं प्रवहति व्याङ्पर्युपे
भ्यो रमः पं विरमति इति पदव्यवस्था हठपीनः प्राग्ण्यो लोट्
मध्यमपुरुषैकवचनान्तानि यान्यतेनीनेकालेषु रीर्मवेके ऽवचस्कंद
लुलाव दल्लेनी हि नेदं नेमुपुष्पाणारत्नानि हर्वामगोमताः विगृत्तचके जहार
लमुचिहिखावशीयरन्यमस्वास्थ्यमहर्निशोदिवः १ वर्तमा
नार्थीयात्रापिविभक्तेः स्वयोगेभूतार्थेनावाच्यः इदमाहुस्मा
हारीतायजतिस्मयुधिष्ठिरः दहतिस्मपुरस्तिस्त्वः पुरादेवोम
हेश्वरः १ यावत्पुरानिपातयोर्योगेभविष्यदर्थे निवादयः

उः श्याकरोति करिष्यतीत्यर्थः यावद्गच्छति आगमिष्यतीत्यर्थः 153
७८ स्मन्नर्थे यावद्योगे भूतेर्थे लट् स्मरसि यदुपकरिष्यसि ऊकृत्या उमा
इत्यर्थः यावत् नामग्रहणेन तवा ज्ञानार्थं नात्र सर्वथा अभियात्र
मथाकथवादलमाख्यातचिंतया इत्याख्यातप्रक्रिया अथकृ
दंतप्रक्रिया निरूप्यते कृत्कर्तरि च वक्ष्यमाणाः प्रत्ययाः कृ
त्संज्ञकाः स च कर्तरि चाद्भाव कर्मणोरपि तत्र ण्वुल्तृचौ धातोर्ण्वुल्
तृचौ प्रत्ययौ भवतः डुपचष् पाके पचेः इति स्थिते स्तृच ।
सेरा नामसंज्ञायां स्यादिः पचतीति पक्ता कर्त्ता हर्त्ता कृतं ७८

धातोः परस्य कृत्प्रत्ययस्य वसादेरिडागमो भवति भवतीति भ
विता एधिता ॐ दितो वा गोपिता गोप्ता सह वहोरोदवर्णस्य
वोढा सोढा सहिता ण्वुल्तृचौ ण्वुल्तृचौ ण्वुरकः स्यादनयोरनअकौ स्तो
नो यात्परिशेषो भवति यथा सम्भवेन पाचकः पाठकः पारकः भा
वकः वाचकः लावकः पावकः नाम्युपधात्कः नाम्युपधाद्धा
तोः क प्रत्ययो भवति ककारो गुणनिषेधकः क्षिपप्रेरणे
क्षिपः भिदः जानाति स्मृकः ज्ञानोनपि जानातीति ज्ञः प
चिनेदि ग्रहादेरणिनि पचादेर्नंदादिग्रहादेस्त्र अणिनि

उ निङ्स्नेनेप्रत्ययाभवंति यथासंख्येनेपचेः देवः सेवः हुणादिः ने
७७ दयतीति नेदनः रमणः रोर्घुण तङ्स्नेन स्पाद्धातोः घुणप्रत्य
योभवति स्पार्ह्हेरावणः गृह्णातीति ग्राही विग्राही हृशादेः शः
हृशादेः शप्रत्ययोभवति शाकारः शिवार्थः शितिचतुर्वेतः शि
ति प्रत्यये परे चतुर्थं निवादिभ्यः पञ्चायिम्भुके तद्भवति पपृपः येद
धयः हृतुणपे हृतीति पापघ्नः ज्वलादेर्णः ज्वलादेर्धातोर्णप्र
त्ययोभवति ज्वलदीप्तौ ज्वालापथ्यिगतौ पाथः तापः कौर्य
ग्रणकर्मणि प्रयुज्यमाने णप्रत्ययोभवति कुंभं करोतीति कुंभका ७७

च उः

रः ग्रंथकारः आतोडः आकारांतान्नाम्नोर्न्नः कर्मणि डप्रत्ययो भवति 156

गोद्ददातीतिगोदः धनदः नाम्नि नाम्नि प्रयुज्यमाने प्रत्ययो भ व

ति द्विपः द्विजः गृहस्थः डुगतौश्च चेद्भवतीति श्वद्रः श्वचः श्व

द्रेश्वचः श्व आदेशो भवति डश्चाड्परे उरसः सलोपो मुम्वा उरगः

तुम्वा उरंगः विहाय सो विहादेशः विहगः विहंगः भ्रटा [illegible]

[illegible] नाम्निकार्ये च समन्यकारटकारौ प्रत्ययो भवतः टकार ईवर्थः

अस्थिहरः आकववहरः कुमारः यजुर्हरः क्षत्रियः कुरुश्चरः

नीति कुरुचरः कुरुचरी इरवाखि यानो नाम्निकार्ये च इरवाखि

ह्येते प्रत्यया भवंति स्तंबकरिः व्रीहिः आस्तृन्यामौ देवानांप्रियो नी॰
तिदेवापिः खिति पूर्वपदस्य खिति प्रत्यये परे पूर्वपदस्य मुमा॰
गमो भवति क्षेमंकरः प्रियंवदः आत्मंभरिः एजेः खश् एजादी
नो खश् प्रत्ययो भवति खकारो मुमागमार्थः शस्त्वनर्वकार्यो॰
र्थः एजेः कंपने जनानेजयतीति जनमेजयः आत्मानं पंडितं
मन्यते स पंडितंमन्यः ख्युट् करणे ध्यानोः करणेर्थे ख्युट् प्रत्य॰
यो भवति अभूततद्भावे अनग्नः नग्नः क्रियतेनेनेति नग्नंकरणं
द्यूतं स्थूलंकरणं दधि भजो विण् भजादेर्धातोः कर्त्तरि विण्

प्रत्ययो भवति वेः वेर्लोपो भवति अर्द्धं भजतीत्यर्द्धंभाक् यामहेः
षः साढिमाढि रूपमिति सहेः सस्य षो भवति रसेपदांते च वहेरोश्च
तुर्वेगसहइति इतिवहे राषाट्ड् तुरासाहौ तुरासाहः मोनोधातोः
धातोर्मस्य नो भवति रसेपरे पदांते च प्रशाम्यतीति प्रशान् ।
प्रशामौ प्रशानभ्यां अभूततद्भावे कृभ्वस्तियोगे च्विः च्वौदीर्घे
ईत्वास्य अमिथुने मिथुने संपद्यते तथाकरणे मिथुनीकरणे
शुक्लीभावः सहापीस्यात् हेतूकर्तेर्वा सलोपश्च अमनीभावः
डाचकाविदन्तकाम्बः डः खाकरोति आतोमनिप्क्वनिब्वनिपः ।

उ· ६। 159

७१ आकारान्ताद्धातोर्मनिप्क्वनिप्वनिप् चेत्येते प्रत्यया भवन्ति नेत्यिकारः

उच्चारणा[illegible]र्थः सुष्टु ददातीति सुदामा राजन् यज्ञक्रियासामी

स्थामागमादीनामीर्भवन्ति क्वनिप्परे सुष्टु पिबतीति सुपीवा भू

रिदावा क्विप् सर्वधातुभ्यः क्विप् प्रत्ययो भवति ह्रस्वस्य पिति कि

ति तुक् क्विपः सर्वापहारी लोपः कर्मे कृत अग्निचित् देवस्तुत् सो·

मपाः सर्वहृत् क्विब्जेवायोः प्रश्चादेर्दीर्घता च वक्तव्या सुश्रीः तनुश्री·

टू नहृवेपनै क्विपि नहु उपसर्गस्य दीर्घता उपानत् कटं चिकीर्षती

ति कटचिकीः ध्यायतेः क्विपि सम्प्रसारणं सुधीः इत्याष्टकमको ९ ७९

160

चोपमानेकार्ये दृशेर्धातोष्टक्सकौप्रत्ययौभवतः चात् क्विप्का।
र्येर्थे उपमानेसति आसर्वादेः एषुप्रत्ययेषुपरेषु सर्वादेःष्टवस्य
टेरात्वंभवति अन्यइवदृश्यतेइत्यन्यादृशः अन्यादृक्षः अन्यादृक्
नादृशः नादृक्षः नादृक् किमिदमोःकीशौ किमशाद्वसेदम।
शाद्वस्यचकीईशाइमेतावादेशौभवतः कीदृशः कीदृक्षः की
दृक् ईदृशः ईदृक्षःईदृग् त्यादिषु विधार्थेदकादयः भवादृ
शःक्षःक् मादृशःक्षःक् त्वन्मदेकत्वे मादृशःक्षःक् युष्मादृशः
अस्मादृशः समानस्यसःसदृशः सदृक्षः सदृक् णिनिरवीते।

३ धातोरतीतेकालेशीलेर्थेणिनिःप्रत्ययोभवति अग्निष्टोमेनेष्टवाति
८ मग्निष्टोमयाजी क्तिह्निनिष्ठाः धातोरतीतेकाले क्तिपूर्वनिष्ठ
इत्येतेप्रत्ययाभवंति भृत्र्हायजासरिसिजेसर्वगाःसर्वज्ञः साम
गः क्तक्तवतू धातोरतीतेकाले क्तक्तवतूप्रत्ययोभवतः भावक
र्मणोःक्तः कर्त्तरिक्तवतुः भावेनपुंसकंआगतंस्थितंदेवदत्तेन
चदाःकृतः ऊलालेनकटंकृतवान्कान्तकः गत्यर्थादकर्मकाच्च
कर्त्तरिक्तः गत्यर्थादकर्मकाच्चधातोः कर्त्तरिक्तप्रत्ययोभवति श्र
टितः स्थितः ग्लानः दीनः क्तोवासेट् इट्सहितःक्तोवाकिद्भ ८
नमंनस्यावधायाकोषः ह्रौ ऊ स्वादेकु तिव १

प्रयुतित्तः १

मुषस्तेये १

162

वति प्रयोतितः रोदितः रुदितः शुष्यितः मोमोषितः गृहि मुषितः
तः गृहीतः कितः स्र वर्णेनाउवर्णेनात्वप्रियस्य धातोःपर
स्याक्तिप्रत्ययस्येट्‌ नभवति मृतः मूतः श्रितः आदीदितः आ
दितईदितस्य धातोःपरस्यतक्तप्रत्ययस्येट्‌ नभवति ञीतोतः
कवर्तमानेपि ञीतोधातोस्तोतक्तप्रत्ययोभवति वर्त्तमानेकाले
दस्वस्यनोदस्य दकाराउत्तरस्य तकारस्य नत्वंभवति दकारस्य
चनकारः जिमिदास्नेहने मिन्नमन्त्रेनेलेनवर्तते जिष्विदाग
त्रवाले आपात्सेनप्रस्वित्तः जिष्विदासेचूर्णेनेस्वित्तः मेदो

हृविदे ५२

उ॰ नष्टुः किति नश्यादेः कुभेजवाः जगर्णेरः रेफादुत्तरस्य किति नस्य 163
८२ णत्वं भवति अनुदृक्स्योर्विहसे विकीर्णं जूर्णं ऊर्णुवयोहानो
जीर्णं शरीरं लायादिनः ल्वादेशोदिनश्च यानो नो नो भवति ।
लूयते स्म लूनः तितयेत्ते दीर्घो निष्ठायां तीर्णः तीर्णवानिति
तः ग्लानः म्लानः ओप्यायी वृद्धौ प्यापः पीपीनः दोदतिदा
इत्यस्य दद्भवति नादौ किति परे दत्तः दत्तवान् स्वरान्तो वा स्व
रादुत्तरस्य दा इत्यस्य त्तो वा भवति किति परे प्रत्तः प्रदत्तः श्र
वत्तः अवदत्तः उद्वपनाये हृतवान् यत्तो घमवछुते इइंइ ८२

164

वान्ष्टुवश्चउभेवीजे वव्रश्चापणे ऊहोनडुह्नापंगुःमेज्नभेवणेसेवी
नः हेक्रन् याञ्चने आह्ननःवद्उदिनेंववउकेंन्नपक्षयितः स
पृस्तमः वेड्ःपालनेत्राणः त्रातः ह्रीड्रीणः ह्रीतः निर्वीतः या वागतिगंध
णाघ्रावानिपातेनेवसित्त्रयोरिट् उषितः संपर्युपेभ्यःकरोते नयोः १
भूषणेसुट् संस्कृतः परिष्कारः जनेर्जाजातः पचेर्वः पचेरुः
नवस्यक्तप्रत्ययस्यवग्रदेशोभवति पक्वः शुषेःकः शुष्कःस्फा
यिवृद्धेस्फायःस्फीस्फीनः क्लमुकानोणेवेवनयातोःक्षमक
नोप्रत्ययोभवतोनीनेकालेनोचणाणृएइतिवद्भवनः यथाः

उ णप्परस्मैपदेतथाक्वसुः यथात्मनेपदेयतथाकानः णवादिनाल
८२ द्विर्वचनादिविभेदेनिविभिन्नान् चकारवक्तृवान् चकेचकाणः
शानशानौतिभ्रेवक्रियायो क्रियापदेगम्यमानेशानशानौप्रत्य
योभवतः तौचतिप्रेवपरस्मैपदात्मनेपदयोर्भवतः पचत्रा
त्वपठेत्रिष्टुतिगायत्र्याक्रतिकुर्वन् कुर्वाणः मुगानेतः श्रक
रस्यानेपरेमुगागमोभवति पचमानः यजमानः वादीपोशत्रुः
अवर्णान्परस्यशातुर्वानुमागमोभवतीकारेईपिचपरे तुदव्यय
नेतुदन् तुदती तुदंती तुदंति तुदती तुदंती स्त्रीवत्तिते श्रप्य ८२

तुदत् ह्र

166

योगात्त्रिसंज्ञप्रत्ययप्रत्ययसंबंधिनोवर्णात्परस्यशतुर्नित्यं
नुमागमोभवति भवंतीपचंतीदीव्यंतीद्विरुक्तानांजक्षादीनां
श्री वेनुर्नैत्त्रिषेयोवक्तव्यः दधत् दयत् जक्षत् जाग्रत् दरिद्र
त् चकासत् विदेर्वावसुः विदेर्यानोः श्यात् विषयेवावसुः
प्रत्ययोभवति विद्वान् विदन् अत्रभवत्तत्रभवच्छब्दौ पूजार्थे
निपात्यंते अत्रभवंतोमहर्षिमिश्राः तत्रभवद्भिर्भगवत्पादैर्भ
णितं शीलेतृन् यातोस्तृन् प्रत्ययोभवति शीलेर्थेकर्तृशीलः
कर्ताहर्ता इत्यस्यार्थः शीलेर्थेयातोरिष्णुच्छक्तोइष्णुप्रत्य

उं याभवति अलंकरिष्णुः सहिष्णुः स्थास्नुः गृध्नुः घाकोकमः 167
८३ शीलेर्थे घाकउउकञ्इत्येते प्रत्ययाभवंति वराकः घकार
ईवर्थः वराकीभिक्षोपार्श्वंयोभिक्षुः सोता [illegible] शा
विवक्षती सयोस्वंनिवेशीलः विवक्षुः आशंसुः जिगृक्षुः पिपासुः का
मुकः भिक्षुकः भावुकः नमादेरः नमादेर्धातोः शीलेर्थे
रप्रत्ययोभवति नम्रः हिंस्रः यसादेः क्मरः यसादेर्धातोः
क्मरप्रत्ययोभवति यस्मरः भासादेर्घुरः भासुरः वज्रोः का
गोयितिभंगुरः यङः ऊकः यङंताद्धातोरूकः प्रत्ययाभव ८३

168

ति प्रीलेर्थेनत्वेनियोगेचयडोलुगभवतियायजूकःदंद
शूकः आटनःकिर्हिंस्वभूते आकारांताटकारांताद्धयातोः
प्रीलेर्थेभूतकालेकिःप्रत्ययोभवति धातोश्चद्विर्वचनेरामः
सोमेपपिर्यज्ञेददिर्गीश्चक्रिरहुतेयाजकानववित्रराजर्द्धिः।
पौंडरीकेमहाहिजात सदोपणदयः सर्वस्मिन्कालेउणा
दयःप्रत्ययाभवंतिकरोतीतिकारुः वातीतिगंधनयोवाती
तिवायुः आनोयुकः कोपातीतिकोष्टा ऊपालुग्रवतीं
ति मुकुकिनोनंप्रसारणे ॐअनतीतिमतिणआत्माद

उ॰ हिंसेहिंसबृंहोबृहब्राहूँहणानाड्र्लमनिःप्रत्ययः मनुपधाया
८४ अरः मनिप्रत्ययेपरेउपधाभूतनँकारस्यअकारोभवतिया स
णाद्मः मःप्रत्ययःध्मादेहलिः ध्मादेर्धातोहलिःप्रत्ययोभव
तिभूनयतिभूलिः अगिरङ्गिलगिगत्यर्थाः इदितोनुमङ्ग्रे
गुलिः २ अग्रगामीगामीणितिईशादेर्वरः ईष्टइतीश्वरः
स्थावरः राजादेरन् राजतेराजाउप्रमिश्रलोपुवावावादेरसेव
वः मरुः मौकायैकेलिमः सुखेनभिद्यतेइतिभिदेलिमः
काष्ठेपचेलिमाः याढवाः उणादयोपरिमिताःप्रयोगाप ८४

170

तुमुन्प्रयोक्तव्यः तुमुन्तदर्थायां भविष्यतियानो भविष्यति
कालेतुमुन्प्रत्ययो भवति तदर्थायां क्रियायां प्रयुज्यमानायांभो
क्तुंव्रजति पठितुमीहते स्नातुमीहते कालवेलासमयेषुचतु
मुन्क्तव्यः भोक्तुंकालः स्नातुंवेलादातुंसमयः च भावे या
अ तोभावेर्थेचँप्रत्ययोभवति पाकः त्यागः विभागः इण्ग.
तौ अयनं आपः भवनं भावः दायः पायः संज्ञायामकर्तरिच.
कर्तृवर्जितेकारके भावेचघञ्प्रत्ययोभवति संज्ञायां विष
येप्रतिकार्यमाङ्किपेतेइतिप्रत्पारः विक्रियतेअनेनेनं.

६१

उ. निर्विकारः स्वरादेरः स्वरांताद्धातोरप्रत्ययोभवतिभावादौ 171
८५ चयनेचयः स्तवः उन्नयः नृविक्षेपे क्षिपनेविक्षिप्यतेका
मादिभिर्विनिनरः मदामः मदादीनामप्रत्ययोभवति भा
वादौमदोहर्षेमदः प्रमद्यतेऽनेनेति प्रमदाघामः दमः य. ने
मः विस्रंयतेनविशेषेणसीयतेविषयः मूर्तौघनः मूर्तौका
ठिन्येपरिक्षेदेचाभिधेयेहनेरप्रत्ययोभवतिघनादेशश्च
व दधिघनः सैंधवघनः वर्णविपर्ययश्च हिनस्तीति सिंहः।
ट्वितोथुः ट्वितोधातोरथुःप्रत्ययोभवति टुवेपृकंपनेवे। ८५

172

वपथुः ड्डुस्वेश्टस्वेपणेस्वेपथुः ड्वितस्त्रिमक्कृतन्कृतेड्वितोधातो
स्त्रिमक्प्रत्ययोभवतितेनधात्वर्थेननिर्वृत्तेर्थेवाच्येसति॰
ड्डुपपानिर्वृत्तःकृत्रिमोयवः सम्भृत्रिमंयुद्धं ट्वितोधातोरथु
प्रत्ययोभवतीभावादौयतीप्रयत्नेयतनेयत्नः प्रच्छप्रश्नेप्र
च्छोदेशच्छकारस्यशकारादेशोनेपरेसंप्रसारणाभावश्च प्र
श्नः विच्छगतौविश्नः स्नोस्नुः यत्नः शालोनपि विधिः श्रभो
निधिः भावेयुट् धातोर्भावेर्थेयुट्प्रत्ययोभवतिकरणेव
हनेदानेद्दृत्वणे उदः स्थादेः सलोपः उत्थाने उत्तंभने ।

उः साधनाधारयोस्तु साधने आधारे चार्थेष्ट्रन् प्रत्ययो भवति 173
८९ पवनोग्निः पवनी स्थाली ईषद्दुःस्सुषु खल् ईषदादिषु प्र
युज्यमानेषु खल्प्रत्ययो भवतः भावादौ ईषद्भवः
दुर्भवः सुकरः दुर्योधनः सुयोधनः तव्यानीयौ यातौ
भावादौ तव्यानीयौ भवतः भवितव्यं आसनीयं कर्त्तव्यं कर
णीयं स्वराद्यः स्वरान्ताद्धातोर्यः प्रत्ययो भवति चेयं नेयं शु
ता शाकात् पवर्गात् कादेश्च यं प्रत्ययो भवति पथ्यं लभ्यं शा
क्यं सह्यं ईचातः आकारान्ताद्धातोर्यः प्रत्ययो भवति आका ८९

घ १ 174

रस्यचेकारः देयेगेयेपेये अह्नसाह्नत्ता अवर्णेनाहसोना
न्वयानो व्येण प्रत्ययो भवति कैर्थ्यं पार्थ्यं वास्यं पाक्यं वाक्यं
एतेभावकार्ययोर्विहिता लव्यादयस्तेहैवियो चवकव्याः
गेगा ऊम् हणोदर्शनो हो द्रष्टव्यः दर्शनीयः श्रानव्यः मन
व्यः सप्रत्ययोनादपिनि नरोण्याह्नमेष्टव्यो निदिध्यासितव्यः
विजिज्ञासितव्यः ॥ गेणवर्णके ॥ उवर्णेनादावर्णकेर्थ्ये ध्यां
णप्रत्ययो भवति ॥ गे दैतनो यः स्वरवत् अवर्णेलाघ्यः अ
वर्णभावः समासे वर्णमादीनामलोपमिच्छन्ति लघे

प्राद्धिकाः १

उ. दवश्यमः कृतेतेकाममनसोरपिसमोवाहितनतयोर्मोम 175
८७ श्यप चव्रुद्वंजोः १ कृमसंज्ञातव्यादीनांपाणिनीयमते
श्रवश्यलावंभोक्तुकैमः श्रोतुमनःसंहितेसंहितेसंततेम
ननेमांसस्यपचनेमांस्यचनेमोसस्यपाकः स्पाकः कृडपट सं
यान्तापु कृडपयाद्धातोः कापुप्रत्ययोभवति भावादौकृते
कृते कृताखकापुपिनात्वकस्त्वसंकृते स्त्रियां यज्ञोभाव
यजादेर्द्धातोः स्त्रियांभावेकप्रत्ययोभवति इज्यासमज्याः
लोपस्त्वत्वंपिनात्वक ब्रलहन्यांकिः यातोः क्तिः प्रत्ययोभ ८७

वति स्त्रियां भावे पचि विस्तारे पंक्तिः ऊढिः शांतिः भ्रांतिः
ग्लानिः संवित्तिः संप्रीतिः बुद्धिः अनुभूतिः कर्तरि च क
र्तर्यर्थे धातोः क्तिः प्रत्ययो भवति प्रकृतिः विभूतिः इकश्ति
पौ धातुनिर्देशे धातुनिर्देशे वाच्ये इकश्तिपौ प्रत्ययौ भवतः
शश्च वर्तन कार्यार्थः पचिः पचतिः षिद्भिदादिभ्यः अङ् षितो धा
तोर्भिदादेश्च स्त्रियामङ् प्रत्ययो भवति पचा मृजा भिदा छि
दा अप्रत्ययो नरो गुरोर्हलात् गुरुमतो हलंतात् अप्रत्ययो
भवति ईहा ऊहा ईक्षा प्रत्ययो नात् प्रत्ययो नाद्धा

176

उ.
८८ तोरप्रत्ययो भवति चिकीर्षा पुत्रीया पूर्वकाले क्त्वा धातोः पू
र्वकाले क्त्वाप्रत्ययो भवति समानकर्तृके धातोः प्रयुज्यमाने
स्नात्वा भुंक्ते भुक्त्वा व्रजति अलंखल्वोः प्रतिषेधे क्त्वा पूर्वकाले
विनापि निषेधार्थयोरलंखल्वोरुपपदयोर्धातोः क्त्वाप्रत्य
यो भवति अलं भुक्त्वा खलु भुक्त्वा क्त्वा सेट् किद्वा विदित्वा
वेदित्वा उदितः क्त्वो वेट् उदितो धातोः परस्य क्त्वाप्रत्ययस्य
इडागमो वा भवति इष्ट्वा एषित्वा समासे क्त्वाप् समासे सति
क्त्वाप् प्रत्ययो भवति समानकर्तृके धातोः प्रयुज्यमाने ८८

न्र

मेभूत्सकरोतिप्रणाम्यगच्छति अनैपूर्वेइत्येके यत्कृत्वागच्छ
ति कापिजेर्गुणः परिणामप्यभुंक्ते नकालेपिहस्यपत्तैनेत्रे
सेमीत्यहसतिमृत्वेव्यादायस्वपितिपीनः पुण्येणाम्पदेः
द्विस्वयानोपीनः पुण्येपदेणाम्पुनयोभवतितस्यपदस्यचद्वि
र्वचनं पायेपायेगच्छति भोजेभोजेव्रजति कथमादिषुः
स्वार्थेणाम्कृञः कथंकारंइत्थंकारं भुवोभावेकाप्त्वल
भूयगानः लद्दरीमुहूचलत्मीः स्वापनेः स्त्रीवंट्ठस्य
स्यशाद्वसंयोगान्तयोः टिलोपः संयोगान्तस्यलोपः टिवा

ॐ

८२ दीपू स्त्रीवर्णान्कारः ककारः रादिफोवा रकारः रेफः रका
रादीनिनामानिस्मृएवनोममपार्वति मनःप्रसन्नतामे
तिरामनामाभिधोकया लोकाच्छब्दस्यसिद्धिः यथामा(
नरादेः स्वरूपानोनुभूत्यादिः शब्दोभूयत्रसार्थकः समः
स्त्रीपुंभावकेप्रक्रियाचतुरोचिता १ अवताद्वोहयग्रीवः
कमलाकरईश्वरः स्वरास्वरनरकारमधुपापीतपंकजः
२ इतिश्रीमत्परमहंसपरिव्राजकाचार्यश्रीमदनुभूति
स्वरूपाचार्यविरचितासारस्वतीप्रक्रियासमाप्ता शुभं ८९

३. येजन्मगुणदोषेण येत्रिलोकमधुसूदनः अहंयेजोभवान्त्वं 180
२. त्रीममदोषोनदीयते । लट् लिङ् लोट् समाप्तो
येसारस्वतउजनार्दसेष्टर्ण लङ् म शुभमस्तुसर्वजगतो
संवत् १९०४ ॥

727 सुराश्चअसुराश्चनराश्चतेसुरासुरनरा [illegible] सुरासुरनराकाराश्चतेम
धुपाःसुरासुरनराकारमधुपाः सुरासुरनराकारमधुपाभिरापीतंपद्म
जंचरण [illegible] रविंदंयस्यसः ॥ २.

Form 20

PANJAB UNIVERSITY LIBRARY

1. Books may be retained for period not exceeding one month by Fellows, Members of the Faculties and Teachers of the University and Colleges and for not more than two weeks by other classes of members.

2. Books may be renewed on request at the discretion of the Librarian. This privilege does not apply to books issued with special permission of the Librarian, as well as periodicals.

3. In case the loan of the book is not renewed, failure to return the book in time will render the borrower to a fine from the date when book was due.

4. Dog-earing the pages of a book, marking or writing therein with ink or pencil, tearing or taking out pages, or otherwise damaging it will constitute an injury to a book.

5. **Any such injury to a book is a serious offence. Unless the borrower points out the injury at the time of borrowing the book, he shall be required to replace the book or pay its price.**

Help to keep the book fresh and clean.